

אוניברסיטת תל-אביב
בית-הספר לעבודה סוציאלית
ע"ש בוב שאפל

חויית החיים באומנה של בני נוער בישראל

חיבור זה הוגש כעבודת גמר לקראת התואר
"מוסמך אוניברסיטה בעבודה סוציאלית"
באוניברסיטת תל-אביב

על-ידי
רונית אדלר

העבודה הוכנה בהדרכת
ד"ר רונית ליכטנטריט וד"ר בלהה דוידסון-ערד

פברואר 2006

תודה...

תודה למנחות ד"ר רונית ליכנשטייט וד"ר בלהה דוידלון-ערד, אשר
זיוו אותי בדרך הארוכה. המקצועיות שלכן, הרצינות בה התייחסתן
לעבודה, וכן יחסכן החם, המפראן והתומק, אפשרו לי להתמודד עם
כל הקשיים שצלו, ולהשלים את המשימה.

תודה לצבי שלווה ליבוביץ, מפקחת האומנה הארצית, על הנכונות
לצלור וההתנעייסות המהירה במתן הנתונים לצורק קיוט המחקר
והצנתו.

תודה לשירות "אומנה במרכז" בלנ"י (כיוט אור שלום) על הבית החם
שהוא משע עבורי ועל העזרה בזיוט אוכלוסיית המחקר.

תודה למנחות האומנה רותי רביד וסילבה שפיר, אשר נרתמו אל"י הן
לזיוט חלק מאוכלוסיית המחקר.

תודה לדודי היקר, פרופ' אילן פלג, אשר נרתם ברצון לעזרתי ודאג
למשלוחי הספרות העדכנית מארה"ב.

תודה לשרון לק, קולגה וחברה נאמנה, אשר תרמה מזמנה ותמכה בי
בכל הרעעייט הקשיים. ללא הערותייק והארותייק הבונות, לא הייתה
נראית העבודה הזו כפי שהיא נראית כיוט.

תודה לחברותיי, יעל ונורית שחר, שהיו עם בשבילי.

תודה מיוחדת לבני הנוצר משתתפי המחקר, אשר הסכימו להתלוות
אלי למסע מיוחד, לפתוח את סכור ליבט ולשתף אותי בחווייתם
האינטימית. אני מקווה שהצלחתי לבטא את קולכם נאמנה.

ואחרוניט חביביט ואהוביט - משפחתי היקרה:
לאבא ואמא, על התמיכה הממושכת והאמנה שלכם בי,
לאחיי, צחי וורד, על העזרה התמידית והפראון,
לינקי, העוזן שלי בעולמ, והשותף הכי מדהיט שיכולתי לאחז לעצמי,
ולבנותיי - נוי, אור ומיכל, אשר שמחות לקבל את אמא בחזרה...

אני מקדישה עבודה זאת לילדי האומנה, היקריט ללבי, ומקווה
שהעבודה תצלור, ולו במעט, להבינט טוב יותר.

תוכן העניינים

I-II.....	תקציר
15-1.....	פרק ראשון: סקירת ספרות
1.....	מבוא
1.....	אומנה ומשפחה אומנת: הגדרת מושגים
2.....	האומנה בישראל
5.....	תיאוריית ההתקשרות והקשר שלה לאומנה
8.....	מעברים ומעגל החיים
8.....	המעבר מהבית לאומנה
9.....	גיל ההתבגרות
10.....	גיל ההתבגרות באומנה
11.....	מעבר מאומנה לחיים עצמאיים
13.....	החיים באומנה
21-16.....	פרק שני: שיטת המחקר
16.....	אוכלוסיית המחקר והמדגם
17.....	הליך גיוס המועמדים
18.....	איסוף הנתונים
18.....	אופן ניתוח הנתונים
19.....	עקרונות אתיים
58-22.....	פרק שלישי: ממצאים
26.....	"תעודת הזהות" של בני נוער באומנה
26.....	"מי אני" – חויית העצמי של בני נוער באומנה
29.....	האומנה כמציאות טבעית ומדוברת מול האומנה כסוד
32.....	ההשתלבות בבית המשפחה האומנת
32.....	הסתגלות
36.....	המקום שלי בבית המשפחה האומנת
41.....	משפחה רגילה "כמו כולם" מול האומנה כ"עדשה מתחת למזרון"
43.....	בין שתי משפחות, בין שתי תרבויות
44.....	תחושות בני הנוער כלפי המש' הביולוגית וכלפי המש' האומנת
46.....	קונפליקט נאמנויות לעומת הרמוניה בין המשפחות
48.....	השוואה בין המשפחות ופער בין תרבויות
51.....	קשר עם מערכת הרווחה
55.....	פנטזיות
58.....	סיכום פרק הממצאים

תוכן העניינים (המשך)

78-59.....	פרק רביעי: דיון
61.....	עמידות.....
66.....	התקשרות וקונפליקט נאמנויות.....
71.....	אסטרטגיות לפתרון קונפליקט הנאמנויות.....
74.....	השלכות לפרקטיקה.....
78.....	מגבלות המחקר.....
78.....	הצעות למחקרי המשך.....
87-79.....	מקורות
100-88.....	נספחים
88.....	נספח מס' 1 : רקע על משתתפי המחקר.....
92.....	נספח מס' 2 : מכתב למשפחות האומנות.....
93.....	נספח מס' 3 : מדריך ראיון.....
96.....	נספח מס' 4 : עולמות תוכן.....
98.....	נספח מס' 5 : חלוקה ראשונית לתמות.....
100.....	נספח מס' 6 : מכתב לבני הנוער המשתתפים במחקר.....

תקציר

זכותו של כל ילד לגדול בבית הוריו, ולקבל שם הזנה, חינוך, הגנה, אהבה והבנה (הצהרת זכויות הילד בישראל, סעיף 2), אולם כאשר מצב המשפחה מסכן, או עלול לסכן, את שלומו של הילד, נשקלת הוצאתו למסגרות חוץ ביתיות, בכללן לאומנה (מבקר המדינה, 1997; מוסק, טאוס ושומודי, 1998). ההוצאה לאומנה נועדה לספק לילד/ה סביבה זמנית, מגנה ובטוחה, ולשירותי הרווחה, אפשרות לתכנן ולבצע את המשך הטיפול בילד ומשפחתו (יפה, 1981). ההורים הביולוגיים ממשיכים להיות דמויות משמעותיות בחיי ילדם והקשר עימם מהווה חלק אינטגרלי מהאומנה (שלי, 1988). מחקרים מוכיחים כי בישראל, בניגוד למדינות מוצהרות, שירות האומנה אינו שירות זמני וכי ילדים המושמים באומנה צפויים להמשיך ולהישאר בה עד לבגרותם (Benbenishty & Oyserman, 1995).

בישראל קיימת מגמה של גידול משמעותי במספר משפחות האומנה ומספר הילדים המושמים באומנה (אופק, 2005). גידול זה מחדד את הצורך בהעמקת הידע על התערבות האומנה. מטרת מחקר זה להבין את חויית החיים באומנה, מנקודת מבטם של בני נוער אשר גדלו באומנה. נקודת מבט זו מוזנחת בספרות המקצועית, מחקר זה לפיכך הוא הראשון מסוגו בישראל, אשר מבטא את קולם האותנטי של המתבגרים. בכדי לבחון את החיים באומנה, נעשה שימוש במתודולוגיה איכותנית, העוסקת בהבנת תופעות באופן הוליסטי (Denzin & Lincoln, 1994; Patton, 1990). המחקר התמקד בבני נוער הנמצאים בשנתם האחרונה באומנה, מתוך הבנה כי שלב המעבר מהאומנה לקראת עצמאות מעורר ומחדד קונפליקטים ושאלות מהותיות העומדות בבסיס סידור האומנה (Aldgate, 1994). רואיינו שלושה עשר בני נוער (בנים ובנות), באמצעות ראיון עומק חצי מובנה, שהונחה על ידי מדריך ראיון (Patton, 1990).

ממצאים: חויית החיים באומנה, כפי שהיא משתקפת ממצאי המחקר, אינה אחידה, והיא מצטיירת כרב מימדית, רב גונית וקונפליקטואלית. השונות באה לידי ביטוי בין משתתפי המחקר, ולעיתים מתגלה אצל אותן משתתף עצמו, אשר מעלה תחושות סותרות בנוגע לחוייתו הוא. עם זאת, חוויה מרכזית ומשותפת לכל בני הנוער היא הצורך לשרוד, אשר מהווה כוח מניע. הוא אינו מקושר בהכרח למאבק, אלא כולל את היכולת של בני נוער אלו לשמור על אופטימיות, לחפש ולמצוא את הטוב, גם בסיטואציות קשות, וכן יכולת להיעזר בסביבה, לזהות את היד המושטת אליהם – ולהתכוון אליה. הישגיהם של המשתתפים מלמדים כי הדחף לשרוד קידם אותם, כולם סיימו 12 שנות לימוד, רובם עם בגרות מלאה. מרביתם ציינו כי בכוונתם להתגייס לצה"ל. ניתוח הממצאים העלה חמש תמות מרכזיות, כאשר הדפוס המרכזי של הרצון או ההכרח, לשרוד, עובר כחוט השני בכל התמות המייצגות את מרכיבי חויית החיים באומנה:

חויית החיים באומנה של בני נוער בישראל

"תעודת הזהות" של בני נוער באומנה. תמה זו מחולקת לשני חלקים; הראשון עוסק בזהותם על

המרווינים ובאופן בו הציגו את עצמם בראיון. החלק האחר מתמקד באופן בו הם בוחרים להציג את עצמם בפני החברה בכלל.

השתלבות בבית המשפחה האומנת. תמה זו מחולקת לשלושה חלקים; הסתגלות, המקום שלי בבית

המשפחה, ו - משפחה רגילה "כמו כולם" מול האומנה כ"עדשה מתחת למזרון".

בין שתי משפחות, בין שתי תרבויות. הסיטואציה המורכבת של האומנה מחייבת את בני הנוער לתמרן

בלוליניות בין העולמות, בכדי לחיות בשלום, לתפקד כנדרש, לשרוד ולהתקדם.

קשר עם מערכת הרווחה. חלק מבני הנוער מייצגים עמדה כי על מנת לשרוד עליהם להיעזר ולהפיק תועלת

מסל שירותי האומנה. אצל אחרים המאופיינים במאמץ אקטיבי לחוש שייכים ביית האומנה התגלתה התנגדות

לקשר עם הגורמים המקצועיים, אשר מהווים תזכורת לכך שהם אינם חלק אינטגרלי מן המשפחה. אחרים שרדו

בזכות מאבקים במערכת שתעביר אותם למקום חלופי.

פנטזיות. תמה זו מביאה את משאלות הלב, ההרהורים והפנטזיות שעלו בראיונות, ובהם הפנטזיה לצאת מן

הבית הפוגע, הפנטזיה לחזור ולחיות עם ההורים הביולוגיים וכן פנטזיות בנוגע לעתיד, בו רובם מבקשים להיות בעלי

משפחות והורים טובים לילדיהם.

דיון ומסקנות: מניתוח הממצאים עלו שלוש סוגיות מרכזיות בעלות מאפיינים ייחודיים. הסוגיה הראשונה

עוסקת ביכולת העמידות (resilience) של משתתפי המחקר, שעלתה בעוצמה בראיונות. יכולת זו אפשרה להם

להתמודד עם מצוקות חייהם, לתפקד ולהתקדם מבחינה אישית, חברתית ולימודית. הסוגיה השנייה עוסקת

בהתקשרות וקונפליקט נאמנויות. משתתפי המחקר הצליחו ברובם ליצור התקשרות משמעותית עם משפחות

האומנה בהם גדלו. כולם שמרו על קשר כלשהו עם משפחותיהם הביולוגיות והתמודדו עם קונפליקט נאמנויות.

הסוגיה השלישית עוסקת באסטרטגיות בהם נקטו משתתפי המחקר להתמודדות עם קונפליקט הנאמנויות. מובאות

השערות בנוגע לשימוש במנגנוני הגנה של סובלימציה, הכחשה ופיצול.

המחקר מעורר המלצות והשלכות לפרקטיקה ובהן ליווי מאסיבי בשלב ההשמה, זיהוי של קונפליקט

נאמנויות אשר עלול לעורר אמביוולנטיות בנוגע לאומנה, רגישות בליווי המקצועי בהתאם לצרכים השונים של בני

הנוער, צורך בהמשך סידור האומנה מעבר לגיל 18 וצורך של חלק מבני הנוער בקשר עם קבוצת השווים.

סקירת ספרות

מבוא

זכותו של כל ילד לגדול בבית הוריו ולקבל שם הזנה, חינוך, הגנה, אהבה והבנה (הצהרת זכויות הילד בישראל, סעיף 2). מקובל לראות את המשפחה הביולוגית כמסגרת המתאימה ביותר לצורך התפתחותם של ילדים (לוטן, 1999), כאשר ההורים הם האפטרופסים הטבעיים של ילדיהם (חוק הכשרות המשפטית, תשכ"ב-1962) והם האחראים לספק את צרכיהם הפיזיים והנפשיים (Benbenishty & Oyserman, 1991; Child Welfare League of America, 1995).

במקרים בהם ההורים אינם מסוגלים לדאוג למלא את תפקידם, אמורה החברה לקחת על עצמה אחריות לטיפול בילד. המגמה המרכזית היא לנסות ולטפל בילד ככל הניתן במסגרת ביתו ומשפחתו (Zeira, 2004), אולם כאשר מצב המשפחה מסכן, או עלול לסכן, את שלומו הגופני והנפשי של הילד ולפגוע בהתפתחותו, נשקלת הוצאתו למסגרת חוץ ביתית (מבקר המדינה, 1997; מוסק, טאוס ושומודי, 1998). זכותו של הילד במקרה כזה, לקבל תחליף בית מתאים, דומה עד כמה שניתן לבית הורים תקין, תוך שמירת קשר עם משפחתו הטבעית (הצהרת זכויות הילד בישראל, סעיף 2). אחת האפשרויות לסידור חוץ ביתי היא האומנה. בשנת 2005 שהו 8,484 ילדים בסידורי חוץ ביתי באמצעות משרד הרווחה, מתוכם 1,878 ילדים במשפחות אומנות (ש. ליבוביץ, קומוניקציה אישית, 15 בינואר 2006).

אומנה ומשפחה אומנת: הגדרת מושגים

אומנה מתייחסת למצב בו ילד שוהה במשפחה אחרת ממשפחתו, עקב היעדר תפקוד הורי בגין מחלה, התמכרות, מאסר, נטישה וכד'. האומנה מהווה התערבות חברתית מורכבת, המערבת ילדים, משפחות טבעיות, הורים אומנים וסוכנויות חברתיות (בנבנישתי, עויזרמן ובן-רבי, 1991; לאופר, 1979; Triseliotis, 1980). ההוצאה לאומנה, נועדה לספק לילד/ה סביבה זמנית, מגנה ובטוחה, ולשירותי הרווחה, אפשרות לתכנן ולבצע את המשך הטיפול בילד ובמשפחתו, על מנת שיוכל לחזור לביתו. הסידור באומנה, מהווה אלטרנטיבה טיפולית חשובה עבור אותם ילדים אשר מסיבות שונות צורכיהם הבסיסיים אינם מסופקים במשפחות הביולוגיות (יפה, 1981). בהתאמה, מוגדרת משפחה אומנת כמשפחה משלימה למשפחה הטבעית של הילד ואינה באה במקומה וכאמצעי טיפולי לטווח קצר או ארוך, על פי צרכי הילד ומשפחתו (תע"ס, 1997). מתוך הגדרות

אלו עולה כי ההורים הביולוגיים ממשיכים להיות דמויות משמעותיות בחיי ילדם והקשר עמם מהווה חלק אינטגרלי של האומנה (שלי, 1988).

האומנה בישראל

נושא האומנה בישראל אינו מוגדר בחוק כללי. עיקר ההוראות בענייני אומנה הן בתע"ס, כגון: הליך ההשמה של ילדים במשפחות אומנות, דרכי הטיפול והמעקב אחר הילדים והמשפחות האומנות, שמירת הקשר עם ההורים הביולוגיים, ופירוט תפקידי הגורמים השונים העוסקים בתחום האומנה. ישנם נושאים בתחום האומנה שאינם מוסדרים כלל, למשל סמכות ההורים האומנים לקבל החלטות דחופות בנוגע לילד, תיאום עם ההורים האומנים בעת סיום אומנה ועוד. עקרונות אלו מומלץ להסדיר במסגרת חוק (מבקר המדינה, 1997; מורג, 1990). בשנת 1999 גובשה הצעת חוק האומנה (לא פורסם) על ידי משרד הרווחה בשיתוף המועצה לשלום הילד, אולם היא עדיין לא אושרה בכנסת.

הטיפול באומנה בישראל נמצא בתהליך אינטנסיבי של שינוי בשנים האחרונות. במהלך שנות ה-90 הלכו וגברו הבעיות בשירותי האומנה במחלקות לשירותים החברתיים, אשר נושא האומנה היה באחריותן. נושא זה נדחק לשוליים בעבודת המחלקות ומספר הילדים שהושמו באומנה היה נמוך ממספר המשפחות האומנות, כך שברוב המקרים ילדים שנזקקו לאומנה הושמו בפנימייה. למעלה מ-80 מהרשויות המקומיות (מתוך 265) כלל לא העסיקו מנחות אומנה, עקב מספר משפחות נמוך. מערך גיוס משפחות האומנה היה דל ביותר, כמו גם מערך ההדרכה והפיקוח על המשפחה, השקעה בשימור הקשר עם המשפחה הביולוגית ומעקב אחרי צרכיו של הילד ומצבו במשפחה וסביבתה (משרד הרווחה, 2005). הערכת אנשי המקצוע את תחום האומנה כמורכב ובעל אפיונים מיוחדים הדורשים ידע ומיומנויות ספציפיים, הובילה את משרד הרווחה להעביר את שירותי הליווי משפחות האומנה מהמגזר העירוני לניהולו של המגזר השלישי, כחלק מן הכוונה לשיפור האפקטיביות של שירותי האומנה. במאי 2001, הופרטו שירותי האומנה וכיום הליווי למשפחות נעשה ברובו באמצעות שלוש עמותות. אופק (2005) חקר את האפקטיביות של שירותי האומנה המופרטים. מממצאי מחקרו עולה שאכן הפרטת האומנה השפיעה לחיוב על מידת האפקטיביות של שירותי האומנה. לדבריו, חל גידול משמעותי של כ-58% במספר משפחות האומנה וצומצם בכ-85% מספר סיומי האומנה הבלתי מתוכננים. משפחות האומנה שהיו אומנות בשתי המסגרות (במחלקה לשירותים חברתיים וכיום בעמותות), מביעות מידת שביעות רצון רבה ביותר מתהליך ההפרטה החלקית. כמו כן, הן המפקחים והן מנהלי הלשכות לשירותים חברתיים מביעים שביעות רצון גדולה מההפרטה (אופק, 2005).

האומנה הפורמלית מסתיימת כיום עם סיום כתיב"ב, כלומר בסוף חופשת הקיץ באותה שנה, או עם הגיוס לצה"ל, במידה והוא חל בתקופת הקיץ. שינוי מהותי שחל בישראל לאחרונה נוגע למשך שהות ההשמה במסגרת חוץ ביתית, בכללן באומנה; משרד הרווחה הורה להגביל את משך שהותם של ילדים ובני נוער במסגרות חוץ ביתיות לתקופה של 3 שנים לילדים עד גיל 12 ו-4 שנים לילדים מעל גיל 12, למעט נסיבות מיוחדות אשר הוגדרו ע"י המשרד (משרד הרווחה, 2003; Zeira, 2004). מטרת הגבלת משך הסידור החוץ ביתי היא עידוד ה"איחוד מחדש" של ילדים עם הוריהם והמרת חלק מהמשאבים המופנים לסידורים חוץ ביתיים לפיתוח שירותים בקהילה (משרד הרווחה, 2003). מטרה נוספת להגבלת משך השהות בסידור חוץ ביתי נעוצה במצב הכלכלי הקשה וקיצוץ התקציבים (Zeira, 2004).

הגבלת משך השהות באומנה נהוגה זה מכבר במדינות נוספות; באנגליה מקובל להימנע מסידור ארוך טווח באומנה (Goerge, 1990). בארה"ב מוגבלת השמתו של הילד באומנה לטווח של 15-22 חודשים, במהלכם חייב בית המשפט לקבוע תכנית ל"בית קבוע" עבור הילד (ASFA, 1997). בעולם המערבי מקובל לחשוב כי "איחוד מחדש" (reunification) עם המשפחה הביולוגית הוא הסידור העדיף וקיימות תוכניות להחזרת הילד לחסות הוריו הביולוגיים (Maluccio, Warsh, & Pine, 1993). בארץ כמו גם בארצות מערביות אחרות, אם "איחוד מחדש" אינו אפשרי, וברור כי הילד לא יוכל לחזור לגדול במסגרת משפחתו הביולוגית, אזי על המדינה להפקיע את זכויות ההורים, ולחפש לילד סידור חלופי באימוץ (תע"ס, 1997; Goerge, 1990). בשנת 2004 נמסרו לאימוץ בישראל 51 ילדים, מתוכם 30 שהו באומנה, ו-11 מתוכם אומצו ע"י משפחתם האומנת (השירות למען הילד, 2005). בשנה זו שהו בסידור חוץ ביתי באמצעות משרד הרווחה 9,003 ילדים, מתוכם 1,825 ילדים באומנה (ש. ליבוביץ, קומוניקציה אישית, 15 בינואר 2005).

מחקרים מוכיחים כי בישראל, בניגוד למדיניות המוצהרת בפועל, שירות האומנה אינו שירות זמני, כאשר הילד אינו יכול, מסיבות שונות, לחזור לביתו (אלטמן, 1992; יפה, 1990; בנבנישתי, עויזרמן ובן-רבי, 1991; Benbenishty & Oyserman, 1995). המחקרים מצביעים על כך שיותר ממחצית (52%) מהילדים שהיו באומנה, לא חזרו לבתיהם, והמשיכו באומנה עד לבגרותם, או שעברו לסידור חוץ-ביתי אחר (שגב, 1997), וכן שילדים אשר מושמים באומנה צפויים להמשיך ולהישאר בה עד לבגרותם (Benbenishty & Oyserman, 1995).

לפער בין המדיניות המוצהרת ופעילות האומנה בפועל השלכות קשות. מחקרים שנעשו בישראל, הצביעו על תחושת חוסר ביטחון שחשים ילדים ובני נוער באומנה, עקב העדר קביעות במצבם (Benbenishty & Oyzerman, 1995; Mosek & Adler, 2001): כך לדוגמה, מחקרה של מוסק (1992) הצביע על קשיי הסתגלות אצל ילדים ששוהים באומנה זמן רב, בעיקר בתחום הבינאישי, אשר מתבטא ביחסיהם עם חבריהם ומשפחתם. גם מחקרים של בנבנישתי ועויזרמן (1995) מצא קשיים רבים אצל ילדים באומנה בתחומים של הערכה עצמית, תחושת זהות ושייכות. הערפל ואי הבהירות לגבי משך הסידור וזכויותיו של כל אחד מהצדדים פוגעים ביכולת ההסתגלות של הילדים למשפחה האומנת (מוסק, 1992).

בהצעת חוק האומנה אשר הוזכרה לעיל מוצעת אופציה של "אומנה קבועה" לכל אותם ילדים השוהים באומנה, אשר אינם מסוגלים לחזור למשפחתם הביולוגית ואינם יכולים לזכות בבית קבוע ע"י אימוץ. בהתאם להצעה זו (סעיף 17 א') "נמצא ילד באומנה באחריותו של אותו אומן במשך שנה, ונקבע כי מטרת ההשמה של הילד אינה השבתו להורו או מסירתו לאימוץ, בסדר זה, תדון ועדת ההחלטה ... באפשרות השמתו באומנה קבועה". "אומנה קבועה" תעוגן בצו בית משפט, ותאפשר לילד בית קבוע, עד הגיעו לגיל 18. חוקרים ואנשי טיפול סבורים כי שינוי במדיניות השירות, והגדרת האומנה מראש כסידור לטווח הארוך (במקרים בהם אימוץ אינו אפשרי), יאפשר למשפחה האומנת בטחון בקשר עם הילד ואפשרות לראות את הילד כחלק אינטגרלי ממנה. הילד מצדו, יוכל לראות במשפחה האומנת משפחה פסיכולוגית קבועה, אליה הוא יכול להתקשר ולהשתייך (Benbenishty & Oyzerman, 1995).

הפיכת המשפחה האומנת למשפחה פסיכולוגית, אליה יוכלו הילדים ובני הנוער להתקשר היא אחת המטרות המרכזיות באומנה, בייחוד עבור ילדים שאינם יכולים לחזור לבית הוריהם (Benbenishty & Oyzerman, 1995; Fahlberg, 1981; Hallas, 2000). מחקר זה עוסק בילדים ובני נוער אשר שהו באומנה במשך שנים, לא הוחזרו לבתיהם, והגיעו לבגרות בעודם שוהים באומנה. תיאורית ההתקשרות היא התיאוריה המרכזית העומדת בבסיס מחקר זה.

תיאורית ההתקשרות והקשר שלה לאומנה

תיאורית ההתקשרות מדגישה את הצורך המולד של התינוק לקשר עם מבוגר משמעותי ואת החשיבות הביולוגית של מערכת ההתקשרות כמערכת תומכת הישרדות (Bowlby, 1969). התינוק זקוק לקרבת אדם מבוגר לשם הגנה, סיפוק מזונו וצרכיו. כאשר התינוק נעשה פעיל ועצמאי יותר ויכול ליזום קרבה עם דמות ההתקשרות, הופכת דמות ההתקשרות לבסיס בטוח, ממנה יכול התינוק להתרחק על מנת לחקור את הסביבה הפיזית או החברתית (Bowlby, 1969). בהתאם לתיאור אופרטיבי זה קיימות הגדרות שונות להתקשרות, כגון הגדרתו של Coffman (1992, עמ' 421) לפיה התקשרות היא "קשר חיבה לאורך החיים בין הורה לילד". Klaus and Kannell (1976) הגדירו התקשרות כקשר ייחודי בין שני אנשים שהוא ספציפי ונצחי. יחסי התקשרות מתוארים כיחסים בין שני יחידים, אשר מרגע שהתפתחו, מתמידים גם במשך פרידות ארוכות של זמן ומרחק, לעיתים ללא כל עדות מוחשית לקיומם (Klaus & Kannell, 1976). ואכן נמצא שילד באומנה, אשר מעורב במספר מערכות יחסים מעצם גדילתו בחיק משפחה שאינה משפחתו הביולוגית, ממשיך לשמור, לכל הפחות, על קשריו הפנימיים עם דמויות ההתקשרות הראשוניות שלו, ואין זה משנה אם הן נוכחות, נעדרות או מתות (Klass, Silverman & Nickman, 1996).

מערכת ההתקשרות המתפתחת בין המטפל- ההורה לבין הילד היא בעלת חשיבות מכרעת בהתפתחות רגשית וחברתית של הילד ובהתפתחות מערכת היחסים הבינאישיים שיקיים הילד בעתיד (Bowlby, 1973). Ainsworth, Blehar & Waters (1978) זיהו שלושה סגנונות התקשרות של פעוטות לאימותיהן: הסגנון הבטוח, ושני סגנונות לא בטוחים; הנמנע, והחרד-האמביוולנטי. הסגנון הבטוח מאופיין במחאה קלה של התינוק לנוכח פרידה מאמו, אך יכולת להירגע בקלות, ולחזור לשחק. עם חזרתה של האם שמח הפעוט לקראתה, וחוזר במהירות לעיסוקיו, לאחר שרואה כי האם נוכחת בחדר. הסגנון הנמנע מאופיין בהתעלמות התינוק הן מהפרידה מאמו, והן מחזרתה לחדר. הסגנון החרד-אמביוולנטי מאופיין בקושי רב של התינוק להסתגל לפרידה מאמו, ותגובות קשות של בכי וחרדה. לאחר חזרתה של האם התינוק מבטא כעס רב כלפיה, לעיתים לא מוכן להתקרב אליה, ולעיתים נצמד ללא הפוגה מחשש שתעזוב שוב. Main & Solomon (1986), (1990) זיהו סוג נוסף של סגנון התקשרות אותו הם כינו "לא מאורגן". סוג זה מורכב מסגנונות

ההתקשרות הנמנע והחרד-האמביוולנטי שזוהו קודם, והוא מבטא תגובה קיצונית של התקשרות לא בטוחה (Crittenden & Ainsworth, 1989).

לסגנונות ההתקשרות הראשוניים השלכות על המשך יכולתו של הילד ליצור קשרים בעתיד. ילד החווה דמות התקשרות רגישה ונגישה, יחוש עצמו כבעל יכולת ואהוב. ילד החווה דמות התקשרות דוחה ולא מספקת יחוש עצמו כלא ראוי לאהבה וחסר יכולת (Bowlby, 1973; Bretherton, 1987). באופן דומה, אריקסון (1965) זיהה את השלב הפסיכולוגי ההתפתחותי הראשון כ"אמון בסיסי מול חשד". הפעוט יפתח תחושת בטחון, אם יחסיו עם דמות ההתקשרות הם חיוביים, וצרכיו מסופקים. כאשר צרכיו הבסיסיים אינם מסופקים, והקשר עם דמות ההתקשרות אינו מספק, הפעוט לא יבטח בעולם בו הוא חי, ויתקשה ביצירת יחסים בינאישיים. אמון בעולם קשור להתקשרות בטוחה, וחוסר אמון קשור להתקשרות לא בטוחה (Main, Kaplan & Cassidy, 1985).

Bowlby (1982) דיווח שהאם היא בדרך כלל דמות ההתקשרות העיקרית, יחד עם זאת מטפלים אחרים יכולים אף הם למלא תפקיד זה, כאשר האב הוא החשוב מבין אותן דמויות נוספות. לא הייתה כל עדות לכך שההתקשרות לאם הייתה פחות חזקה כאשר התינוק היה קשור לעוד דמויות (Ainsworth, 1973; Schaffer & Emerson, 1964).

מחקרים שבדקו את הקשר בין התקשרות מוקדמת ובעיות חברתיות והתנהגותיות בשלבים מאוחרים יותר, דיווחו על קשר בין משתנים אלו. ילדים אשר לא זכו לחוויה של פיתוח יחסי התקשרות בטוחים עם בן אנוש, גילו בעיות פסיכולוגיות, קוגניטיביות והתנהגותיות (Schatz & Faust, 1991). לדוגמה איחור התפתחותי חברתי ואינטלקטואלי זוהה אצל פעוטות שגדלו בבתי יתומים ולא זכו לקשר חם ואוהב עם דמות מטפלת קבועה (Spitz, 1946), או לחילופין פעוטות שנצפו כבעלי התקשרות בטוחה כלפי הדמות המטפלת, היו בעלי בטחון עצמי גבוה יותר במיומנויות חברתיות, מאשר פעוטות לא בטוחים עד גיל 6 (Main et al., 1985). ילדים עם בעיות בהתקשרות מאופיינים בדפוסים של התנהגות שאינה נורמטיבית (Schatz & Faust, 1991). בתצפיות קליניות, שנערכו על ידם, ללא מערך מחקרי מסודר, נצפו התנהגויות ספציפיות, אצל ילדים אלו הכוללות; אגרסיביות, שיפוט לקוי, חוסר יכולת להבחין בגילויי חיבה, שקרים, מניפולציות, התעללות בבעלי חיים, מופנמות ועיסוק מוקדם באלימות והרס. דפוסי התנהגות אלו עשויים לשקף לטענתם את האופן בו התייחסו לילד הוריו הביולוגיים

או סביבתו הקודמת, או מאפיינים אישיותיים של הילד עצמו. ילדים אלו אינם בוטחים במבוגרים, והם גם אינם מאמינים בעצמם (Schatz & Faust, 1991).

אחוז גבוה מילדי האומנה חוו הזנחה והתעללות, ולכן ניתן לשער שיהיו בעלי דפוסי ההתקשרות לא בטוחים ובעייתיים (Harden, 2004; Pearce & Pezzot-Pearce, 2001). גם בישראל הוצאת ילדים לאומנה נעשית במצבי סיכון ולאחר מיצוי אפשרויות הטיפול בקהילה (Zeira, 2004), עובדה המחזקת את הסברה שמדובר בילדים פגועים פיזית ונפשית. בנבנית ואחרים (1991) בדקו במחקרם 794 ילדים באומנה בישראל. מתוכם 88.5% לא זכו לטיפול פיזי סביר טרם השמתם באומנה. הם סבלו מהזנחה וחלקם (8.5%) מאלימות פיזית רבה. McWey (2004) חקר 110 ילדים באומנה, עד גיל 5. הוא מצא כי ילדים אלו היו בעלי דפוס התקשרות נמנע. טולמץ (2003) טוען כי ילדים בעלי סגנון התקשרות לא מאורגן, יתקשו להתקשר לדמויות אחרות ולכן יש לשער כי יתקשו להשתלב באומנה. מחקרים של Penzerro & Lein (1995) מאושש את טענתו של טולמץ. הם מצאו כי נערים בעלי סגנון התקשרות לא מאורגן, פעלו בדפוסי התנהגות אנטי סוציאליים שהובילה לנשירתם מכל מסגרות האומנה בהן היו.

הורים אומנים, אשר זכו בספרות לכינוי "הורים פסיכולוגיים" (Goldstein, Freud & Solnit, 1973, 1979), אמורים לשמש כ"אחר משמעותי" עבור הילד, ולאפשר לו חוויה טובה ומתקנת של התקשרות (Howes, 1999), אשר מזוהה כאחת המטרות המרכזיות באומנה (Fahlberg, 1981; Hallas, 2000; Schofield, 2002; Schofield & Beek, 2005). תיאורית ההתקשרות מדגישה כי דמויות הוריות חלופיות אשר מקנות קשר עקבי ורציף יכולות לתקן, ולו באופן חלקי, את הנזק שנגרם לילדים אלה כתוצאה מחוסר העקביות אותה חוו בילדותם (Schatz & Faust, 1991; Howes, 1999; Schofield, 2002; Schofield & Beek, 2005).

מאמינים שניתן לפתח קשר והתקשרות אצל ילדים בגילאים מאוחרים, על ידי עידוד וחיזוק מצד ההורים האומנים כלפי הילד הבוגר. לדבריהם, גם עם מתבגרים התנהגות טבעית כגון מגע, חיבוק, קבלה ומתן אפשרות למתבגרת/ לבטא את עצמו/ה, היא אפקטיבית בפיתוח יחסי התקשרות בין ההורים האומנים למתבגרת/ (Schatz & Faust, 1991). ההנחה היא כי מסגרת האומנה הנה הזדמנות, אולי אחרונה, לפתח התקשרות בריאה. מחקרה של Hallas (2000) הראה אף הוא יכולת של ילדים ומתבגרים ליצור התקשרות משמעותית ובטוחה עם הורים אומנים, גם לאחר מסכת חיים קשה, ושרשרת של השמות לא מוצלחות. Harden (2004) דנה במאמרה

בחשיבות הביטחון והיציבות של סידורי האומנה להתפתחותם הבריאה של הילדים ולחזוק יכולת ההתקשרות שלהם.

בעיות בהתקשרות וצורך בחזוית התקשרות מתקנת מאפיינים רבים מן הילדים ובני הנוער המושמים באומנה, כפי שפורט לעיל. מנגד, מאפיין אחר של האומנה הוא ריבוי המעברים שחווים הילדים ובני הנוער. למאפיין זה השלכות כבדות על היכולת ליהנות באומנה מחזויות התקשרות מתקנות. מאפיין זה יתואר בחלק הבא.

מעברים ומעגל החיים

המונח "מעבר" מתייחס לתקופה של שינוי, המהווה כעין גשר בין יציבות בשלב אחד בחיים, לבין יציבות בשלב אחר ושונה. הספרות מבחינה בין מעברים נורמטיביים, שהם צפויים על פי מעגל החיים של האדם ביחס לתרבות ולחברה בה הוא חי (כגון נישואין, פרישה ממעגל העבודה), לבין מעברים אידיוסניקרטיים אשר אינם צפויים כחלק ממעגל החיים (כגון גירושין, התמודדות עם אובדן ילד, הולדת ילד נכה). למעברים אידיוסניקרטיים, אשר אינם מתוכננים, השפעה רגשית חזקה. הם מערערים את שיווי המשקל ודורשים תקופת התארגנות מחודשת (Kimmel, 1990).

מחקר זה מתמקד באוכלוסייה אשר חוותה בעבר מעבר אידיוסניקרטי, אחד לפחות, של הוצאה מהבית לאומנה (לעיתים ההוצאה החוץ ביתית לא הייתה לאומנה ישירות אלא דרך תחנות מעבר של מרכזי חירום, משפחות קלט או פנימיות, ולעיתים קיימים מעברים מאומנה לאומנה). בשלב קיום הראיונות נמצאה אוכלוסיית המחקר בגיל ההתבגרות, שהוא שלב מעבר נורמטיבי אך מורכב במיוחד לחיים באומנה. אוכלוסייה זו עמדה בתקופת הראיונות על סף מעבר נוסף - יציאה מהאומנה לחיים עצמאיים.

המעבר מהבית לאומנה. הוצאת ילד מהבית והשמתו במשפחה אומנת קוטעת את מעגל החיים הטבעי והיא בעלת השלכות פסיכולוגיות מרחיקות לכת. Wilkes (1992) מכנה את מצבו הנפשי של ילד החווה פרידה ממושכת ממשפחתו הביולוגית בשם "limbo", אשר משמעותו מצב של בלבול מתמיד, קונפליקט וחוסר וודאות בנוגע לעתיד. חוסר הבהירות מתייחס גם לסמכות ההורית, ליחסים המשפחתיים ולהיסטורית העבר. ההפרדה מן ההורים הביולוגיים פוגעת בהערכתו העצמית של הילד, גורמת לו לחוש לא אהוב, דחוי וחסר ערך, ומערערת את האמון שלו בהורה ובמקום שלו במשפחה (Moss & Moss, 1984). ההשמה בסידור חוץ ביתי יכולה, כשלעצמה, להרע את מצבו הנפשי של הילד, מכיוון שהיא כרוכה בהסתגלות למשפחה ולסביבה

חדשים (Orme & Bueheler, 2001). יחד עם זאת מזהים חוקרים אחרים כי פעמים רבות ההפרדה מספקת לילד הגנה, שמה גבולות להתנהגות הבלתי רצויה של ההורה, ועשויה לשחרר את ההורה ממעמסה, ולאפשר לו הזדמנות להשתקם (Wasserman & Rosenfeld, 1986). מחקרים מצביעים על בעיות נפשיות והתנהגותיות רבות של ילדים שהוצאו לאומנה (Clausen,) גם מחקרם של (Landsverk, Ganger, Chadwick, & Litrownik, 1998; Leslie et al., 2000) בננישתי ואחרים (1990), שאספו נתונים במסגרת מערכת המידע הקלינית לשירות האומנה בישראל, מצא כי אצל מחצית מהילדים (ממדגם של 490 ילדים) דווח על בעיות בתחומים של בטחון בזהות, בשייכות ובדימוי העצמי. Johnson, Yaken & Voss (1995) בדקו את נסיבות השמתם של 95 ילדים באומנה. הילדים דיווחו על הקושי והכאב שחוו בהשמה, וכן על מעט המידע וההכנה שניתנו להם. כל זה למרות שהם סברו כי נכון היה להוציאם מביתם המתעלל, ורובם ביטאו שביעות רצון מהאומנה ומכך שהם מקבלים את צרכיהם הפיזיים ולא מרביצים להם.

משתתפי המחקר חוו את שלב המעבר מהבית לאומנה, אשר תואר לעיל. בשלב קיום הראיונות נמצאה אוכלוסיית המחקר בגיל ההתבגרות, שהוא שלב מעבר נורמטיבי אך מורכב במיוחד לחיים באומנה. להלן סקירה בנוגע לגיל ההתבגרות באופן כללי, ולמתבגרים באומנה. גיל ההתבגרות. ההתבגרות ידועה ומוכרת כתקופה הדורשת הסתגלות חברתית, אישית, מינית, דתית, פוליטית ומקצועית, ביחד עם חתירה גוברת והולכת לאי תלות רגשית וכספית בהורים. על כן מבחינה פסיכולוגית ההגדרה המעמדית לסיומה של ההתבגרות אינה קשורה לגיל כרונולוגי מסוים, אלא בדרגת ההתאמה שהושגה. הנורמות הגילאיות לפיהן מקובל לחלק את שלבי גיל ההתבגרות קשורות לחלוקה של מסגרות החינוך: טרום ההתבגרות (גיל 9-11), התבגרות מוקדמת (גיל 12-14), אמצע ההתבגרות (גיל 15-18) וההתבגרות המאוחרת (גיל 18-21) (מוס, 1988).

במהלך תקופת ההתבגרות מתרחשים שינויים חשובים בכל תחומי החיים, אשר דורשים מאמץ הסתגלותי מיוחד. אין פלא אפוא, שמתבגרים מרבים לעסוק בשאלות קיומיות כגון "מי אני?" ו"מה אהיה בעתיד?"; ומטבע הדברים שאלת הזהות הופכת לאחת השאלות המרכזיות בתקופה הזאת של ההתפתחות הנפשית (סולברג, 1995). על פי אריקסון (1987) גיבוש הזהות הוא המשימה המרכזית בגיל ההתבגרות. לזהות אישית מגובשת ויציבה יש תפקיד חיוני מאוד בהכוונת המתבגר במהלך חייו. ככל שמבנה העצמי בגיל ההתבגרות מגובש יותר, כך ברורה יותר

תחושתו של המתבגר כי הוא אדם בפני עצמו וכי הוא נושא עמו דבר ייחודי המבדילו מאנשים אחרים בסביבתו (אריקסון, 1987). לדעתו של אריקסון זהות אישית ברורה יוצרת תחושה של שלמות אישית, וזו אומרת למתבגר שהוא לא רק שונה מאחרים, אלא הוא חי ומתפקד בדרך עקבית שמתאימה לנטיות ולתחושות האישיות של עצמו. הרגשה של זהות אישית ברורה בנויה על תחושה של רציפות והמשכיות אישית במהלך החיים, כשקיים קשר הדוק בין מה שהתפתח אצל המתבגר במהלך שנות הילדות ובין מה שהוא מתכוון להיות לקראת העתיד (Erikson, 1965). זהותו האישית של המתבגר בנויה על שילוב בין התפיסה העצמית שלו ובין הדרך שבה – לפי תחושתו – הסביבה רואה אותו (אריקסון, 1987).

בגיל ההתבגרות מתרחש שלב האינדיווידואציה השני, אשר הומשג ע"י Blos (1979).

תהליך האינדיווידואציה הראשון הומשג ע"י Mahler (1963) והוא מתרחש בין הגילאים 6 חודשים עד 3 שנים. שלב האינדיווידואציה השני מאופיין על ידי Blos (1979) בצורך של המתבגרים למרוד במערכת המשפחתית, אולם במקביל זקוק המתבגר שמערכת זו תמשיך לספק לו את צרכיו בצורה יציבה, ותספק "סביבה מחזיקה" שתכיל הן את צרכי הנפרדות והעצמאות הבאים לידי ביטוי במרד, והן את צרכי התלות הנמשכים (Blos, 1967; מוס, 1988; פלום, 1995). המתבגר ממשיך להיות חלק ממשפחתו, וההורים, למרות תחושות ההתרחקות, ממשיכים להוות מקור תמיכה ולמלא, כבעבר, תפקיד חשוב באופן בו הוא מתפתח (פלום, 1995). תהליכי ההתבגרות כוללים, כאמור, גדילה פיזית, התפתחות מינית, התפתחות קוגניטיבית וגיבוש מערכת ערכים, פיתוח קשרים חברתיים ובנייתם של קשרים משמעותיים עם בני המין השני (פלום, 1995). ההתעוררות המינית, ההתפתחות הקוגניטיבית, הפיזיולוגית והרגשית, מצריכות הערכה מחודשת של מערכות היחסים במשפחה, ונדרש הן מההורים והן מהמתבגר להסתגל למצב החדש (Winnicott, 1971; פלום, 1995).

גיל ההתבגרות באומנה. תהליך ההתבגרות עבור בני נוער באומנה הוא מורכב ביותר, בשל

המתח הנוסף הנוצר עקב ההפרדה מהמשפחה הביולוגית (Lyman & Bird, 1996). במקביל להעצמת תהליכים טבעיים האופייניים לגיל ההתבגרות, טוענת טאוס (1990), שלמתבגר הגדל מחוץ למשפחתו, מטען של "עניינים לא גמורים" עם משפחתו הטבעית ושעליו להתמודד עמה בגיל ההתבגרות ובכללה היסטוריה פרטית שלו ושל משפחתו, הכוללת ההתמודדות עם המחשבה

שלהורים הייתה יותר מאלטרנטיבה אחת של הוצאתו מהבית, הבנה אשר מגבירה את הספק לגבי איכות אהבת ההורים אליו (Levin, 1988; Aldgate, Maluccio & Reeves, 1989).

גם במקרים בהם ההוצאה מהבית נעשתה בגילאים צעירים יותר טוענת Levin (1988),

(1990) גיל ההתבגרות באומנה קשה במיוחד, זאת לאור העובדה כי התחלת ההתמודדות עם סיבת הוצאתם מהבית, מתרחשת רק עם כניסתם של ילדים אלו לגיל ההתבגרות. זאת כיוון, שקיימת אצל ילדים נטייה טבעית להכחיש את מוגבלות ההורה ולצורך שמירה על תחושת שליטה ישנה נטייה להאשמה עצמית. רק בגיל ההתבגרות מתפתחת יכולת קוגניטיבית המאפשרת למתבגרים לבחון את הוריהם באופן ביקורתי, להשוות את הוריהם להורים אחרים ולהבחין בחסרונותיהם ומוגבלויותיהם של ההורים. תהליך טבעי זה קורה אצל רוב המתבגרים בקונטקסט בו הם חשים אהובים. אצל המתבגר שהוצא מביתו, תהליך זה מתרחש בקונטקסט בו אין בטחון באהבה.

עבור מתבגרים באומנה שלב זה הוא מורכב ביותר, לא די בכך שאינם חיים עם משפחתם הביולוגית, וזו אינה מספקת להם "סביבה מחזיקה" (Blos, 1979), סיומה הפורמלי של האומנה בעת הגיעם לגיל 18, עלול לערער אצל המתבגרים את הביטחון כי המשפחה האומנת תמשיך לשמש כ"סביבה מחזיקה", יציבה ובטוחה עבורם.

מעבר מאומנה לחיים עצמאיים. עזיבת האומנה לקראת עצמאות מתואר בספרות כשלב קשה ומורכב בו המשאבים של בני נוער דלים, והם אינם בשלים להתמודד עם צורכיהם בכוחות עצמם. (Aldgate, 1994). מסקנה זו בולטת במיוחד בבחינת יכולתם של נערים ונערות אלו למצוא מקום מגורים קבוע ואכן מחקרים שנערכו בעולם מצביעים על כך שאחוז גבוה באופן יחסי (23-38%) מדרי רחוב הם בוגרי אומנה (Mangine, Royse, Wiehe, & Nietzel, 1990; Susser, Lin, 1991; Conover & Struening, 2003). מצא שאחוז גבוה של בני נוער שמסיימים אומנה מתמודדים עם קשיים חמורים במעבר לחיים עצמאיים. בנוסף לזה רבים חיים ברחובות, ללא יכולת לממן את צורכיהם הבסיסיים. הם נכשלים במציאת תעסוקה ומעורבים בפשע.

הכנה נאותה לעזיבת האומנה היא מורכבת יותר מאשר עזרה במציאת מקום מגורים

חלופי גרידא (Aldgate, 1994; Choca, Minoff, Angene & Bymes, 2004). עובדים

סוציאליים ומשפחות אומנות קובלים על כך שמתבגרים אינם מקבלים הכנה מספקת לחיים

עצמאיים (Maluccio, Krieger, & Pine, 1990). חינוך צעירים לעצמאות במובן הפורמאלי של

רכישת מיומנויות חיי היומיום הוא הכרחי וחשוב, אולם הופך חסר משמעות, ובזבוז של זמן וכסף

אם התמיכה בצרכים של הצעיר נקטעת בדיוק בנקודה בה הוא מתחיל להשיג ביטחון (Aldgate,)

1994). בני הנוער זקוקים למשפחה יציבה, אשר תאפשר בית גמיש, ותלווה אותם בהתאם לפרק הזמן האישי לו הם זקוקים (Aldgate et al., 1989). על פי רוב, היציאה מהאומנה בגיל 18 היא בטרם זמן, ולכן אינה מאפשרת לספק את הדאגה, ההכוונה והתמיכה לה זקוקים המתבגרים (Maluccio et al., 1990).

כל צעיר העוזב את האומנה צריך אדם שיש לו מחויבות לעזור לו ולכוונו, ככל שיידרש, עד הגיעו לבגרות (Aldgate, 1994). ישנה חשיבות לשמירת הקשר עם המשפחה הביולוגית בכדי לאפשר בסיס לעזיבת האומנה. מחקרים מצביעים על כך שהמשפחה הביולוגית משמשת פעמים רבות משאב, חלקי לפחות, לעוזבים את האומנה (Aldgate et al., 1989), וחשוב לראות בהורים הביולוגיים מקום פוטנציאלי למתבגרים במשך ההשמה וגם לאחר סיומה. תהליך זה צריך להתחיל הרבה לפני עזיבת בני הנוער את האומנה, ויש לדאוג להכנה נאותה עבור ההורים הביולוגיים, בפיתוח מיומנויות שימושיות כמו דפוסי תקשורת והתייחסות הולמת למתבגרים (Maluccio et al., 1990).

להורים האומנים תפקיד מרכזי בסיוע למתבגרים להתכונן לחיים לאחר האומנה. יש להם את הקשר הקרוב ביותר וההיכרות העמוקה ביותר עם הצעירים עצמם והחברה העניקה להם טווח מלא של אחריות בנוגע לילדים המושמים בביתם (Aldgate, 1989; Aldgate et al., 1994). קשרי הגומלין בין הצעירים והמשפחה האומנת מסתיימים באופן פורמלי כאשר הם מסיימים את האומנה והתשלומים למשפחה האומנת נפסקים. פעולות אלו מרמזות לכך שפעילות ההורים האומנים אינה נדרשת יותר ואין לה ערך, ומצפים מהצעירים להיות עצמאיים. המתבגרים באומנה אכן נאבקים בכדי להפוך לעצמאיים, ולהשתחרר מהדמויות ההוריות, כולל ההורים האומנים, אולם עובדה זו אין משמעותה שאין להם צורך בקשרים משפחתיים בדיוק כמו למתבגרים באוכלוסיה הכללית. ההפך הוא הנכון; דווקא עקב ההיסטוריה שלהם המשפחה האומנת יכולה להוות מקור תמיכה מתמשכת, הנחוץ למתבגרים אלו, ולכן קיימת חשיבות עצומה שהסוכנות תמשיך להעניק למשפחה האומנת תמיכה רגשית וכספית. כך תוכל המשפחה להעניק למתבגר הצעיר את התמיכה הנדרשת, ולאפשר לו מעבר חלק לעצמאות (Aldgate et al., 1989; Maluccio et al., 1990).

בארה"ב קיימת מודעות לצורכיהם של מתבגרים לקראת עזיבתם את האומנה, ואף

קיימות תוכניות הכנה שונות, ומסגרות תמך המקלות על המעבר לעצמאות (Cook, 1988;)

; (Lemon, Hines & Merdinger, 2004; Maluccio et al., 1990). המצב בישראל שונה לחלוטין;

לא קיימות כל תוכניות הכנה רשמיות לקראת עזיבת האומנה. ישנה ציפייה לא פורמלית מצד המערכת שהמשפחה האומנת תמשיך ותשמש בית למתבגרים והבוגרים הצעירים, גם ללא ליווי השירות. פעמים רבות המשפחות אכן ממשיכות ומלוות את בני הנוער לאורך שנים (שליו, 1988), אולם לא ניתן להשיג כל נתונים רשמיים בנוגע לכך. בנבנישתי ושיף (2004) חקרו בני נוער השוהים באומנה. הם מבחינים בין בני נוער אשר שהו רוב חייהם באומנה אחת יציבה, ויכולים ליהנות מתהליך הדרגתי של הכנה לקראת חיים עצמאיים, לעומת קבוצה של בני נוער המגיעים לאומנה בשלב מאוחר של התבגרותם, וזקוקים בדחיפות לתוכנית ממוקדת לקראת חיים עצמאיים, מתוך הבנה שיהיה להם קשה להישען על משפחה אומנת, אותה הכירו זמן קצר בלבד.

בחלק זה תוארו המעברים האופייניים שחווים ילדים ובני נוער, לאורך שנות שהייתם באומנה. החלק הבא עוסק בעדויות ומחקרים בספרות אשר עוסקים בתיאור חויית החיים של ילדים ובני נוער באומנה, שהיא הנושא המרכזי של מחקר זה, ובהשלכות של האומנה על תפקודם של בוגריה.

החיים באומנה

ספרים ומאמרים אשר תיעדו חוויות של אנשים שגדלו באומנה (רובם המכריע באמריקה הצפונית) מתארים הן חוויות חיוביות והן חוויות שליליות בנוגע לחיים באומנה (בן שלמה, 1990;

Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor & Nesmith, 2001; Desetta, 1996; Hallas, 2000; Miller, 2002; Toth, 1997). מחקרה של Miller (2002), לדוגמה, מביא את סיפור חייהם של 4

בוגרי אומנה. אחת מהבוגרים, קתי, מתארת את תחושת האפליה שחוותה ביחס לילדים הביולוגיים של המשפחה האומנת, ויחד עם זאת משבחת את תחושת היציבות ואת המסגרת לה זכתה בבית המשפחה האומנת, גורמים משמעותיים אשר לדבריה הקנו לה בטחון.

בישראל ניתן למצוא מספר מצומצם של עדויות אודות החיים באומנה, רובן ככולן נאספו

שנים אחרי עזיבתו של הנחקר את מסגרת האומנה. "סיפורה של ילדה באומנה" אשר פורסם

בכתב העת "חברה ורווחה" (יפה, 1986) חושף סיפור חיים קשה של ילדה שחוותה התעללות והשפלה בעת שהותה באומנה במהלך שנות ה-50. עדות מורכבת יותר לחיים באומנה ניתן למצוא

במחקרו של בן שלמה (1990) שבדק תפקוד הורי של אנשים שגדלו במסגרות חוץ ביתיות, ובו

התבקשו הנחקרים לבטא את הרגשתם אודות האומנה. חלק סיפרו על זיכרונות וחוויות קשות:

"בשנים שהיינו במשפחה אומנת התעללו בנו... היינו משרתים של הבית... לא הייתה שום אוזן

קשבת"; "האם האומנת הייתה מכה אותנו בצורה איומה מקלות, צינור גומי... בגיל 3 ידענו כבר לעשות את כל עבודות הבית... זה היה גיהינום"; "המשפחה שגדלתי אצלה לקחה אותי אך ורק בשביל הכסף ולא יותר". (עמ' 80). בוגרי אומנה אחרים תיארו באופן מפליג ומחמיא את תקופת השהייה באומנה: "הרגשה טובה מאוד, המשפחה האומנת השפיעה עלי ביותר, קיבלתי המון ולא ידעתי להעריך"; "הרגש שעלה שאני בת מזל שהגעתי למשפחה אומנת טובה מאוד שגידלה אותי באהבה ובנאמנות". (עמ' 81-80). בנבנישתי ושיף (2004) מצאו במחקרם כי רוב בני הנוער מציינים קשר טוב עם ההורים האומנים. המתבגרים דיווחו על תחושה של חום, אהבה ודאגה מצד המשפחה האומנת כלפיהם.

בבחינת הידע האמפירי המבוסס בעיקר על מחקרים בארה"ב, עולה כי אחת התימות המרכזיות עוסקת בתחושת השילוב והשייכות של הילד למשפחה האומנת (Gardner, 1996). תמה זו הנה מרכזית ונובעת כנראה מסתירה בסיסית הקיימת באומנה: העובדה כי הילד שייך בו זמנית לשתי משפחות. ההגדרות הפורמליות טוענות שהילד שייך להוריו הביולוגיים, ואילו בשטח הילדים דורשים מההורים האומנים התייחסות רגשית אמיתית ועמוקה, כמו של הורה לילדו (בראל, 2001). Chapman, Wall & Barth (2004) חקרו 727 ילדים באומנה בארה"ב. הם מצאו כי 90% מהילדים דיווחו שהם מחבבים את האנשים המטפלים בהם, וחשים חלק ושייכות למשפחה זו. Gardner (1996) שבדקה את תפיסת המשפחה של ילדים באומנה מצאה כי הילדים התייחסו בעקביות למשפחה האומנת כאל "משפחה", ולא הייתה כל עדות לכך שילדים באומנה מעדיפים לחיות עם משפחתם הביולוגית. יחד עם זאת במסגרת המשפחה האומנת ילדים אלו מיקמו את עצמם במקום שולי וצדדי (Gardner, 1996). מסקנות דומות נמצאו במחקרים נוספים המוכיחים באמצעות עדויות של ילדים שגדלו במשפחות אומנות תחושת קיפוח של הילדים באומנה בהשוואה לילדים הביולוגיים של המשפחה האומנת (יפה, 1986; Courtney et al., 2001; Miller, 2002; Rest & Watson, 1984).

מחקרים רבים על בוגרי אומנה התמקדו בבחינת השלכות האומנה, ותפקודם של בוגרי האומנה, לאור חויית חייהם בה; Courtney et al. (2001) בדקו 141 בוגרים צעירים כשנה לאחר עזיבת האומנה. כ- 80% מן הנחקרים דיווחו שהורי האומנה עזרו להם, וכי הם חשים בני מזל שהושמו באומנה. יחד עם זאת רבים ציינו כי הם חשים חסרי שורשים, שונים מאחרים ואינם משתפים אנשים בסביבתם בכך ששהו באומנה. מחקרם של Rest & Watson (1984) אשר בדק

את השפעת שהייה ארוכת טווח באומנה על תיפקוד 13 בוגרי אומנה, מצא כי הבוגרים חשים תחושה עמוקה של אובדן, ומתקשים ביצירת קשרים אינטימיים. הדימוי העצמי שלהם פגוע עקב הסטיגמה של היותם ילדי אומנה, והם נוטים לחוות את עצמם שונים מאוד מאנשים שגדלו עם משפחתם הביולוגית. למרות תחושות אלו וחוסר הקביעות שחוו בילדותם, הצליחו מרבית הנחקרים להגיע לעצמאות בתחומים של רכישת השכלה, תעסוקה ובניית משפחה. מחקרם של Dumaret, Coppel-Bathch & Couraud (1997) שנעשה בצרפת על בוגרי אומנה, מצא שרובם מתפקדים היטב בחיי היום יום, למרות עברם המורכב. מחקרו של Cook-Fong (2000) בדק את תיפקודם של מבוגרים שגדלו באומנה. הוא מצא כי הם פחות שבעי רצון מנישואיהם בהשוואה לאוכלוסיה הכללית, חווים תחושת בדידות חברתית, ופחות אינטימיות בקשרים הוריים וזוגיים.

סיכום

סקירת הספרות הגדירה ותיארה את התערבות האומנה ככלי טיפולי בישראל ובמדינות מערביות נוספות. היא התקדמה בשני מרכיבים תיאורטיים העומדים בבסיס התערבות האומנה והם; תיאורית ההתקשרות, אשר מפתחיה מדגישים את יכולת ההרחבה של דמויות ההתקשרות מעבר לדמויות ההורים הראשוניות, ואף מדברים על סיכוי לחוויית התקשרות מתקנת באומנה ובכלל. המרכיב השני הוא מרכיב המעברים ומעגל החיים, אשר מהווה חלק בלתי נפרד מן האומנה. החלק האחרון בסקירת הספרות הוקדש לתיאור חוויית החיים באומנה, והשלכות האומנה על תפקודם של בוגריה.

שיטת המחקר

מטרת מחקר זה היא להבין את חויית החיים באומנה, מנקודת מבטם של בני נוער אשר גדלו באומנה. נקודת המבט של בני נוער באומנה מוזנחת בספרות המקצועית. רוב המחקרים בישראל, שבחנו את מצבם של הילדים באומנה, עשו זאת באמצעות אינפורמציה מכלי שני (עובדים סוציאליים, משפחות אומנות ומאגרי מידע – ראה לדוגמה בבנישתי ועוזרמן, 1991; שגב, 1997), או באמצעות שאלונים שהועברו לבני הנוער ובחנו תחומים ספציפיים כגון דימוי עצמי (ראה לדוגמה Mosek & Adler, 2001). במחקר זה נעשה ניסיון לבחון את תופעת החיים באומנה כפי שנחווית על ידי בני נוער שגדלו באומנה (כלי ראשון) ובאופן הוליסטי. הבנות אלו הובילו לבחירה במתודולוגיה האיכותנית העוסקת בהבנת תופעות באופן הוליסטי על ידי בחינת תהליכים, אינטרקציות, קשרי גומלין ומשמעויות כפי שהם באים לידי ביטוי על ידי משתתפי המחקר (Denzin & Lincoln, 1994; Patton, 1990). מטרת המחקר זה ללמוד ולהבין את חויית האומנה מנקודת המבט של בני הנוער, ולהשמיע את קולם האותנטי.

חשיבותו של המחקר היא בהיותו ראשון מסוגו בישראל, אשר מבטא את קולם של המתבגרים עצמם. קול זה נעדר עד כה מהשיח של אנשי המקצוע בתחום, והוא עשוי להעשיר את הידע וההבנה של אנשי המקצוע בשדה, המטפלים בבני נוער, משפחות אומנות ואנשי מחקר בתחום. זאת ועוד, המחקר התמקד בשלב בו נמצאים המתבגרים משתתפי המחקר, שלב המעבר מהאומנה הפורמלית לקראת חיים עצמאיים, זהו שלב חשוב ומשמעותי (Aldgate, 1994; Maluccio et al., 1990), אשר לא נחקר עד כה בישראל. מתוך הבנות אלו, השאלה המרכזית עמה מתמודד המחקר היא "מהי חויית החיים באומנה בקרב הצפויים לסיימה"?

אוכלוסיית המחקר והמדגם

במחקר זה רואיינו שלושה עשר בני נוער (בנים ובנות). המחקר התמקד בבני נוער הנמצאים בשנתם האחרונה באומנה, מתוך הבנה כי שלב המעבר מהאומנה לקראת עצמאות מעורר ומחדד קונפליקטים ושאלות מהותיות העומדות בבסיס הסידור באומנה (Aldgate, 1994). אוכלוסיית המחקר כללה את בני הנוער במסגרת שירות האומנה בעמותת לני"י (עמותה המלווה את משפחות האומנה במרכז הארץ, כיום עמותת אור שלום) אשר ענו על שני קריטריונים מרכזיים; שהות של לפחות שלוש שנים באומנה, והימצאות בעת הראיון בשנתם האחרונה במסגרת האומנה הפורמלית, חודשים ספורים לפני סיום האומנה. אוכלוסיית בני הנוער

המטופלת ע"י לניי (כיום אור שלום)¹ היא אוכלוסייה הטרוגנית מבחינת דת, דתיות ומעמד סוציו אקונומי, ומשקפת את בני הנוער באומנה בכלל. לשכות המוצא של בני הנוער (מקום המגורים של ההורים הביולוגיים) הן מכל רחבי הארץ.

הליך גיוס המרואיינים

במטרה לגייס בני נוער העונים על הקריטריונים שהוזכרו (שהות של שלוש שנים ושנה אחרונה באומנה הפורמלית) פניתי למפקחת האומנה הארצית, בכדי לקבל נתונים דמוגרפיים אלו אודות בני הנוער באומנה. בדיעבד התברר שקשה להסיק על סמך נתוני המחשב את משך שהות בני הנוער באומנה וזאת לאור העובדה כי כל סיבה טכנית הגורמת לפליטה מן המחשב וקליטה מחדש, מציגה את תאריך הקליטה המחודש כתאריך כניסתו של הנער/ה לאומנה, ולא את זמן השהות בפועל בבית המשפחה. כמו כן מעבר ממשפחה אומנת אחת למשפחה אומנת אחרת אינו מעניק את זמן השהות המצטבר באומנה. הקריטריון למחקר הנוכחי היה שהות במשך 3 שנים באומנה בכלל, ולוא דווקא באותה המשפחה.

מגבלות אלו דרשו ממני לפנות לכל מנחות האומנה בעמותת לניי, במטרה לקבל מהן נתונים בנוגע לבני נוער בטיפולן, אשר עונים על הקריטריונים של המחקר. מן הנתונים הראשוניים התברר כי ישנם 12 בני נוער העונים על שני הקריטריונים.

הפנייה לבקשת ההשתתפות במחקר נעשתה באמצעות מנחת האומנה, בכדי להשיג את הסכמת המשפחה האומנת (נספח מס' 2) ויידוע וקבלת הסכמתם של בני הנוער לפנייתי אליהם לצורך המחקר. פנייתי לבני הנוער הייתה טלפונית, ובמהלך שיחה זו הסברתי להם את נושא המחקר וחשיבותו, מקור התעניינותי בנושא (עבודתי כמנחת אומנה), והתחייבותי לשמירת סודיות בכל שלבי המחקר. בשיחה זו קבעתי איתם מועד מפגש לראיון בזמן ובמקום הנוחים להם (בביתם, במסגרת לימודיהם או בלשכת הרווחה המקומית). הקפדתי כי מקום הראיון יאפשר שיחה נינוחה, בפרטיות המרבית.

רוב בני הנוער אליהם הופניתי הביעו הסכמה להשתתף במחקר. שלושה גילו התנגדות; נער אחד שגדל אצל סבתו הסכים תחילה לקחת חלק במחקר וקבע איתי מועד לראיון, אולם ביום הראיון אמר שאינו מעוניין להשתתף במחקר, וסירב להסביר מדוע. התנגדות עלתה גם מצידן של שתי אחיות תאומות באומנת קרובי משפחה (אצל דודים). בשיחת הטלפון הסבירה לי אחת מהן

¹ עמותת לניי (ליגת נשים לישראל) זכתה במכרז של הפרטת האומנה והייתה אחראית על משפחות האומנה באזור מרכז הארץ בין השנים 2001-2004. במכרז ההמשך זכתה עמותת אור שלום, ושירות האומנה באזור המרכז עבר לידיה בספטמבר 2004.

שהן אינן חשות כלל שהן ב"משפחה אומנת" ולכן אינן רוצות להשתתף. ניסיונות השכנוע שלי אודות החשיבות של הקול שלהן למחקר, עלו בתוהו.

בשלב זה, מחשש שלא אצליח לגייס מספיק משתתפים למחקר, פניתי במקביל למספר מנחות אומנה נוספות מן הערים באזור המרכז בהן לא בוצעה הפרטה, בכדי לגייס עוד משתתפים למחקר. הושגה הסכמתם של 4 משתתפים נוספים. בסופו של תהליך השתתפו במחקר שלושה עשר בני נוער. יש לציין שלא ראיינתי בני נוער אשר היו בטיפול כמנחת אומנה, ולא הייתה לי כל היכרות מוקדמת עם משתתפי המחקר.

איסוף הנתונים

מרבית הראיונות התקיימו בבית המשפחות האומנות, לבקשת משתתפי המחקר, בחדר נפרד ובאווירת פרטיות. ראיון אחד התקיים בביה"ס בו למדה הנערה, בחדר היועצת של ביה"ס, וראיון אחד התקיים בלשכת הרווחה המקומית באזור מגוריה של המשפחה האומנת.

במחקר נעשה שימוש בראיון עומק חצי מובנה, שהונחה על ידי מדריך ראיון (Patton, 1990).

הראיון נמשך כשעה וחצי, והתקיים על פי תדריך כתוב, המפרט את הנושאים הקשורים לשאלות המחקר (נספח מס' 3). ניסוח השאלות, או סדרן, לא נקבע מראש. חופש התגובה של המרואיינים היה רחב, וכן גם תגובותיי שלי, ואכן לאורך הראיון הגבתי לנקודות חדשות שהעלו המרואיינים. יתרונותיו של ראיון זה בכך שהתקבלו תגובות אישיות, הזמן נוצל היטב והייתה התייחסות לנקודות החשובות והשונות שהעלו המשתתפים (צבר בן יהושע, 1990).

האווירה בראיונות הייתה נינוחה ונעימה. בני הנוער שיתפו פעולה והביעו שביעות רצון מאופן התנהלות הראיון. אחדים מהם ציינו בסוף הראיון כי מעולם לא שוחחו עם אף אחד על תכנים אלו, ואף הודו לי על ההזדמנות שאפשרתי להם לערוך סיכום של תקופת חיים זו. אני עצמי התרגשתי מכל אחד מן המפגשים עם בני הנוער, וחשתי התפעלות מיכולת ההתמודדות שלהם. הראיונות תועדו ברשמקול, והחומר המתועד נשמר במקום בטוח ונעול, ללא נגישות לאנשים אחרים. כל הראיונות תומללו במדויק. סיפור חייהם הקשה של חלק מהם העמיס עלי רגשית, והקשה עלי מאוד לתמלל את הראיונות. מסיבה זו נמשך תהליך תמלול הראיונות חודשים רבים.

אופן ניתוח הנתונים

במחקר המוצע ניתוח הנתונים בוצע בהתאם לעקרונות ניתוח תוכן (צבר בן יהושע, 1990). תהליך הניתוח כלל ארבעה שלבים עיקריים: (א) קריאה רציפה, חוזרת ונשנית של הטקסטים על מנת לקבל תחושה של השלם, והבנה הוליסטית של הנרטיבים. (ב) חלוקת הטקסט ליחידות משמעות/תוכן. יחידת תוכן כללה מספר מילים, משפט, פיסקה או מספר פסקאות העוסקות

בעולם תוכן בודד (ראה נספח מס' 4) . (ג) צמצום יחידות התוכן לידי קטגוריות רחבות יותר עד לזיהוי תמות מרכזיות (ראה נספח מס' 5) (ד) בחינה וניתוח התמות ובניית מסגרת מארגנת לממצאים.

תהליך הניתוח היה תהליך מורכב מבחינה רגשית, בו התקשיתי למיין ולסנן מתוך דברי המשתתפים את האמירות המרכזיות, מכיוון שהקול של כולם, כמו גם כל שנאמר, היה משמעותי ביותר מבחינתי. בשלב זה נעזרתי רבות במנחות. לבסוף נבנתה בשיתוף המנחות מסגרת מארגנת לממצאים, אשר עלתה מתוך התהליך של פרוק והרכבת הקטגוריות. תהליך זה אפשר לי להגיע להבנות חדשות, למרות היכרותי הקרובה מזה שנים עם תחום האומנה.

עקרונות אתיים

פלד וליכטנטריט (Peled & Leichtentritt, 2002) מעלות סוגיות אתיות מרכזיות במחקר בעבודה סוציאלית בכללם מניעת נזק, הסכמה מדעת, העצמה, סודיות ותגמולים למשתתפים במחקר. במחקר זה נעשה מאמץ לעמוד בקריטריונים הללו:

מניעת נזק – השתתפות במחקר מהווה סוג של הפרעה לחיי המרואיין בפעולותיו

השגרתיות. מחקר זה דורש מהמשתתפים לבוא במגע עם רגשות ותכנים שעשויים להיות כואבים, ואשר אינם בהכרח מעסיקים אותם בחיי היומיום. מכיוון שהראיון עשוי להפר את שיווי המשקל העדין שבני הנוער יצרו לעצמם, בחרתי לראיינם בשלב בו הם עדיין מצויים במסגרת האומנה, אשר מהווה עבור רשת תמיכה. בני הנוער רואיינו בשנתם האחרונה באומנה, אולם מספר חודשים לפני העזיבה בפועל, וכך יכלו להיעזר במערכת האומנה במידת הצורך. בפועל, ככל הידוע לי על סמך המידע שנמסר לי ממנחות האומנה המלוות, משתתפי המחקר לא פנו לצורך קבלת תמיכה כלשהי לאחר הראיונות. במהלך הראיונות הייתי קשובה למרואינים, והם יכלו לבחור מה ברצונם לשתף ומה לא. המרואינים ידעו וחשו שהם רשאים להיות קשובים לעצמם, ולשמור על גבולות חשיפה המתאימים להם, כפי שעולה מדבריהם של ארנון ומירי:

הרגשתי קצת מוזר כי אני לא רגיל על הדברים האלה... אבל אם ממש לא הייתי מרגיש

בנוח, לא נראה לי שהייתי מדבר איתך (ארנון, עמ' 12). לא סיפרתי לך על הכל הכל, יש דברים

שלא סיפרתי, שאני חושבת שאני לא צריכה, דברים שהתגברתי עליהם... (מירי, עמ' 26).

הסכמה מדעת – במחקר הייתה הקפדה על הסכמה מדעת הן בכתב (ראה נספח מס' 6)

והן בע"פ של משתתפי המחקר. ניתן להם מלוא המידע על המחקר ומטרותיו, בכלל זה עקרון הסודיות, יכולתם להפסיק את הראיון בכל רגע וזכותם שלא לענות על שאלות. התקבלה גם

הסכמה עקרונית של משפחות האומנה להשתתפות בני הנוער במחקר. שלושה בני נוער בחרו לא להשתתף במחקר, ורצונם כמובן כובד.

סודיות – למרואיינים הובטח כי ייעשה מאמץ מרבי לשמירה על סודיות זהותם וזהות המשפחות האומנות בהן הם חיים. כל המשתתפים מוצגים בשמות בדויים, ופרטיהם טושטשו או נמסרו באופן חלקי כדי למנוע את זיהויים. כמו כן לא נמסרה שנת איסוף הנתונים בכדי לא לאפשר זיהוי בני הנוער לפי השנה בה סיימו את האומנה.

העצמה ותגמולים - ההשתתפות בראיון היוותה עבור חלק מבני הנוער תגמול לאור

ההזדמנות שניתנה להם לחשיבה מחודשת על סיפור חייהם ומערכות היחסים עם דמויות הסובבות אותם:

זה דבר ממש טוב, שיש מישהו ששומע אותך, על כל העניין הזה של האומנה. היה בסדר גמור. (אלון, עמ' 13). מבחינתי הראיון נתן לי הרבה ללמוד, מה אני עברתי, איפה אני היום. זו חוויה, לעבור הכל עוד פעם לראות מה באמת עברתי. זה באמת חשוב לדבר על זה. גם את מבחן ואני מספרת לך הכל מההתחלה. וכל השלבים. בלי שום קשר טוב לעבור את הראיון הזה, באמת. אני מרגישה שזה טוב (חלי, עמ' 18).

גם Lincoln (1995) מתייחסת למידה בה המחקר מעצים ומשרת את אוכלוסיית המחקר,

והאם הוא מעניק "קול" לאוכלוסייה שאין לה גישה לשערי ידע. אחת ממטרות המחקר היא לספק במה למשתתפי המחקר להשמיע את קולם, אשר נעדר כיום מן השיח המקצועי. לפיכך העתק מהעבודה הסופית יישלח לגבי שלווה ליבוביץ, מפקחת אומנה ארצית, במטרה שקולם של מתבגרים אלו ישמע בקרב קובעי המדיניות.

איכותו המתודולוגית של המחקר – מחקר זה תוכנן בקפידה והוקצו לו משאבים של זמן

ומחויבות. הקריטריון המרכזי להערכת איכות מחקר איכותני הוא המידה בה המחקר "ראוי לאמון" (trustworthiness). על פי Lincoln & Guba (1985) הדרכים המקובלות להבטיח את אמינות המחקר הן באמצעות הבטחת אמינות הממצאים, יכולת העברת הממצאים ומודעות להטיות החוקרת.

אמינות הממצאים (credibility) – קריטריון זה בודק האם הממצאים משקפים את

חויית החיים האישית והייחודית של המשתתפים. בכדי להבטיח את אמינות הממצאים התבצע איסוף הנתונים על ידי ראיון עומק חצי מובנה, בו ביטאו המשתתפים את קולם האותנטי. כמו כן מעורבותי ארוכת הטווח בשדה המחקר, היותי מנחת אומנה ועבודתי במשך שנים עם בני נוער מקנה לי מעורבות בשדה המחקר, היכרות מעמיקה עם התחום וניסיון בעבודה בשטח. מעורבותי,

נסיוני והחשיבות שאני רואה במחקר זה לאור היכרותי העמוקה עם התחום, תרמו לגיוס מנחות האומנה, משפחות האומנה ובעיקר בני הנוער עצמם למחקר.

יכולת ההעברה של הממצאים (transferability) - ממצאי המחקר האיכותני אינם מתיימרים לשקף מציאות אובייקטיבית אחת, או להכליל את ממצאי המחקר על כלל אוכלוסיית הילדים ובני הנוער באומנה. על פי Lincoln & Guba (1985) המטרה היא להימנע מהכללות, ולנסות לתת תיאור מגוון ומפורט, כזה שיאפשר לחוקרים המעוניינים בסיס לבדוק הכללות נוספות. במחקר זה זוהו חמש תמות מרכזיות הנוגעות לחזוית החיים באומנה, והן הוצגו מבלי להתיימר להכליל תמות אלו על כל אוכלוסיית המושמים באומנה, אלא להעשיר את הידע הקיים בתחום, להביא את זווית ראייתם של המשתתפים ולפתוח פתח למחקרים נוספים בעתיד.

הטיות החוקרת (confirmability) - תפיסות, ערכים ואמונות של החוקרים עלולים להשפיע על המחקר ועל תוצאותיו (צבר בן יהושע, 1990). מעורבותי הרגשית העמוקה בשדה המחקר היוותה איום לקיומה של הטיה הנובעת מעמדות והנחות קודמות. בכדי למנוע מצב זה נעשה ניתוח הראיונות וניתוח הממצאים תוך מעורבות של שתי המנחות אשר ליוו אותי. תהליך זה כלל בדיקה מחודשת של עמדותיי בנוגע לתרומת התערבות האומנה עבור ילדים ובני נוער. תוך כדי חילוקי דיעות עם המנחות עברתי תהליך אשר עזר לי להפריד בין ההנחות המוקדמות שלי לבין קולם של משתתפי המחקר וזווית ראייתם. כך הצלחתי להישאר נאמנה לקולם של המרוויינים, מבלי לערב יתר על המידה את עמדותיי האישיות, ומאידך להעלות בעת הצורך קולות אשר תאמו את הנחותיי, ולא להתעלם מהם מחשש יתר להיתפס כ"חוקרת מטעם".

פרק הממצאים

מחקר זה מטרתו להבין את חויית החיים באומנה עבור בני נוער, אשר עקב נסיבות חייהם לא גדלו בחיק משפחתם הביולוגית אלא במשפחה אומנת. חויית החיים באומנה, כפי שהיא משתקפת מתוך ממצאי המחקר, אינה אחידה, והיא מצטיירת כרב מימדית, רב גונית וקונפליקטואלית. קולות שונים ואף מנוגדים עלו ממשותפי המחקר בנוגע לחויית חייהם באומנה. השונות באה לידי ביטוי בין משותפי המחקר השונים, ולעיתים מתגלה אצל אותו משתתף עצמו כאשר הוא מעלה תחושות סותרות בנוגע לחוייתו הוא.

שבעה בני נוער דיווחו על חויית חיים כללית טובה בבית המשפחה האומנת, ומשתתפת אחת תיארה חויית חיים גרועה בבית המשפחה. אצל חמישה מבין המשתתפים לא ניתן להגדיר את החוויה כטובה או גרועה, מפני שהם מתארים תחושות קונפליקטואליות, נוגדות וסותרות ביחס לחוייתם. הפרדוקס של חיים במחיצת משפחה שונה, אשר מחד אמורה לשמש כמסגרת משפחתית לכל דבר ועניין, ומאידך אינה המשפחה הביולוגית ואינה מתיימרת להחליפה, מעוררים תחושות בלבול ואמביוולנטיות, אשר באים לידי ביטוי בממצאים.

חוויה בסיסית ומרכזית המשותפת לכל בני הנוער אשר עלתה מן הממצאים, ונוגעת בכל תחומי חייהם, היא חוויה של "לשרוד". החיים באומנה אינו עומדים בפני עצמם, אלא קשורים באופן הדוק לחויית החיים הקודמת בחיק המשפחה הביולוגית ולנסיבות שהובילו להוצאה מהבית, שהיא ייחודית לכל אחד מן המשתתפים במחקר. יחד עם זאת משותפת לכולם העובדה שהאומנה מתחילה ממקום של מצוקה, חסר, אובדן ופרידה. ממצאי המחקר מעידים על כך שילדים ובני נוער הנאלצים לגדול בחיק משפחה שונה ממשפחתם הטבעית, תהא טובה ככל שתהא, מתמודדים, בחוייתם הסובייקטיבית, בחזיתות שונות, על מקומם, זהותם ועתידם. מניתוח דברי מרבית המשתתפים עולה כי מספר מרכיבים מרכזיים משותפים להם; חויית הבדידות הבסיסית של חייהם, הצורך להתמודד בכוחות עצמם עם מציאות חייהם, ותחושתם הפנימית שהם יכולים לסמוך בעיקר על עצמם. הצורך לשרוד ככוח מניע ודוחף הלאה הוא, לפיכך, חוויה מרכזית שעלתה מן המשתתפים.

ההכרח לשרוד אינו עוסק רק ברמה היומיומית, ואינו מקושר בהכרח למאבק, אלא כולל בחובו גם את היכולת של בני נוער אלו לשמור על אופטימיות, לחפש ולמצוא את הטוב, גם בסיטואציות קשות ועצובות, וכן יכולת להיעזר בסביבה, לזהות את היד המושטת אליהם – ולהתכוון אליה. ההכרח לשרוד כמאפיין מרכזי בחויית החיים באומנה מאפשר לבני הנוער לזהות בעצמם כוחות עצומים של חוסן נפשי, אשר דוחפים קדימה, להתפתחות, גדילה והצלחה.

הלימודים נתפסים כקרח זינוק לעולם החיצון, ומרבית המשתתפים ציינו אותם כמשמעותיים וחשובים עבורם. עלתה גם יכולת קבלה והשלמה עם מציאות חייהם, אשר מאפשרת להם לשרוד, בשלב הראשון, ובעתיד - להתקדם הלאה.

מהתבוננות בהישגיהם של משתתפי המחקר נראה כי הדחף לשרוד ולהתמודד קידם אותם; כל המשתתפים סיימו 12 שנות לימוד, וכמעט כולם (למעט שניים) ניגשו לכל בחינות הבגרות. מרבית המרואיינים ציינו כי בכוונתם להתגייס לשירות המדינה (למעט שניים: נערה ערביה ונערה שסיימה את לימודיה בכתה יג' ובחרה להמשיך במסלול מקצועי). רוב רובם של משתתפי המחקר הביעו כוונה להמשיך ולהתגורר בבית המשפחה האומנת גם לאחר סיום האומנה הפורמלית.

מניתוח הראיונות עולה כי בני הנוער חשים שהם נתרמו משמעותית בתקופת שהותם באומנה. מדבריהם עולה הידיעה כי ללא השמתם באומנה הם היו צפויים להתדרדרות מבחינה חברתית ולימודית:

מה, היא הצילה לי את העתיד, חבל על הזמן, אני כל החיים שלי אצטרך להודות לה! ממש אני מרגישה ככה. את מבינה, אין לכל אחד מישהו שירים אותו. זה נורא חשוב! ... (חלי, עמ' 4). אני אומרת, מזל שהגעתי לסבא וסבתא, אם הם לא היו רוצים לגדל, מה היה קורה איתי היום? .... אני מודה לאלוהים כל בוקר. יכולתי לצאת ילדה הכי... שאני לא... שלא הייתי רוצה להיות. פה קבלתי חינוך, ודת ומסורת ו... חינוך זה דבר חשוב. (קרן, עמ' 4)

לא רק שבני הנוער דיווחו על האומנה כמסגרת שמנעה הידרדרות במצבם, אלא שהם גם סיפרו שעברו באומנה תהליך התפתחותי משמעותי של גדילה ושינוי:

זה היה עם הרצון שלי וגם עם היכולות שלה להעניק, וכך בנינו את חלי החדשה, באמת, כי הייתי מישהי אחרת לגמרי. מי שהכיר אותי לפני לא מכיר אותי היום. (חלי, עמ' 1).

למדתי הרבה, אם זה על עצמי, על דברים שסובבים אותי. על הכל. התבגרתי... עכשיו אני יודעת יותר לבטא את עצמי. ממש עברתי תהליך של גדילה (ענבל, עמ' 7).
קיבלתי הרבה ביטחון. למדתי דברים שלא ידעתי קודם לכן... אני חושבת שמאוד התפתחתי, ולא הייתי מתפתחת כך אם הייתי נשארת שם (תמר, עמ' 16).

משתתפים רבים תיארו את שהותם באומנה כתקופה מורכבת, הנובעת מתוך אילוץ של מציאות חייהם, ויחד זאת הביעו הכרה באופציה הזו כעדיפה עבורם בנסיבות אליהם נקלעו,

ואותה עליהם לשרוד. הקונפליקטואליות והפרדוקסליות של האומנה כהתערבות, המעניקה הזדמנות לטיפול והעשרה, ולעיתים אף חויית הורות מתקנת, ובו זמנית כרוכה בכאב בשל חיים במסגרת משפחתית זרה, משתקפים בדבריה של אחת ממשתתפות המחקר:

קשה לי קצת להגיד להם [לאחים הביולוגיים] לכו למשפחה אומנת, כי אני יודעת גם את הסבל הכרוך בכך, אני יודעת שזה לא קל להיות במקום שזה לא הבית שלך... רק בגלל זה קשה לי להגיד להם לכו, אבל זה הכי חכם לעשות. זה הכי חכם! (חלי, עמ' 10-11).

כל משתתפי המחקר, מעצם האופן בו הוגדרה מלכתחילה אוכלוסיית המחקר, היו אלו ששרדו באומנה וסיימו בה את חוק לימודיהם. הבחירה לשרוד עולה אצל חלק מהמרואינים כבר בהחלטתם להגיע לאומנה, כפי שעולה מדבריה של מירי, אשר גדלה מגיל 6 בפנימיות שונות ובגיל 15 עברה לאומנה (בביתה של יועצת ביי"ס שנקשרה אליה):

אני אף פעם לא הרגשתי מה זו אהבה אמיתית, כאילו בן אדם שאוהב אותך באמת, זה לא מאימא, זה לא מאבא, לא מהדודים, לא מאף אחד. וזה קשה כאילו, וויאי, עשיתי הכל לבד, באמת!... גם אני יכולתי להגיד לא רוצה אומנה, להישאר בבית בלי מסגרת ובלי כלום... ולהידרדר, אבל לקחתי את עצמי בידיים... למדתי! כאילו יכולתי להתיימשך ולהגיד אני לא רוצה ללמוד, ולא עשיתי את זה, אמרתי לעצמי מירי, בעתיד תצטרכי את זה אז במקום ללמוד אחר כך, תעשי את זה כבר עכשיו (מירי, עמ' 17).

בחירה זו ממשיכה ומלווה את בני הנוער לאורך תקופת שהותם באומנה:

.... אתה יודע שזו המציאות, שזה מה שיש. אתה חי עם זה... זה לא קשה בשבילי, זה לא קשה כמו כל דבר אחר, זה מה שיש. יש כל מיני דברים קשים, אבל אין מה לעשות, עם זה אתה צריך להסתדר (יובל, עמ' 3).

גם עם סיום האומנה הפורמלית, כאשר בני הנוער נמצאים בפרשת דרכים ואינם בטוחים היכן יתגוררו בהמשך, הם בוחרים להמשיך ולשרוד:

אני מבחינתי אמרתי דבר כזה, אני כל מה שאני עושה עכשיו, אני דואגת רק לעצמי. עם כל זה שזה נשמע אכזרי, אני לא אכפת לי מה אנשים חושבים. אני דואגת רק לעצמי, לעתיד שלי. ואם זה כרוך בזה שאני אשאר פה [בבית המשפחה האומנת] ואצטרך להיות פה, אז אין לי בעיה. אם מציעים לי וזה, אז אני עושה מה שטוב לי. (ענבל, עמ' 8).

ניתוח הממצאים העלה חמש תמות מרכזיות כאשר הדפוס המרכזי של הרצון, ואולי

אפילו ההכרח, לשרוד, עובר כחוט השני בכל התמות המייצגות את מרכיבי חויית החיים באומנה. התמה הראשונה עוסקת בתעודת הזהות של בני הנוער, בה המוטו המרכזי הוא חוייתם הבסיסית שעליהם להתמודד מול כל העולם בכוחות עצמם בכדי לשרוד בו. תמה זו מחולקת לשני חלקים; החלק הראשון עוסק בעיקרו בזהותם של המרואיינים ובאופן בו הציגו את עצמם, אופיים ואישיותם בראיון. המוטיב של "אם אין אני לי מי לי" הוא מרכזי בחוייתם, ומשקף נאמנה את חויית ההשרדות הבסיסית שלהם. הרצון לשרוד אוצר בתוכו תחושת בדידות ותלישות בעולם, חשש מהידרדרות בעולם החיצון, יוזמה ותיעול האנרגיות לכיוון עשייה, למידה וקידום עצמי. מרכיבים אלו מהווים חלק מעולמם הפנימי של המרואיינים ואופן תפיסתם את עצמם. החלק השני מתמקד באופן בו הם בוחרים להציג את עצמם בפני החברה בכלל. ההתמודדות מול הסביבה היא כשלעצמה הישרדותית עבור בני נוער אלו, ונחווית לעיתים כהתמודדות על מקומם בעולם. בנוסף היא מאלצת את בני הנוער להתמודד עם סיפור חייהם בעת הצגת עצמם והמשפחה בה הם חיים. התמה השנייה עוסקת בהשתלבות בבית המשפחה האומנת. תמה זו אף היא קשורה לצורך של בני הנוער לשרוד כאשר הם נדרשים להתאים עצמם למסגרת ביתית חדשה ושונה. המשמעות של לשרוד בתמה זו באה לידי ביטוי אצל המשתתפים בצורה מגוונת ושונה; אצל חלקם לשרוד פירושו לעשות כמיטב יכולתם בכדי להשתייך למשפחה האומנת, עבור אחרים לשרוד משמעותו להיות מסוגל להפיק ולתפקד גם כאשר אינם חשים חלק אינטגרלי מהבית. עבור חלק אחר לשרוד פירושו להיאבק ליציאה מן המשפחה האומנת ומעבר למשפחה אחרת.

התמה השלישית עוסקת במציאות הייחודית לאומנה, בה נמצאים בני הנוער "בין שתי משפחות ובין שתי תרבויות". סיטואציה מורכבת זו מחייבת את בני הנוער לתמרן בלולייניות בין העולמות, בכדי לחיות בשלום, לתפקד כנדרש, לשרוד ולהתקדם. התמה הרביעית עיקרה בקשר עם מערכת שירותי הרווחה, אשר מאשרים ומלווים את סידורי האומנה. חלק מבני הנוער מייצגים עמדה כי על מנת לשרוד עליהם להיעזר ולהפיק תועלת מהליווי המקצועי שהם מקבלים ומסל שירותי האומנה. אצל אחרים המאופיינים במאמץ אקטיבי לחוש שייכים בבית האומנה באה ההישרדות לידי ביטוי בהתנגדות לקשר עם הגורמים המקצועיים, אשר מהווים מבחינתם תזכורת לכך שאינם חלק אינטגרלי מן המשפחה. אחרים שרדו בזכות מאבקם במערכת שתעביר אותם למקום חלופי. התמה החמישית והאחרונה עוסקת בפנטזיה של בני נוער באומנה – למן

הפנטזיה לצאת מהבית הביולוגי הפוגע, דרך הפנטזיה לחזור ולחיות עם הוריהם הביולוגיים ועד לפנטזיות באשר לעתידם, בו רובם מבקשים להיות בעלי משפחות והורים טובים לילדיהם. החלוקה לתמות היא מתודית בלבד, בכדי לעזור לקורא לעקוב ולהבין את החוויה הסובייקטיבית של מי שגדל במשפחה אומנת. כמובן שבמציאות קשה להפריד בין מרכיב למרכיב, והדברים כרוכים זה בזה. אני מזמינה את הקוראים למסע זה, ומקווה כי באמצעותו ניתן יהיה להבין טוב יותר את חויית בני הנוער השוהים באומנה.

"תעודת הזהות" של בני נוער באומנה

תימה זו עוסקת באופן בו תופסים בני הנוער את עצמם ואת סיפור חייהם, ומהווה את הבסיס להבנת חויית הגדילה במשפחה אומנת. התמה מחולקת לשני חלקים; החלק הראשון – "מי אני?" - עוסק בזהות של בני הנוער ובאופן בו הם מתארים ומציגים את עצמם באופן כללי, לוא דווקא בהקשר היותם באומנה. החלק השני – "האומנה כסוד" - עוסק באופן ההתמודדות של בני הנוער עם הצגת עצמם כלפי חוץ, מול הסביבה; כיצד משתלבת האומנה עם סיפור חייהם ועד כמה הם מוכנים לשתף את הסביבה במציאות זו ובעובדת היותם באומנה.

"מי אני?" חויית העצמי של בני נוער באומנה. תת-תמה זו עוסקת באופן בו בני הנוער תופסים את עצמם ואת אישיותם, ומגלה מרכיבים משמעותיים המהווים חלק בלתי נפרד מעולמם הפנימי של בני נוער אלו. המציאות של לגדול ללא הורים, אם מכיוון שההורים נפטרו, או עקב חוסר מסוגלותם לתפקד, מותירה את הילדים ובני הנוער בתחושה של לבד בעולם: *אני לא אומרת שזה לא קשה. להיות בלי אבא ואמא זה קשה. זה לחיות לבד. (מירי, עמ' 16). תמיד יש לי את הפחד הזה שיקרה לסבתא שלי משהו, ואני אהיה לבד.. (אלון, עמ' 9).*

תחושת בדידות זו מחייבת, ככל הנראה, את הילדים ובני הנוער ללמוד לסמוך על עצמם ולדאוג לעצמם:

אני לא בונה על אף אחד. אני מעדיף לעשות הכל לבד. (ארנון, עמ' 11). ממש לקחתי את עצמי לידיים, ידעתי שאם אין אני לי אז מי לי. את מבינה, הפתגם הזה, הוא בדיוק מולבש עלי... (תמר, עמ' 4)... אני לא מפונקת, זה מה שהחיים לימדו אותי. להתמודד לבד, לחיות לבד, להיות עצמאית לכל דבר (קרן, עמ' 13).

אחד הדברים הבולטים שעלו בנייתוח הממצאים הוא תחושתם הבסיסית של בני הנוער שעליהם להתמודד עם כל הקורה להם, ויהי מה. הם מתארים את יכולת ההתמודדות ככוח הישרדותי, הפועל באופן אוטומטי ולא נשלט, והוא זה הדוחף אותם הלאה ומאלץ אותם להמשיך ולהתמודד. נועה, אשר הגיעה למשפחת קלט ובהמשך לשתי משפחות אומנות, אינה חווה את

עצמה כאדם חזק, כפי שהסביבה מתייחסת אליה לעיתים. היא מתארת את עצמה כאחת שנאלצת בלית ברירה להתמודד עם מציאות החיים ולהתרגל אליה, מה שלפי תפיסתה כל אדם עושה בנסיבות אלו :

...הרבה אומרים לי את זה : אני מה זה מחזיק ממך . אני חושב שאת בן אדם מה זה חזק. ואני אומרת : אתה יודע מה, אני מה זה לא. כי אני ממש לא בן אדם חזק. אני יכולה להגיד לך שגם אם אתה חס ושלום היית במקומי, אתה גם היית מתרגל למצב הזה... (נועה, עמ' 16).

חלק מהמרואינים תיארו שהם חשים בוגרים יותר ביחס לגילם הכרונולוגי, כתוצאה מן ההכרח להתמודד עם מציאות חייהם :

אני מרגיש כמו כולם, אבל אני מרגיש קצת יותר בוגר מהחברים בבית הספר. בגלל זה יש לי חברים בבית הספר ויש לי גם חברים יותר גדולים... : אני חושב שזה קשור לזה שעברתי דברים (ארנון, עמ' 7). כשאתה נמצא אצל משפחה אומנת אתה חייב להתבגר, אתה יודע מאיפה באת בעצם. בדרך כלל. אתה יודע שהיה לך אפשרויות אחרות לבחור, אתה יודע שגם להורים שמאמנים אותך יש אפשרות לבחור אם תהיה אצלם או לא. אתה חייב להתבגר מהר הרבה יותר מילד רגיל, אני חושבת (תמר, עמ' 9) ... זה די ביגר אותי, וכל דבר שעוברים בחיים, באותו רגע זה מבאס וזה חרא. אך בסופו של דבר אתה לומד מזה, או שאתה לומד עכשיו, וכך רכשת עוד משהו בחיים שלך (תמר, עמ' 16).

ההכרח להתמודד עם חיים מוחץ למערכת המשפחתית הוביל בני נוער אלו לפתח דפוסי התנהגות כשהבולטת ביניהם היא היכולת לעמוד על שלהם ולדאוג לעצמם :

אני כבר לא הילדה הטובה ירושלים שתגיד כן וזהו... אני יודעת לפתוח את הפה שלי יותר מדי, כאילו אם אני צריכה לעשות משהו, אני אעשה הכל, אני לא אוותר על דברים שלי, יש לי את החיים שלי (מירי, עמ' 12).

תעצומות הנפש של בני הנוער ויכולתם המרשימה להתמודד ולשרוד על אף נסיבות חייהם המורכבות מלוות ביכולת מרשימה לאופטימיות והתבוננות ב"חצי הכוס המלאה" :
אם אתה אדם אופטימי, ואתה תמיד חושב קדימה ולא מסתכל אחורה, זה הכי חשוב!... תמיד חשוב להיות אופטימי... אני לא מתייאשת. אם אני אתייאש זה לא יהיה טוב... (נועה, עמ' 16).

סיפור חייהם לימד אותם מראשית ילדותם מהו כאב ועד כמה החיים יכולים להיות רעים אליך. הידיעה שהרע קיים, אולם בתוכו נמצא גם הטוב, ויש להתאמץ כדי לגלותו, עלתה באופן ברור בדבריהם של המשתתפים:

אני לא יכול לכעוס על דבר שלא בשליטתי. זה לא היה בשליטתי. אני מנסה לסחוט את הטוב מכל הרע (ארנון, עמ' 6). אין מה לעשות, איפה שיש רע יש טוב. את מבינה, אין מה לעשות. אז היה לי גם טוב. היו ימים טובים והיו ימים קשים (ענבל, עמ' 16).

... אני מנסה למצוא בזה את הטוב. יש בזה איזה חלק טוב, שעברנו להיות משפחה אחת מלוכדת. כאילו יצאנו בסדר וכולנו גדלנו. הצלחנו, וכאילו אם זה לא היה קורה? לא יודע. אי אפשר לדעת איך החיים היו מתפתחים (משה, עמ' 13).

תחושתם הבסיסית של בני הנוער שעליהם לדאוג לעצמם וחששותיהם בנוגע לעתידם מומחשים באופן התייחסותם ללימודים, אשר נתפסים בעיניהם כ"כרטיס כניסה לחיים". לשרוד מבחינתם פירושו לסלול לעצמם דרך לעתיד, ועבור חלק מהם מדובר בדרך אשר תבטיח שלא יישארו במצבה של משפחתם הביולוגית:

הרבה פעמים חשבתי על ההורים שלי, שהכי טוב יהיה להם שאני אהיה בבית, אבל אני לא יכולה להיות בבית, כי אם אני אהיה בבית אני לא אצליח בלימודים, והגעתי לכאן במטרה להצליח בלימודים, זו המטרה שלי! עזבי הכל בצד, ממש חשוב לי הלימודים! ממש! אני נרא מפחדת על העתיד שלי, גם כשאת באה מבית עם מצוקה קשה, כלכלה, אז את לא רוצה להיות באותו מצב. בנאדם נורמלי לא רוצה להשאר באותו מצב. אחותי לא נורמלית, אז היא נשארה באותו מצב. התחתנה בגיל 18. כאילו את יודעת הרבה פעמים את יוצאת מהבית, ונשארת באותו מקום, לא פשוט. (חלי, עמ' 10)

...אז אני חייבת עכשיו ללמוד, ואחר כך, כשתהיה לי תעודת בגרות כמו שצריך, אז יהיה לי פוש בחיים. את מבינה? אני אוכל להמשיך הלאה. (תמר, עמ' 4).

ההצלחה בלימודים, לאור הקשיים המרובים ומשמעותה הייחודית להמשך דרכם בחיים, מעוררת תחושת סיפוק וגאווה, ובני הנוער מפרגנים לעצמם על הישגם זה:

בלימודים אני די מסתדרת. אני מרגישה טוב מאוד. סוף יב' אני מסיימת את זה בגדול. פעם הייתי אומרת מה אני אגיע ליב'?... ווואלה, הגעתי ליב' ואני מסיימת!... אני די מרוצה מעצמי, וכיף לי. עם כל הקושי של לעבור ממשפחה

למשפחה, וממקום למקום, התרגלתי כזה, זה חלק מה... כאילו, זה גם חוויה. גם למדתי הרבה. יש לי הרבה הישגים. אם אני מסתכלת אחורה – עשיתי צעד גדול. יש לי את ההישג הזה. יש כאלה שאין להם את זה. אני אומרת לעצמי – וויאי, תראי מה עשית! תראי מה הצלחת! באמת הצלחתי. כל מי שמכיר אותי אומר לי: מירי – הצלחת. אנחנו מצדיעים לך. כולם משבחים אותי וזה. (מירי, עמ' 20).

נועה בדבריה מסכמת בתמציתיות את תחושת ההשלמה והקבלה את מציאות חייה, יכולתה להתמודד עם מציאות זו, והעובדה שהיא ממשיכה קדימה, עם כאב העבר, אולם מנסה לא להניח לו להשתלט על חייה:

כל אחד והגורל שלו... אני חושבת שצריך לעבור הכל. אני חושבת שהייתי צריכה לעבור את זה, כדי להתבגר, כדי לדעת מה היכולות שלי, ואיך אני מסוגלת להתגבר על דברים. כל מה שאני עושה בחיים, זה העבר שלי, ואי אפשר לשנות אותו. עם זה אני ממשיכה קדימה. (נועה, עמ' 16)... היה לי כבר מספיק כאב. אני כל הזמן מחייכת, לא משנה מה אני מחייכת... הכאב כבר עבר. הוא היה ואני לא אשכח אותו, אבל הוא עבר. (נועה, עמ' 17).

האומנה כמציאות טבעית ומדוברת, לעומת האומנה כסוד. חויית החיים באומנה אינה עומדת בפני עצמה, אלא נגזרת מסיפור חייו האישי של כל מרואיין, והנסיבות שהובילו אותו לאומנה. מניתוח הראיונות עולה כי קיים עיסוק רב בשאלה האם וכיצד לשתף את הסביבה בעובדה שאני בן/בת אומנים, ולא גדל בחיק משפחתי הביולוגית "כמו כולם". ההתמודדות עם סוגיה זו אינה אחידה, וכל אחד מן המשתתפים בחר לו בדרכו שלו את הפתרון המתאים עבורו. היו שחשו בטוח ונוח לשתף את הסביבה בסיפור חייהם ובעובדה שהם באומנה:

כל החברים שלי גם יודעים את הסיפור שלי, ... לא הסתרתי (אלון, עמ' 5).

כל בנאדם שאני מכירה, כל זבוב שעובר, אני לכל אחד מספרת. אני מה זה פתוחה. אני מספרת שאני גרה אצל דודה שלי, במשפחת אומנה, וזה, אבל יש לי אחלה הורים (חלי, עמ' 15).

אחדים דיווחו שהם מעדיפים לא לשתף בסיפור חייהם, מפני שאינם מעוניינים שיתייחסו אליהם כאל חריגים, ויחשו רחמים כלפיהם:

רונית: ותגידי, לסביבה, בביה"ס, חברות, הם יודעים שאת במשפחה אומנת? מה את מספרת?

אורית: רק הקרובים. רק החברות הקרובות, זהו. לא שאני מתביישת בזה, אבל אני לא רוצה שישתכלו עלי כמו על מסכנה, ויתחילו לרחם עלי, ובלה בלה בלה... רק החברות הקרובות שאני יכולה ממש לסמוך עליהם, רק הן יודעות. בשביל מה סתם שישתכלו עלי כמו על מסכנה, ונרחם עליה. לי יש גאווה עצמית, אני לא אוהבת שכאילו אומרים עלי דברים. (אורית, עמ' 6)

בנוסף לחשש מרחמים מצד הסביבה, נמנעו חלק מבני הנוער לספר על היותם באומנה בגלל תחושת בושה שחוו עקב נסיבות חייהם, ולעיתים אף אשמה על כך שהוצאו מביתם: מירי: חברות היו באות הביתה אז הייתי קוראת להם אמא ואבא, מה היא תקרא לי? "בת אומנת"? לא! נורא התביישתי בזה. רונית: אז חברות לא ידעו שאלה לא ההורים שלך? מירי: לא. הייתי קוראה אבא ואימא. אפילו הצוות לא ידע. רונית: איזה צוות?

מירי: בבית הספר. חוץ מהמנהלת אף אחד לא ידע. הייתי קוראת אבא ואמא... כי אמרתי: מה אני בת אומנת? כאילו עשיתי משהו רע. כאילו אני אשמה. אני אשמה שזרקו אותי מהבית. נגיד החברה לא תמיד תסתכל עלייך בתור מי שאת, הם יכולים להסתכל עלייך בתור מישהי שירחמו עליה, ואני לא רוצה שירחמו עלי, אני בת רגילה ונגמר הסיפור, כאילו הפכתי לבת אומנת אז מרחמים עלי, ואני לא רוצה שירחמו עלי, אז העדפתי לא לספר להם... (מירי, עמ' 9)

ענבל ביטאה את חוסר הנוחות והעצבנות שהיא חשה כשנדרשת לספר את סיפור חייה, וזאת מתוך תפיסתה כי שיחה זו מהווה חדירה לפרטיות, למידע אינטימי, ולפיכך היא מעדיפה לספר שהיא גרה בבית הדודים, מאשר לומר שהיא באומנה:

אני אומרת שאני גרה, שאני גרה אצל הדודים שלי. ואז אומרים לי, מה? ומתחילים לשאול לשאלות, אז אני עונה מה שאני רוצה. מה שאני לא רוצה אז אני עונה, יש דברים, אי אפשר לספר כל דבר. אז אני אומרת שההורים שלי חולים ואני לא יכולה לגור שם, גם מבחינה כלכלית הם לא יכולים לתחזק אותי ופה כן אפשר. אני גם לא כל כך אוהבת ששואלים אותי יותר מדי, זה מעצבן (ענבל, עמ' 13).

רבים תיארו תהליך שעברו עם עצמם ממצב של קושי ובושה לשתף בסיפור חייהם, עד להשלמה עם המציאות, והבנה שהם אינם אשמים בה:

די התביישתי במשפחה שלי, ולספר על הבית שלי. ולהביא אותם הביתה. ועכשיו,
כשגדלתי והתבגרתי קצת, אין לי בושה לעמוד בפני כל הבית הספר ולהגיד שאני
גרה במשפחה אומנת, ושזה העבר שלי. טוב אומנם אני לא אעשה את זה, אבל אם
ישאלו אותי אני יספר את האמת, אני לא חושבת שיש במה להתבייש פה. והסביבה
רואה בזה משהו דווקא מאוד טוב (תמר, עמ' 14).

פעם גם לא הייתי רוצה שסבא וסבתא יגיעו לאסיפת הורים, לא הייתי רוצה שיראו
שיש לי כאלה הורים זקנים. כאילו, אבל זהו, הבנו את זה, התקדמנו, השלמנו עם
זה (קרן, עמ' 9).

זה לא כיף לשקר לאנשים [ביחס לאומנה]. כאילו, זה לא רק ששיקרתי, זה
שהתביישתי במה שאני. ואמרתי לעצמי, מירי, את לא אשמה במה שקרה לך... זהו,
אני לא אשמה. וכל מי שיקבל אותי, יקבל אותי כמו שאני (מירי, עמ' 16).

לסיכום, מדברי המרואיינים עולה כי שיתוף הסביבה בעובדה שהם גדלים במשפחה
אומנת אינו טכני, אלא קשור ליכולתם שלהם לקבל ולהשלים עם סיפור חייהם והנסיבות
שהובילו אותם לאומנה. המרואיינים חששו מפני תגובת הסביבה, אשר בחווייתם עלולה לדחות
אותם או לתפוס אותם כחריגים ומסכנים. רבים דיווחו על תהליך שעברו עם עצמם, אשר איפשר
להם במהלך השנים להשלים עם סיפור חייהם, ולחוש בטחון לשתף בו את הסביבה.

לסיכום, בתמה זו הוצגה תעודת הזהות של בני הנוער כפי שבאה לידי ביטוי בראיון, וכפי
שהם מציגים את עצמם, לדבריהם, בפני החברה. החלק הראשון – "מי אני" - הציג מרכיבים
מרכזיים משותפים לבני הנוער, שעלו בראיונות; חויית הבדידות הבסיסית של חייהם, תחושתם
הפנימית שהם יכולים לסמוך בעיקר על עצמם, יכולתם לשמור על אופטימיות; לחפש ולמצוא את
הטוב, גם בסיטואציות קשות ועצובות. מאפיין נוסף משותף לבני הנוער הוא בגרות, כוחות וחוסן
נפשי, אשר דוחפים קדימה, להתפתחות, גדילה והצלחה בלימודים, ויכולת של מרביתם לקבל
ולהשלים עם מציאות חייהם הכואבת. החלק השני תיאר את התמודדותם של המשתתפים עם
סיפור חייהם באומנה. מרבית המשתתפים תיארו קושי לשתף את הסביבה בעובדת שהותם
באומנה, בעיקר מתוך תחושת בושה וחשש שיתפסו כחריגים ויעוררו רחמים ע"י הסביבה. חלק
למדו במשך השנים להשלים עם סיפור חייהם וכיום כבר לא מתביישים בו.

"תעודת הזהות" של בני הנוער, אשר כוללת כאמור את מידת השלמתם עם סיפור חייהם

והפרידה ממשפחתם הביולוגית, עשויה להשפיע על אופן השתלבותם בבית המשפחה האומנת.

במקביל, מכיוון שהיא התגבשה ועוצבה במהלך שנות גדילתם באומנה הרי בהכרח עשויה גם להיות מושפעת מאופן השתלבותם בה. ההשתלבות בבית המשפחה האומנת, שאף היא יכולה להיות לעיתים מאבק הישרדותי, תידון בתמה הבאה.

ההשתלבות בבית המשפחה האומנת

ניתוח הראיונות העלה התייחסויות רבות של המתבגרים להשתלבותם בבית המשפחה האומנת. תמה זו מחולקת ל- 3 תת-תמות: הראשונה, הסתגלות, מתייחסת לתהליך שחו המרוויינים בעת השמתם באומנה, במהלכו התרגלו לנורמות המשפחה החדשה, והפכו מאורחים ולעיתים אפילו זרים, לדיירים מן השורה, ובחלק מהמקרים לבני בית ולחלק אינטגרלי מהמשפחה. תת-התמה השנייה עוסקת במקום של בני הנוער בבית המשפחה האומנת, ומתייחסת למידת השייכות בה חשים המרוויינים בבית המשפחה ולקשרים שיצרו עם דמויות משמעותיות במשפחה האומנת. תת-התמה האחרונה מתארת את מורכבות החיים באומנה בה גדלים הילדים בחיק משפחה רגילה, וחשים "רגילים" לחלוטין, לצד תחושה עמוקה מטרידה שמלווה חלק מהם על כך שאינם "באמת" חלק ממשפחה "רגילה" זו.

הסתגלות. המעבר מבית המשפחה הביולוגית לבית המשפחה האומנת כרוך בהסתגלות לסביבת חיים חדשה, לאנשים, לנורמות ולכללי התנהגות אחרים. מניתוח הראיונות עולה כי תהליך ההסתגלות אינו אחיד, והוא תלוי במידת ההיכרות המוקדמת של הנער/ה עם המשפחה האומנת, וכן בגיל הילדים בעת השמתם באומנה. חלק מן המשתתפים הושמו באומנה בגיל ינקות, ולא זכרו כלל את שלב ההשמה:

... אני אף פעם לא גדלתי עם אבא ואמא. אז משאני בן חצי שנה, לא הרגשתי ,

פשוט גדלתי עם סבתא, והיא אמא שלי (אלון, עמ' 5).

ואילו אצל אחרים ההשמה נעשתה בגיל מאוחר יותר:

בגיל 13 היו לי בעיות בבית, עם המשפחה, עם אבא ואמא וזה... היה לנו ריבים

בבית... באיזשהו שלב החלטנו אני ואחותי לעזוב את הבית, היא הייתה אז בת 18,

ואני הייתי בת 13... אז דודה שלי התקשרה ויצא מצב שהיא רצתה שאני אגור פה

(ענבל, עמ' 1).

היכרות מוקדמת עם המשפחה האומנת היא משמעותית, יוצרת תחושה של מעבר טבעי יותר, ומקלה על תחושתם של הילדים בעת המעבר:

קיבלו אותי יפה מאוד. זה לא אנשים זרים לי. כל החיים שלי הכרתי אותם. זה

מחשבה יותר קלה לחשוב שאתה נכנס לבית שאתה כן מכיר, מאשר לבית שאתה

לא מכיר (ארנון, עמ' 3). אני זוכר שזה היה מאוד טבעי כאילו, בתור ילד קטן לא ממש עיכלתי. אני זוכר שזה היה מעבר ממש קל בגלל שזה היה לדודים (משה, עמ' 3-2).

משתתפים אחרים, להם לא הייתה הכרות מוקדמת עם המשפחה האומנת, תיארו תחושת זרות ובלבול בכניסה למשפחה:

... מה הם רוצים ממני בכלל? מה כל הזמן היא מעירה לי? איך להציג את עצמי? היא אשה זרה לך. את לא מכירה אותה. זה קשה, זה די קשה (נועה, עמ' 2). איך אני פותחת את המקרר כדי לשתות. או כל הדברים האלו. זה לא הבית שלך. את מתה לשתות, אז מה את עושה? היו מקרים שהייתי הולכת לשירותים כדי לשתות, כי פדיחה לרדת לשתות. זה קטעים מאוד קשים להתרגל לזה (נועה, עמ' 11).

תחושות אלו חוו לא רק אלו שהגיעו למשפחות אומנה זרות, אלא גם אלו שהגיעו לקרובי משפחה, שהקשר איתם קודם לכן לא היה הדוק, ומבחינתם נחשפו למשפחה זרה ושונה. ענבל, שעברה לבית דודיה, מתארת את תחושת הבלבול שחוותה בתחילה:

זה היה מוזר. הייתי ביישנית אז. לא ידעתי מה אני רוצה. היה הרבה קשיים בהתחלה, לא הייתי מבינה שום דבר. הייתי רואה כאילו הכל כזה אפלולי כזה. לא הייתי מבינה מה הולך בשבילי. זו הרגשה... שהכל כאילו מבולגן, את לא שמה לב מה קורה, וכתוצאה מזה היה הרבה בלבולים בבית. [היו מריבות] על דברים קטנים. על דברים ממש קטנים. סתם, אם אני לא עוזרת, או אם אני יוצאת מהאמבטיה ואני לא מנגבת אחרי את הרצפה או משהו כזה... זה לא בית שלי בעצם, ואני צריכה לכבד את החוקים שיש בבית. ואת אלה שגרים פה, והאמת היא שזה לא היה בכוונה, זה היה בגלל ש... קצר בתקשורת, ואני לא הבנתי בדיוק מה הם, הייתי קטנה וזה לא היה כל כך מובן לי (ענבל, עמ' 2).

תחושת הבלבול, חוסר האוריינטציה והכרות עם כללי הבית, שחוותה ענבל, הובילה לקשיים במערכת היחסים בינה לבין המשפחה האומנת:

... הם היו צועקים ומתעצבנים על דברים שלא הייתי יודעת למה זה חשוב. לא הייתי מבינה למה הם צועקים עלי. וכאילו עד שהיו מסבירים לי וזה, הייתי נפגעת, או שכבר הייתי עושה קטע שכאילו אני כבר לא רוצה. הייתי עושה מצב של חומה כזאת, שאני לא מעוניינת להכיר אותם. כי הייתי נפגעת ולא הייתי מוכנה להמשיך יותר בקשר וזה היה יוצר מצב שהייתי נכנסת לחדר ולא היינו מדברים הרבה זמן

(עמ' 3).

ללא קשר לשאלה האם המעבר של הנערה/ה היה לאומנת קרובים או למשפחה זרה, המשתתפים תיארו את הקושי בהסתגלות להרגלים השונים במקום החדש :

פתאום אין לי יציאות, פתאום אני לא יכולה לצאת, פתאום אני צריכה כל דבר לשאול (מירי, עמ' 6). היה קצת נורא. לא בדיוק עיכלתי את הדברים. היה לי קצת קשה, בדברים שלא הייתי רגיל אליהם לפני זה. לעזור בבית וכל מיני דברים כאלה. לפני זה לא הייתי עושה את הדברים האלה... לא שמתי לב כמה זמן זה נמשך. לאט לאט התרגלתי (ארנון, עמ' 2).

הקושי התעצם לאור הגעגועים שחוו המרואיינים, למה שהותירו אחריהם עם המעבר לאומנה :

היה קשה... הייתה לי בעיה כי היה לי נתק מאחותי, והייתי בן אדם מאוד קרוב אליה, אז הנתק היה מאוד קשה. זה לא היה רק געגועים לאחותי. זה היה גם געגועים למשפחה שלי ברמת אליהו, לאנשים שגדלתי איתם, והיה לי מאוד קשה. (ענבל, עמ' 2). בגיל 5 או 6 הייתי בורחת לאמא [הביולוגית] והיא הייתה מחזירה אותי לפה. לאט לאט נשארתי כאן והתרגלתי (סמירה, עמ' 1).

המוטיב של "התרגלתי" שעלה בדבריהם של ארנון וסמירה, חזר על עצמו אצל מרבית

משתתפי המחקר, ונראה שמדובר במכניזם חיוני והכרחי להמשך התפקוד של אותם ילדים במסגרתם החדשה :

בהתחלה זה קשה, אבל אחר כך, עם הזמן, מתרגלים. לא שאת רוצה להתרגל, אלא כי אין ברירה. אין לך תכלס מה לעשות עם זה... (נועה, עמ' 11). קשה אבל מתרגלים. כל התחלה היא קשה. כשנכנסים לאומנה לא מכירים את הבית, לא מכירים את הילדים. לעבור למקום חדש זה קצת בלאגן, להסתגל למשפחה חדשה, אבל התמודדתי (מירי, עמ' 23). אני חושבת שעד סוף ט' כבר מצאתי את עצמי. מה זאת אומרת, השינויים של החדר, ושל הבגדים שלי ושל הנוחות שלי עם המשפחה שלי [האומנת] הגיעו כבר למצב מאוזן. כבר התרגלתי (תמר, עמ' 7).

תהליך ההסתגלות אינו ייחודי לשלב הכניסה לאומנה, אלא עשוי להמשיך וללוות את השהות באומנה לכל אורך הדרך או לצופף שוב בתקופות מסוימות, בעיקר בגיל ההתבגרות. חלק ממשתתפי המחקר תיארו תקופות משבר שחוו באומנה סביב גיל ההתבגרות, עליהם הצליחו להתגבר :

היה משבר... אני התחצפתי, אז בעלה רצה שאני אעזוב את הבית. דודה שלי באה ודיברה איתם, וזה, והם רצו שאני אבקש סליחה. בסדר, אני מבחינתי לא אכפת לי. אני עושה כל מה שאני צריכה בכדי להקים את עצמי. אז מה שהם רוצים שאני אעשה, אני אעשה (ענבל, עמ' 12-13).

הייתה תקופה שרציתי לעזוב כאן בכלל. זה היה בסוף כתיב. אמרתי שזהו אני עוזבת כאן, נמאס לי. היה נראה לי שזהו, אני מנקה פה יותר מדי, וממש הרגשתי מגעיל וזה, והיה לי כל הזמן הרגשה לא נעימה בבית, ואז דווקא בעלה אמר לי, תראי כמה יש לך, תראי כמה היא מתאמצת בשבילך, חבל לעזוב הכל, ודווקא בעלה אמר את זה, וזה מה שנתן לי לחשוב, ואמא שלי דיברה איתי וגם היא כתבה לי מכתב, שאני לא אלך, וזה מה זה, ואשכרה לא עזבתי (חלי, עמ' 3).

גיל ההתבגרות דורש שינוי והסתגלות לא רק מן המתבגרים, אלא גם מההורים האומנים. לעיתים ההורים אינם משכילים להגמיש את עמדותיהם במועד, והמשבר מוביל לסיום האומנה. קרן מתארת את הסיטואציה שהובילה אותה להתנתק מסבה ולעבור לגור באופן עצמאי ביחידה נפרדת ליד בית הסבים:

יצאתי בצורה לא יפה מהבית... לפני חצי שנה, גיל שהתחלתי לגדול, סבא שלי לא קיבל את זה הכי שבעולם. היה לו קשה עם כל זה שפתאום אני באה לו ב-3 לפנות בוקר. אני אדון לעצמי. היה לו קשה להתמודד עם כל המצב הזה שפתאום יש לי חבר, שכאילו מישהו לוקח אותי ממנו. סבא בן אדם מאוד מאוד קשה. והרגשתי כבר שאני ממש לא יכולה, אין! התפרצתי כולי. וזהו, יום אחד החלטתי שאני הולכת, והיה בלאגן כי הוא לא רצה והוא בכה, התחנן שאני אשאר... וזהו, כאילו איך אומרים, סגר לי את הדלתות, כאילו אין תמיכה, ואין עזרה, ואין שום דבר יותר מבחינתו (קרן, עמ' 4).

לסיכום, מרכיב ההסתגלות הוא מרכיב משמעותי המלווה את הילד או המתבגר המושם באומנה, ומסייע לו לתפקד במסגרת החדשה. מידת הצורך בהסתגלות ראשונית קשורה למידת ההיכרות הקודמת שהייתה למרואיין עם המשפחה האומנת. עם זאת תהליך ההסתגלות אינו חד פעמי; תהליך הסתגלות קל או מצומצם בתחילת הדרך אינו ערובה לשיווי משקל לאורך זמן. הדינאמיקה של החיים והתבגרות הילדים מחייבת את המתבגרים ומשפחות האומנה להתמודד שוב ושוב עם משברים בזמן השהות באומנה.

המקום שלי בבית המשפחה האומנת. בהתייחס לסוגיית המקום שלי בבית המשפחה האומנת, התייחסו המרואיינים לשני היבטים, האחד תחושת שייכות מול תחושת קיפוח ואפליה, והאחר עיקרו הקשר עם דמויות מרכזיות בבית המשפחה האומנת.

שייכות מול קיפוח ואפליה. בסוגיה זו עלו קולות שונים ומנוגדים ממשותפי המחקר. חלק ממשותפי המחקר דיווחו על תחושת שייכות שהם חשים בבית המשפחה האומנת:

אני מרגיש מאוד שייך... אני לא מרגיש כאילו אני יוצא דופן או מה, כאילו אני מרגיש חלק מהמשפחה. אם זה באירועים משפחתיים או דברים כאלה, גם אני הולך. נראה לי שאני לא מרגיש שאני במשפחה אומנת... מה עזר לי להרגיש שייך? התמיכה שלהם, אני חושב. הקבלה שלהם. זה שהם קיבלו אותי למשפחה שלהם (ארנון, עמי 7). יש לי ברוך השם את המשפחה שלי שמאוד אוהבת אותי ואני כמו ילדה אמיתית. אין בכלל השוואות, אין, אין, אני ילדה שלהם. אני לא מרגישה איזה הבדל. כאילו הם ההורים האמיתיים שלי, ואין לי עוד הורים. אני בכלל לא מרגישה כילדה במשפחה אומנת (ליאת, עמי 3).

אצלנו כולם שווים, את כל הדברים שלי הם קונים לי. כל מה שהילדים שלהם מקבלים אני מקבלת גם, אין דבר כזה אפליות, כולם אותו דבר, אין דבר כזה... כיף לי פה, ההורים שלי [האומנים] אוהבים אותי הכי הרבה בעולם. אין דבר כזה שיש אפליות, אוהבים את כולם אותו דבר (אורית, עמי 3).

חלק מהמשותפים דיברו על כך שתחושת השייכות היא תחושה הדדית;

כשאתה כבר נקשר למישהו, אז לא רק שאני נקשרת, גם הם נקשרים אלי באותה מידה (נועה, עמי 13).

ארנון וחלי טוענים כי תחושת השייכות תלויה גם באדם עצמו, ולא רק בהורים האומנים, ובמידת נכונותו ויכולתו לחוש שייך במקום החדש;

כל אחד עם הסיבות שלו והדרכים שלו להתמודד עם הדברים. יש כאלה שרוצים לא להרגיש שייכים, יש כאלה שרוצים להשתלב (ארנון, עמי 7). אם הייתי רוצה להיות שייכת, אז הייתי נהיית שייכת, שאתה רוצה להיות שייך, אתה נהיה שייך. זה עניין של רצון (חלי, עמי 8).

עם זאת חלי מתארת את תחושת הקושי שלה להיות שייכת למשפחה, היא תולה זאת לא רק בעצמה, אלא גם ביחס המשפחה האומנת כלפיה:

הם תמיד היו אומרים לי את חלק מהמשפחה, זה עצבן אותי שאמרו לי את זה. והייתה איזו תקופה שהייתי במרד, לא נגעתי בכלים וזה, ואז היא אמרה את חלק מהבית ואני מצפה שתעשי, כמו שכולם עושים. ואז חשבתי, ולא אמרתי להם, מה אני חלק מהבית? אם אני אשטוף כלים אז אני אהיה חלק מהבית? לא ככה נהיים חלק מהבית. את מבינה? ... להיות חלק ממשוהו, זה לא שאומרים לך תהיה חלק ואתה נהיה, זו הרגשה. מה שנותנים לך להרגיש (חלי, עמ' 7).

בדומה לתחושת חוסר השייכות שחוותה חלי מצד ההורים האומנים, מצביעים המרואיינים על קושי לחוש שייכים עקב הפלייה שחוו מצד ההורים האומנים:

במה אני מרגישה מופלית? שאם נגיד הבת שלה תצטרך משהו שהיא תקנה לה, היא ישר תקנה, ואם אני אצטרך משהו, אני אצטרך לחכות. או שאפילו לא אקבל בכלל. וזה מציק, זה מציק נורא... אם הייתי הבת שלה באמת, היא הייתה קונה לי איפור, והייתה קונה לי את מה שאני צריכה מתי שאני צריכה, והייתה דואגת. אבל עכשיו היא לא תקנה לי את האיפור שלי, כי היא יודעת שאני אסתדר, והיא סומכת על זה שאני מסתדרת (חלי, עמ' 9).

חזונית האפליה והקיפוח דווחה על ידי חלק ממשתתפי המחקר, אם כי ברמות ועוצמות שונות. כך לדוגמה מדווחת נועה על תחושת אפליה בבית המשפחה האומנת הראשונה בה שהתה; היו אפליות, וכל מיני דברים כאלה... בין הבנות שלה וביני. בדברים קטנים, הרבה. אני לא כל כך זוכרת. האמת שהעדפתי לשכוח. היה איזה יום אחד שאני לא אשכח, שהבת שלה רצתה ממני מכנס. אמרתי שאני לא יודעת אם אלבש את זה בערב, אני גם צריכה את זה, מה אני יכולה לעשות. באותו יום היא התקשרה לאמא שלה, וכביכול לקחה בגד מלוכלך מהכביסה. עזבי שאמא שלה אחר כך עשתה לי סקנדל, ולה קנתה בגדים ב-500 שקל. לי היא הייתה עושה דבר כזה? בחיים לא! (נועה, עמ' 11-12).

גם מירי מדווחת שחשה שונה ואפילו מנוצלת בבית המשפחה האומנת:

היא הייתה נורא אמא טובה, הייתה נורא משקיעה בי, אבל הקטע של הניצול של הלעזור יותר מדי ולהיות עם הילדים - זה היה קשה (עמ' 6). זה לא אמא שלך, אוקיי? כאילו אף פעם לא הייתה לי אמא שאוהבת. זה לא אמא. זו אווירה שונה כזה. כאילו עושים לך טובה שאת שם. וזהו, זה קשה, זה לא קל בת אומנת זה קשה. את צריכה להתגבר על כל ה... זה לא יחס כמו המשפחה שלך (עמ' 17).

דמויות משמעותיות בבית המשפחה האומנת. דמויות אלו, כפי שנרמז בחלק הראשון של

תת-תימה זו, תורמות לחזונית השייכות של המרואינים במשפחה האומנת. משתתפי המחקר התייחסו לדמות האם האומנת, לאב האומן, ולילדים הביולוגיים של המשפחה האומנת. גם בסוגיה זו בלטה חוסר האחידות בין חזוניתיהם של משתתפי המחקר. דמותה של האם זוהתה כדומיננטית בתיאוריהם של המשתתפים, ונראה כי אישיותה והקשר שנוצר איתה תורם לחזונית הכללית בבית המשפחה. כל המשתתפים מתארים את האם כדמות דומיננטית כאשר הקשר עימה משפיע וצובע את חזונית השהות באומנה. היותה של האם דמות דומיננטית בחזונית המרואינים אינה מרמזת על אופי הקשר עימה. חלק מהמשתתפים תיארו את האם האומנת כדמות חיובית, אשר השפיעה באופן משמעותי על חייהם;

דודה שלי, המשפחה האומנת שלי, היא ממש, אני חושבת שהיא המדריכה הכי טובה שהייתה לי בחיים. באמת. היא ממש דמות להערצה בעיני. דמות לחיקוי (תמר, עמ' 4). היא נורא דאגנית. תמיד דואגת לי, איפה אתה? והיא גם נותנת לי את החופשיות שלי, שאני יכול לעשות מה שאני רוצה, שיש לי את הבחירה לעשות מה שאני רוצה. ש.. זה החיים שלי, ואתה תעשה איתם מה שאתה רוצה, ואתה אח"כ תשא בתוצאות. ו.. היא גידלה אותי, נתנה לי הכל. פינקה אותי, ויצא קשר ... קשר.. טוב לנו ביחד (אלון, עמ' 6). היא יודעת להעניק, היא אוהבת להעניק, אוקיי? זה מתחיל ממש. ו... היא יודעת איך עושים את זה, היא מיומנת, נגיד, גם אם הייתה עושה דברים שלא נראים לה, היא לא הייתה צועקת עלי, היא הייתה יודעת איך לבוא אלי, איך לדבר איתי, איך לעשות את הדברים, את מבינה, אף אחד לא ידע לדבר איתי, אני עושה משהו, ככה, ראש בקיר, והיא ידעה איך לעבוד איתי, וזה ככה נבנית (חלי, עמ' 1).

מירי ונועה, אשר עברו ממשפחה אומנת אחת לאחרת, תיארו קשר מורכב עם האם האומנת הראשונה. גם במקרים אלו של אומנה לא מוצלחת, בלטה הדומיננטיות של האם האומנת: היא גם עזרה לי וגם איכשהו ניצלה אותי. עם הילדים, הבישולים והניקיונות, הבנת? (מירי, עמ' 6). היא [האם האומנת הראשונה] הייתה פשוט איומה. לא הייתה אשה חמה. לא ידעה לחבק. לא ידעה לנשק... היא איימה עלי... באמת פחדתי ממנה (נועה, עמ' 3).

דמותו של האב האומן עלתה אף היא בראיונות השונים. האב האומן נתפס כפחות דומיננטי במרבית המקרים, וכזה ש"הסכים" לסידור האומנה:

אני מסתדרת אתו [הבעל של הדודה], תראי אין ברירה. צריך לחיות ביחד. היה לו מאוד קשה בהתחלה. היא עשתה את זה בלי לשאול אותו. היא שאלה אותו אבל הוא היה לא ממש מרוצה מהעניין. אני ממש זוכרת שהיא אמרה לו את זה. ממש. לפני 7 שנים זה קרה. אבל סך הכל בסדר. במשך הזמן התרגלנו אחד לשני... אני לא מאשימה אותו ואני לא כועסת עליו בגלל זה. אני חושבת שאם הייתי במקומו, גם הייתי מתקשה להתרגל (תמר, עמ' 3). בעלה, בהתחלה הוא הסכים שאני אהיה כאן, אחר כך הוא לא התלהב כל כך. וזה, הוא קצת עשה פרצופים, ואני לא ידעתי, את יודעת, אני תמימה כזו, לא מצליחה לראות דברים כאלה. את מבינה, אז לא ידעתי לראות שהוא לא רצה כל כך שאני אהיה פה (חלי, עמ' 2).

אחרים דיברו על האב האומן בחום ותיארו אותו כמסור ודואג:

הוא בן אדם חם ואוהב. ומודאג, כל הזמן איפה ליאת, איפה את עכשיו, דואג לי (ליאת, עמ' 4).

הוא העניק לי המון... הייתי הילדה הקטנה בבית, הילדה שלהם, לא נכדה" (קרן, עמ' 5).

ילדיהם הביולוגיים של המשפחה האומנת מהווים אף הם דמויות משמעותיות, ומערכת היחסים שנוצרה איתם משפיעה על תחושת השייכות ומקומם של ילדי האומנה בבית המשפחה. בראיונות עלו קולות שונים בנוגע לאחים האומנים. היו שחוו את האחים האומנים כאחים לכל דבר, וחשו תחושת קבלה ופרגון מצידם. היו שתיארו את הקשר עם הילדים כקשר שהלך ונבנה, אחרים חוו מצבים של תחרות, קנאה ולעיתים אפילו דחייה.

הם תמיד התייחסו אלינו כמו אחים. לא נתנו לנו שום יחס שונה (משה, עמ' 10).

הכל הם רוצים למעני, ממש. אין לי מילים (ליאת, עמ' 3).

הבת של האם האומנת, היא עזרה לי הרבה... עם כולם אני מדברת, אבל לא כמו שאני מדברת עם הבת שלה (סמירה, עמ' 5). גם כשהייתי יותר גדולה הם [הדודים – הילדים הביולוגיים של הסבים] היו בבית, אבל תשמעי, הם הדריכו אותנו, הם דאגו לנו מה זה יפה. הם כבר קבלו את זה בסופו של דבר. כמה שהיה להם קשה, שהם היו צריכים תשומת לב וזה, קבלו אותנו, חבל על הזמן. התרגלו לרעיון. אני זוכרת שכבר הייתי יותר גדולה והלכתי למסיבה אז דודה שלי הייתה מלבישה אותי, מסרקת אותי ו... וכאלו היה חמימות במשפחה (קרן, עמ' 3).

בהתחלה זה היה קשה. זה טבעי. הם בסך הכל הם הילדים שלה. אני לא הייתי רוצה שיבוא ילד אחר וייקח את המקום שלי אצל אמא שלי, אם הייתה לי משפחה רגילה. היה להם קשה בהתחלה... אבל היום הם כבר התרגלו. היום כששואלים מי אני הם אומרים: אחותי. כאילו אני כמו אחותם, כן. אז מה אם לא נולדתי מאותה בטן, אבל סך הכל גדלתי אצל אמא שלהם. ורכשתי את מה שהם רכשו מהאמא שלהם. אמנם לא מגיל קטן אבל בכל זאת. גיל 11 זה זה עדיין ילדה קטנה ותמימה (תמר, עמ' 5)

והיו שתיארו תחושות קשות של דחייה ופגיעה:

תמיד הייתי שומרת על הילד הקטן שלה. לקחתי אותו מהגן, שמרתי עליו והכל. הוא היה כמו אח שלי. חבל על הזמן. אני רק מדברת עליו, אני עוד שניה בוכה. כל כך אהבתי את הילד הזה... הבת שלה כעסה ואמרה: הוא לא אח שלך. כל כך נפגעתי (נועה, עמ' 4). כשהבת שלה לא הייתה מדברת איתי במשך חודשיים, הרגשתי כל כך רע, וזה היה גם בפעמים ההתחלתיות שהייתי שם, כי חשבתי, זה הבית שלה, תמיד ככה חשבתי על זה, זה הבית שלה ואני לא מדברת איתה? לא טוב לי. תמיד היא הייתה אומרת לי לא רוצה להשלים איתך, ולא רוצה להשלים איתך. תמיד היא הייתה מגעילה אלי. הבת שלה. (נועה, עמ' 6)

קשר ייחודי ושונה תואר ע"י מירי, אשר נקלעה למערכת יחסים מורכבת בבית המשפחה האומנת הראשונה בה שהתה והוטלו עליה תפקידים הוריים ביחס לילדים הביולוגיים של המשפחה:

מירי: ... אהבתי את הילדים, אפילו היו קוראים לי אמא, כן, לא נעים.

רונית: באמת? ואיך הם קראו לאמא שלהם?

מירי: גם אמא. היה קטע שהיא נסעה שבועיים לקניה והם באו לישון איתי. שניים גם היו חולים ובכו אמא, אמרתי אני לא אמא, אני מירי. היה קטע שאנשים הסתכלו עלי, מה את אמא?! לי זה לא היה נעים, כאילו נקשרו אלי, כי כל הזמן הייתי איתם ביחד, גידלתי אותם, הייתי אומרת להם אני לא אמא, אני מירי, הנה אמא שלכם. הם היו אומרים לי: ביי, אמא, ביי, ואני: די, אני לא אמא, אני מירי, תפסיקו. גם היא הייתה צועקת עליהם, זו לא אמא זו מירי, תתרגלו למצב. זהו, אז עם כל הקושי בזה, וכן, היה לי קשה להיפרד מהם (מירי, עמ' 13).

בבית המשפחה האומנת השנייה הייתה מירי אחת מיני נערות רבות ששהו שם בעבר, ואף זה התבטא ביחס האחים האומנים כלפיה:

הבנות שלה פה נשואות, והן משוות ביני לבין הבנות שהיו פה קודם. זו שהייתה לפני הן דיברו על זה שהייתה כל כך מטופחת. אין לי בעיה, שידברו, אבל אחר כך התחילו לעשות השוואה ביני לבינה, אמרתי להם שהבגדים זה לא העיקר בחיים, העיקר מי שאת בפנים, העיקר שאת בת אדם, יכולה לדבר לאנשים בצורה נורמלית, זה העיקר, ולא שיהיה לך את הבגדים הכי יפים, ושתהיי חרא עם עצמך. זהו. אמרו שאני הילדה הכי שקטה שהייתה פה. אני לא עושה רעש, הילדה הכי טובה (מירי, עמ' 18).

לסיכום, בחלק זה הובאו קולותיהם השונים והמנוגדים של המרווינים בהקשר לתחושתם בנוגע לקשר שלהם עם דמויות משמעותיות בבית המשפחה האומנת, אב, אם ואחאים, כמו גם התייחסותם למקומם בבית זה.

משפחה רגילה "כמו כולם" מול האומנה כ"עדשה מתחת למזרון". בני הנוער שהשתתפו במחקר הדגישו את העובדה שבחיי היומיום לא היו עסוקים בעובדת היותם באומנה, אלא חוו חיי שיגרה כמו בכל בית רגיל:

סך הכל לכל אחד יש בעיות בחיים האלו, גם אם הוא לא במשפחה אומנה, אז יש לו בעיות עם האמא או עם האבא שלו. חשוב לי להדגיש שגם במשפחה האומנת את רבה לפעמים עם ההורים שלך, ואת משלימה. את איתם בטוב וברע. אשכרה כאילו משפחה שלך. אני באמת לא מרגישה, כמעט ואף פעם לא יצא לי להרגיש שאני לא שייכת. גם כשרבים ואני רבה עם דודה שלי היום, אז אני לא מרגישה אולי היא רוצה לזרוק אותי או לא רוצה. את מבינה? (תמר, עמ' 11).

תראי, אני לא רואה את עצמי בתור משפחה אומנת. אני רואה את עצמי בתור בית רגיל. תראי, אם אני הולכת עם אנשים אחרים, אז הם מדברים על ההורים שלהם, ואני מדברת על ההורים שלי. או על דודים שלי... זה לא דבר שונה, זה דבר כמו כולם. זה דבר רגיל לחלוטין, זה משפחה בפני עצמה... הכל אותו דבר. זה בית שיש בו הורים, כמו אצל החברות שלי. יש להם את התכונות שלהם, כמו להורים של החברות שלי. הם בדיוק אותו דבר, אם זה שהם לא רוצים שנחזור בשעות מאוחרות, רוצים שנלמד, שנלך בית ספר. הכל אותו דבר. חוץ מזה שלי כתוב על החוזה שאני במשפחה אומנת (ענבל, עמ' 13).

לצד תחושה נורמטיבית זו תיארו אחדים מהם את הידיעה שאינם חלק אינטגרלי מהבית, וחלקם אף עסוקים תדיר בשאלה האם התייחסות המשפחה כלפיהם נובעת מעובדת

היותם באומנה ולא ילדיהם הביולוגיים. אותם אירועים המתרחשים בכל בית (מריבות עם ההורים, תשומת לב רבה יותר של ההורים לאחים הקטנים וכד') עוררו אצל חלק מבני הנוער את הספק המנקר בנוגע למקומם ומעמדם בבית זה:

אני מרגיש כמו משפחה כי זה באמת משפחה. אני לא מרגיש ממש כמו אמא ואבא, אבל משפחה... תראי, אתה יודע שזה לא המקום שלך ממש, אתה מרגיש את זה. (יובל, עמ' 3). אני חושב שיש הבדל בין הורים ביולוגיים והקשר עם הילדים, באופן כללי. כן גם הבדל של הרגשה. תמיד יש את הסיבה הזו שאתה חושב שאולי זה בגלל שאתה לא הבן שלהם. אם אתה בן ביולוגי אז אתה לא חושב על זה, אבל אם אתה לא ביולוגי אתה חושב אולי יש את הסיבה הזו, אז יש לזה השפעה. (יובל, עמ' 6). היא אוהבת אותי, מה זה?! אני לא כמו הבת שלה. היא הייתה אומרת לי שאני כמו הבת שלה, ובהתחלה הייתי לוקחת את זה ברצינות, אני כמו הבת שלה. אבל. לא. הייתה תקופה שהרגשתי שהיא כמו אמא שלי. אני אומרת שאני לא כמו הבת שלה כי נגיד יש את הקטע של לדאוג להם יותר מאשר היא דואגת לי. תשמעי אני לא ילדה קטנה, אני בת 19, אוקיי, אבל אני אוהבת שדואגים לי ואני רוצה שידאגו לי, ואני רוצה שיאהבו אותי. אני ממש רוצה את זה. אני לא אדרוש את זה, אם לא אוהבים אותי אז לא אוהבים אותי (חלי, עמ' 8). אומנם אני אומרת שאני מרגישה שהיא כמו אמא שלי, אבל בכל זאת, בכל זאת היא לא אמא שלי, או קיי? ... אני ערה לעניין הזה. אני לא מכניסה את הראש שלי כמו בת יענה לתוך הבור. אני מודעת לעצמי, מודעת לסביבה שלי, ומודעת להבדלים בין אמא אמיתית אמיתית, לבין אמא לא.. (תמר, עמ' 13).

לסיכום, תת-תמה זו הציגה את התחושות המנוגדות של בני הנוער ביחס לחזויותם באומנה, כאשר מחד הם חשים "רגילים" ומנהלים חיים שגרתיים לכל דבר ועניין, ומאידך, בה בשעה, הם חשים את "העדשה מתחת למזרון", את הידיעה שהם שונים מעצם היותם ילדים לא ביולוגיים של ההורים האומנים. ידיעה זו מובילה אותם לבחינת מקומם בבית המשפחה ומעלה אצלם לעיתים תהיות האם היו נוהגים כלפיהם באותה מידה (לטוב או לרע) במידה והיו ילדים ביולוגיים.

לסיכום, התמה הנוכחית בחנה את השתלבות בני הנוער בבית המשפחה האומנת. תמה זו העלתה קולות מגוונים, ובמקרים רבים מנוגדים, של משתתפי המחקר ביחס לאופן השתלבותם

בבית המשפחה האומנת. מחומר הראיונות עולה כי שלב ההסתגלות למשפחה הוא שלב משמעותי בחזונית המרואיינים, וכי גם שנים לאחר המעבר למשפחה האומנת, עסקו המרואיינים בתקופת זמן זו והיה ביכולתם לשחזר בפירוט את החוויות והרגשות שאפיינו תקופה זו. היכרות מעמיקה מוקדמת עם המשפחה האומנת תורמת משמעותית ומקלה על תהליך ההסתגלות לאומנה. אחד הפרמטרים המרכזיים שעלו הינו נכונות המשפחה האומנת לקלוט את המצטרף החדש, ולהעניק לו תחושה שהוא רצוי בביתם. נראה כי בני הנוער עסוקים בבית המשפחה ובמידת השייכות שלהם אליה גם כיום. תחושה זו נקבעת הן ע"י נכונות המשפחה האומנת לקולטם לביתה, והן מידת נכונותם שלהם להשתייך לתא זה. עלתה שונות רבה בין משתתפי המחקר בנוגע למידת השייכות בה חשים בני הנוער בבית המשפחה האומנת, כאשר חלק חשו שייכים ובני בית, בעוד אחרים חוו תחושות הפוכות וקשות של אפלייה וקיפוח. הקשר עם דמויות משמעותיות בבית המשפחה האומנת אף הוא אופייני בחוסר אחידות, כאשר חלק מן המשתתפים תארו דמויות תומכות ומחזקות, בעוד אחרים חוו את דמויות במשפחה האומנת כדמויות דוחות ופוגעות. תת-התמה האחרונה הציגה את הדואליות התמידית הקיימת באומנה ומשלבת את הצירוף המורכב של "ילד במשפחה רגילה" מול "היותי נטע זר". בני הנוער תארו את התחושות המנוגדות שהם חווים בו זמנית בעת שהותם באומנה. דואליות זו קשורה לעובדה הבסיסית שילדי האומנה מגיעים ממשפחה אחרת, ומשפחה זו ממשיכה להוות חלק מחיי היומיום שלהם ומזהותם. שייכות זו לשתי משפחות שונות, תידון בתמה הבאה.

בין שתי משפחות, בין שתי תרבויות

תמה זו עוסקת בהכרח של בני נוער באומנה להתמודד עם שתי משפחות שונות (הביולוגית והאומנת), ולעיתים אפילו להיקרע ביניהן. משפחות אלו מייצגות שני עולמות ושתי תרבויות שונות. בני הנוער נחשפים במהלך שהותם באומנה לעולם זר, הם לומדים להכיר עולם אחר, וחשים שכבר אינם שייכים לעולם בו נולדו, ולעיתים עדיין לא ממש שייכים לעולם החדש אליו נחשפו. בכדי לעזור לקורא להבין את החוויה של החיים בין שתי משפחות שונות, בחרתי לחשוף תחילה את התחושות שבני הנוער חווים כלפי משפחתם הביולוגית וכלפי משפחתם האומנת. תחושות אלו יהוו בסיס להבנת הקונפליקט הקיים בין המשפחות והפערים הקיימים ביניהן. תמה זו מורכבת אם כן משלושה חלקים; בחלק הראשון יובאו תחושות בני הנוער כלפי משפחתם הביולוגית ותחושותיהם כלפי המשפחה האומנת, בחלק השני תתואר הדואליות שחווים בני הנוער הנדרשים לתמוך בין המשפחות ובחלק השלישי אביא את ההשוואה שעורכים בני הנוער

בין המשפחות והפערים התרבותיים עליהם הם מבקשים לגשר בניסיונם למצוא איזון שיאפשר להם לתפקד במציאות חייהם הנוכחית.

תחושותיהם של בני הנוער כלפי המשפחה הביולוגית וכלפי המשפחה האומנת. תת-תימה זו

כוללת שני מרכיבים; תחושותיהם של בני הנוער כלפי משפחתם הביולוגית, ותחושותיהם כלפי המשפחה האומנת. גם כאן, כמו בתמות הקודמות עלו קולות שונים ומנוגדים ממשתתפים שונים במחקר.

בראיונות עלו התייחסויות נרחבות למשפחה הביולוגית. התחושות כלפי ההורים הביולוגיים, האחים, ולעיתים המשפחה המורחבת, לא היו אחידות, וכללו מגוון של רגשות מנוגדים כגון אהבה וקבלה לעומת שנאה והאשמה, ובמקרים אחרים חוסר היכרות או ניתוק. חלקם ביטאו תחושות חמות ביותר כלפי המשפחה הביולוגית ואף הבנה לחוסר תפקודם של ההורים:

יש לי אחלה הורים, מדהימים. וויאי, אני מתה על ההורים שלי, חבל על הזמן. אני באה, מבקרת אותם. ההורים שלי בסדר גמור, את מבינה, זה לא הבעיה אצלם, כמו שהבעיה היא בגלל הכלכלה, דברים שהם לא באשמתם... כשאני באה הביתה מכינים לי את האוכל שאני אוהבת. ו.. מתייחסים אלי יפה. מעריצים אותי בבית, כולם אוהבים אותי, את צריכה לשמוע את השיחות שלנו, חבל על הזמן. (חלי, עמ' 6).

תביני הוא [האב הביולוגי] לא אשם במה שקרה. אין לי שום כעס אליו. פשוט הוא לא מודע למה שקרה. למה שהוא עשה. והוא רצה שנבוא. בהתחלה הוא לא רצה. הוא כעס עלי. ואחר כך הוא רצה שאני אבוא, הוא התגעגע אלי, את מבינה. אז עכשיו אנחנו באים, וכשצריך עזרה אנחנו עוזרים לו, וכשצריך לנקות את הבית, אנחנו מנקים. וזה יותר טוב שאנחנו גרים בבית אחר, כי כשאת גרה עם בנאדם כל יום אז באיזשהו מקום כבר נמאס לך ממנו ולא כיף לך איתו, ויש מריבות וויכוחים, וצעקות וריבים. כשבאים פעם בכמה זמן אין ריבים. אנחנו לא באים לריב. אנחנו באים לבקר אחד את השני. אז זה בא באווירה טובה. (ענבל, עמ' 4)

חלק מהמשתתפים ביטאו תחושות קשות של כעס, אכזבה ואף שנאה כלפי ההורים שנטשו אותם:

הייתי מציקה לכל העולם, מרביצה לכולם, עושה חרם על כולם.. לא יודעת למה, אולי זה הכעס שהייתי מוציאה על אנשים אחרים ולא על אמא שלי. ככל שגדלתי עלו בי דברים אחרים, זה לא אני אשמה, זה היא אשמה. הכעס והשנאה שלי היו

יותר ויותר כלפי אמא שלי. פעם הייתי מעריצה אותה, אמא שלי ואמא שלי, עכשיו אני לא מעריצה אותה, אני לא אוהבת אותה. ככל שאני גדלה אני מבינה דברים אחרים שהיא עשתה לי, מבינה בצורה אחרת מאשר ראיתי בכתה ב'. אני רואה דברים אחרים ואז אני יותר שונאת אותה וכועסת עליה. עד היום אני כועסת עליה ולא מפסיקה (מירי, עמ' 3). אני לא יודעת אם אני כועסת עליה, כמו שאני שונאת אותה. בעבר תמיד רציתי להתקרב אליה, לספר לה. כל השנים תמיד חיפשתי אותה. אך עכשיו כל האהבה שהייתה לי הפכה לשנאה... (קרן, עמ' 12).

ואילו אחרים לא הכירו כלל את משפחתם הביולוגית או שהיו מנותקים מהם במשך זמן רב: אני לא יודעת מהצד של אבא אם יש סבא. מצד אמא התברר שיש סבא, למרות שסבתא תמיד אמרה שהוא מת. עשיתי עבודה בכיתה ט' וגיליתי שסבא שלי חי. גיליתי כל כך הרבה על המשפחה שלי. לא ידעתי שיש לי דודים ודודות ומשפחה. ידעתי שאני לא לבד. שיש משפחה. (נועה, עמ' 12).

במקביל לתיאור מערכת היחסים והתחושות כלפי המשפחה הביולוגית, התייחסו המרואיינים לתחושותיהם כלפי המשפחה האומנת. גם כאן עלו קולות מגוונים שונים. חלק ביטאו תחושות של חום והערכה כלפי המשפחה האומנת:

אני מרגישה שאני חייבת להם הרבה, זאת אומרת להעריך אותם על שהם הביאו אותי לאיפה שאני, חינכו אותי וגידלו אותי ולא החסירו ממני כלום. כאילו רגש של הערכה ואהבה (ליאת, עמ' 8). אני לא יכול לחיות בלעדיה. אני לא יכול להמשיך את החיים שלי בלעדיה. היא הייתה כאילו האור שבקצה המנהרה. אני לא רואה את עצמי חי בלעדיה. היא נותנת לי הכל, היא מטפחת אותי, היא קונה לי בגדים, היא מבשלת, היא באה ליום הורים, עושה בשבילי הכל (אלון, עמ' 9). אני אוהבת את אמא שלי [האומנת] המון, אני אוהבת את המשפחה שלי, אני אוהבת את כולם, את אמא שלי [האומנת] הכי בעולם, אין אדם שאני אוהבת יותר מאמא שלי, אמא שלי זה החיים, אין מצב כזה שאני אוהבת מישהו יותר ממנה. אם היו שואלים אותי בעתיד את מי אני הכי אוהבת, אז זה אמא שלי ובעלי, אותו דבר, לא סתם... את אמא שלי אני אוהבת הכי בעולם, ובשבילה הייתי עושה הכל (אורית, עמ' 9-10).

היו שביטאו תחושות אמביוולנטיות:

אני לא יודעת מה אני מרגישה כלפיהם [ההורים האומנים]. אהבה? אהבה לא. אולי תודה או חיבה... היו רגשות של שנאה אולי או רגשות של אהבה. כשאדם נותן לך

אז את מרגישה טוב עם זה שהוא מתייחס אלייך, היו רגעים כאלה. אז את מרגישה רגשות של תודה, זה חיובי. אבל לא יודעת, היו כאלה והיו כאלה. אבל קשר של ממש, חזק, לא, ממש לא (ענבל, עמ' 5).

ועלו גם קולות של כעס, אכזבה ודחייה :

אני אפילו לא מוכנה לסלוח לו [לסבא האומן]. אם את רוצה לדעת, כלום. כל מה שעשה לי זה כאילו לזרוק את זה לפח, אפילו שגידל וזה, אבל ההתנהגות שלו לא שווה את זה. יש לו בעיה. הוא קשה. ומה שהוא עשה לי, כל המריבות וכל הדברים האלה (קרן, עמ' 5).

אני תמיד הייתי אומרת בלב שלי : אני אף פעם לא רציתי להיות הבת שלך, ואני גם לא ארצה להיות הבת שלך. את מבינה. היו הרבה קטעים כאלה שאמרתי : תודה לאל שהיא לא אמא שלי, אם הייתה לי אמא כזו, הייתי מתה. תכלס, הילדים שלה חייבים להיות איתה, אבל אני אמרתי תודה רבה לאלוהים שזו לא אמא שלי (נועה, עמ' 14).

קונפליקט נאמנויות לעומת הרמוניה בין המשפחות. מציאת מקום בבית המשפחה האומנת דורש

מבני הנוער למקם את עצמם ביחס למשפחתם הביולוגיות, ולעיתים אף לבחור בין המשפחות. חלקם מצאו עצמם במצב של קונפליקט נאמנויות וחשש לבגוד במשפחתם הביולוגית, וחלקם הצליחו למצוא את האיזון בין המשפחות. בראיונות עלו סוגים שונים של דפוסי קשר בין שתי משפחות, כאשר חלק מן המשפחות היו ביחסים טובים ורחשו כבוד זו לזו, וחלק מן המשפחות חיו בתחרות ומתח, שהשפיע בהכרח גם על בני הנוער באומנה.

תחושת קונפליקט בין המשפחות היא תחושה פנימית שמקשה על ההתקשרות למשפחה

האומנת, כפי שמתארת חלי :

בהתחלה גם לא רציתי להרגיש שייכת, כי הרגשתי שזה יהיה לבגוד בהורים שלי. הם [האומנים] תמיד היו אומרים לי את חלק מהמשפחה, את זה, את זה, את זה, אל תגידו לי את זה, זה עצבן אותי שאמרו לי את זה... אם הגעת ממשפחה שאתה כן קשור אליה ואתה אוהב אותה, ובגלל סיבות אחרות אתה לא בבית אז בטח, אתה נקרע איפשהו (חלי, עמ' 7, עמ' 11).

לעיתים הקונפליקט מקבל אופי פומבי באמצעות מתיחויות בין המשפחה האומנת

למשפחה הביולוגית :

...כל המריבות שהיו זה היה בין אמא לבין דודה [כך קוראת לאם האומנת].
כשהייתי בכיתה ט' ואמא רוצה אותי להתחתן, אז דודה שלי כששמעה ככה, היא
התחילה לריב עם אמא. (סמירה, עמ' 8). היו ריבים... הוא [האב הביולוגי] נורא
רצה שאני אהיה איתו והיה לו צו מניעה, לא להתקרב לכאן. הוא גם היה בקטע של
הסמים. המשפחה של אמא שלי, הם אלה שדרדרו אותו. והיא [הסבתא האומנת]
נורא פחדה שאני אגרר, שאני אלך לאיזה מקום איתו ויהיה שם כל הדבר הזה של
הסמים והיא לא רצתה. הוא היה רוצה לקחת אותי לכול מקום והיא לא
הייתה נותנת לו... יכולתי להבין אותו, שהוא רוצה שאני אהיה איתו, כי הוא אבא
שלי. אבל חשבתי: היא גידלה אותי עד עכשיו, אותה אני אוהב. הייתה איזו פעם
שהוא בא לפה, הוא לא רצה ללכת עד שאני לא אלך איתו. פשוט היא לקחה אותי
והלכנו למשטרה עם כל האפטרופוס והצווים, פשוט כדי שייקחו אותו מפה. הוא
לא היה רוצה ללכת עד שאני לא אבוא איתו, והיא לא הייתה מסכימה לשחרר
אותי, אז באו לפה ולקחו אותו (אלון, עמ' 6-7).

פן אחר של הקונפליקט בא לידי ביטוי אצל ליאת, בהתנגדות לחזור לאביה הביולוגי,
לאחר נישואיו השניים:

גדלתי אצל אבא עם אשתו שהייתה לו אז, שיש לי ממנה אחות חורגת. לא זוכרת,
היה איזה מצב של חצי שנה-שנה, שהוא רצה שאני אהיה איתו, כאילו להחזיר
חזרה, ואז אני התנגדתי. הייתי אני חושבת בת 6-7. אני זוכרת שאני התנגדתי
ואמרתי לו שאני לא רוצה, שאני רוצה להיות אצל האמא הזו [האם האומנת].
(ליאת, עמ' 3)

עם זאת, למרות קיומו של קונפליקט גלוי או סמוי בין המשפחה הביולוגית והמשפחה האומנת,
רבים תיארו עידוד מצד המשפחה האומנת לשמירת הקשר עם משפחתם הביולוגית:
דודים שלי מקבלים אותי שאני הולכת להורים שלי. הם גם דוחפים אותי לזה...
הם תמיד שואלים מה איתם? את לא הולכת להורים שלך? (ענבל, עמ' 10).

...משהייתי קטנה. מגיל 6, הרגילו אותי, זה בכל זאת אבא שלי, אי אפשר להרחיק
אותי ממנו, בכל זאת זה אבא שלי, הוא הביא אותי לעולם הזה, בכל זאת זה אבא
שלי וצריך להיות בינינו, יעני, קשר (אורית, עמ' 5). היא [הדודה האומנת] אף פעם
לא ניסתה להשפיע עלינו לא לפגוש אותו. ההפך, היא עודדה אותנו להיות בקשר
עם אבא, היא חשבה שזה בריא (משה, עמ' 5).

למול תיאורים אלו שעסקו בקונפליקט בין המשפחות, היו שתיארו אווירה של קבלה, שותפות והרמוניה בין המשפחות:

הם [המשפחה האומנת השנייה] מקבלים אותם [המשפחה הביולוגית] חבל על הזמן. אחותי וחבר שלה למשל, זה כמו הבית שלהם. היא כל הזמן באה. במשפחה הקודמת זה לא היה ככה. ממש לא היה ככה (נועה, עמ' 13).

אורית: אבא שלי ודוד שלי הסתדרו די טוב, אבא שלי ואבא שלי...

רונית: איך אבא שלך הביולוגי מקבל את זה שאת קוראת לדוד שלך אבא?

אורית: לא מפריע לו, כי הוא יודע שאני פה מאז שהייתי קטנה, ואחרי שהם גידלו אותי 12 שנה, יעני, הם נחשבים בעיני ההורים שלי, אין מצב כזה שאני יכולה

לקרוא להם דודה או דוד (אורית, עמ' 6).

ליאת: אני קוראת גם לו אבא וגם להם [להורים האומנים] אבא ואמא.

רונית: לא הרגשת פעם מתח כזה, שאת צריכה לתמרן ביניהם, שזה לא ייפגע או זה

לא ייפגע?

ליאת: לא חושבת, כי אני בתוך הבית שלי עם אבא ואמא, וכשאני הולכת אליו, אני

מכבדת אותו, אני קוראת לו אבא (ליאת, עמ' 5).

יובל סיכם באופן ממצה את היתרון של האומנה, כאשר מצליחים למצוא את האיזון בין שתי

המשפחות: "מה שיפה זה שיש לי שתי משפחות... יש לי מקום גם פה וגם אצל אבא שלי"

(עמ' 8).

השוואה בין המשפחות ופער בין תרבויות. ההשוואה בין שתי המשפחות היא ככל הנראה בלתי

נמנעת, והעסיקה רבים ממתתפי המחקר. המעבר למשפחה אחרת חושף בפני בני הנוער מציאות

אחרת, שונה מזו בה חיו עד כה, מציאות שלעיתים כלל לא ידעו על קיומה: "אני די מאושרת

שבאתי לפה, למרות שגם לא היה לי רע בבית הקודם. ממש, כי זה מה שידעתי. בבית הקודם

(תמר, עמ' 4).

ההשוואה באה לידי ביטוי בדברים הפיזיים שקיימים בכל בית:

בהתחלה כשהייתי מקבלת בגדים נקיים פתאום ופתאום חדר משלי וארון משלי,

שלא היה לי. וטלויזיה ומיטה... מי בכלל הכיר את הדברים האלה בבית הקודם?

(תמר, עמ' 6)

בכללי ההתנהגות המקובלים:

בבית ההוא לא ידעתי מה זה ניקיון, ולא ידעתי מה זה חברות, לא ידעתי מה זה שיעורים, ולא ידעתי מה זה לימודים. כאילו לא אכפת לי, הייתי אדישה לדברים האלה. סבתא שלי גם תמיד, לא צריך, לא צריך, אל תנקי, אל תעשי. הייתי עצלנית פשוט. כל היום טלויזיה, טלויזיה, טלויזיה. את מבינה? תראי, אני לא אומרת שטלויזיה זה רע, אבל כל היום בלי לימודים, בלי חברות. את מבינה? לא ראיתי בזה משהו רע, כי זה מה שידעתי. גם ככה לא נכנסתי לבתים של אחרים לדעת באמת מה, מה הדבר הכי בריא לעשות (תמר, עמ' 4).

השוני קיים, בחוויה של המרואיינים, בחינוך של ההורים בבית: ההורים הם שמחנכים את הילדים, והילדים לומדים מההורים. אם אני הייתי גודלת בבית שלי עם ההורים שלי, אז לא הייתי יוצאת כמו היום. אבל בגלל שכל כך רציתי להיות פה, והמשפחה פה הם יותר משכילים, הם יותר יודעים איך לחנך (ענבל, עמ' 7).

בהשוואה בין המשפחות בני הנוער דיברו על מה שקיבלו מהאומנה, שחסר אצל הוריהם, וגם ביטאו געגועים לתכונות או מנהגים של הוריהם, שאינם מצויים באומנה:

אני וההורים שלי והאחים שלי, אמא שלי יודעת עלי הכל, היא החברה הכי טובה שיש לי בעולם. את מבינה, אני באה ממשפחה עם ים אהבה, וזה הכי חשוב בעולם אהבה. כאן [באומנה] אולי פחות אהבה קבלתי. אפילו תשומת לב לא כל כך קבלתי. קבלתי את הכסף, קבלתי את הביטחון העצמי, ואת ההבנה על הרבה דברים בחיים (חלי, עמ' 5). בשכונה בה גדלתי יש דברים שהם יותר טובים מפה [באומנה]. שם חינכו אותי התנהגות ומוסר. דברים שאני לא רואה פה אצל הרבה אנשים. למשל אלוהים זה דבר קדוש, אדם זה דבר קדוש. אנשים לא מבינים את זה פה. הם מזלזלים ודברים כאלה. שם הערכים יותר חשובים. וזה דבר מאוד יפה, אני חושבת. ואני שמחה שלמדתי את זה. הם הרבה יותר חמים, יותר סבלניים, יותר משפחתיים. אבל אין להם את המודעות הזו, אין מה לעשות (ענבל, עמ' 7).

סמירה תיארה פער תרבותי עמוק בין משפחתה הביולוגית למשפחתה האומנת. היא עצמה חשה במלכוד מכיוון שהיא מזדהה עם ערכי המשפחה האומנת, אולם מחויבת עם סיום האומנה לחזור למשפחתה הביולוגית:

סמירה: אני יותר טוב לי ללמוד. כאילו המשפחה שלי, הם אוהבים לחתן את הילדה בגיל קטן. במשפחה שלי כל הבנות בגיל 16, 17, כולם התחתנו, רק אני נשארת. אז הם רוצים לחתן אותי.

רונית: והמשפחה האומנת, הם לא מחתנים את הבנות?

סמירה: כן מחתנים, אבל לא בגיל צעיר. הם רוצים קודם ללמוד, לעבוד... המשפחה הזאת רוצים שאנחנו נהיה יותר טובים, לא רק נתחתן, שנצא לעבוד, שנצליח... אף אחד במשפחה [הביולוגית] לא רוצה אותי ללמוד, אבל בגלל שאני פה במשפחה אומנת הם לא יכולים למנוע את זה... אני כל הזמן חושבת, כשאני לבד, מה חושבת מה לעשות, מה לעשות עם המשפחה שלי... אני עכשיו לא יודעת איך המשפחה תגיב כשאני באה לאמא... אני לא רוצה להתחתן, רוצה ללמוד, לעבוד ולהיות חופשייה. אבל המשפחה שלי לא מסכימה (עמ' 3).

בדומה לסמירה מביעה חלי עמדה כי החשיפה לעולם שונה מובילה לעיתים להתפכחות ושינוי מהותי בתפיסת העולם של בני הנוער, שינוי שאינו מאפשר חזרה אחורה או התחברות מחודשת, מלאה, עם ההורים הביולוגיים:

אני כבר פרצתי את המעגל, אני מרגישה שאני כבר לא שם, אני לא אמשך להיות כמו ההורים שלי, מהרבה בחינות אני לא אהיה כמוהם. מרוב הבחינות, אבל לאהוב אותם [את ההורים הביולוגיים] זה משהו אחר לגמרי (חלי, עמ' 10).

לסיכום, התמה הנוכחית בחנה את הדואליות בה חיים בני הנוער באומנה, בה הם מתמרנים תדיר בין שתי משפחות שונות. לכל משפחה נורמות, הרגלים וערכים משלה. המפגש בין שתי המשפחות יוצר באופן טבעי פער בין שתי מסגרות שונות, שלעיתים נובע משוני בהרכב ובהרגלים המשפחתיים, ולעיתים טומן בחובו שוני עמוק יותר, תרבותי, הקשור גם לסביבת המגורים, לקהילה ולעדה אליה משתייכות המשפחות. ההשוואה בין המשפחות שערכו המשתתפים מגלה פער, שבני הנוער הצליחו בחלק מן המקרים להיתרם ממנו, בכך שלא ויתרו על חלקים בתרבות ממנה באו, ונחשפו ואף אימצו לעצמם חלקים מן התרבות אליה נחשפו. במקרה הקיצוני של סמירה המפגש יצר מציאות בלתי אפשרית, אשר אינה ניתנת לגישור, והותירה את סמירה בתחושת חוסר אוניס ותסכול, כאשר לאחר שנים של העצמה ובניית הדימוי העצמי חיובי, היא נאלצת לחזור לחיק משפחה הביולוגית ולהינשא בניגוד לרצונה. חלקם חשו שכבר אינם שייכים לבית הוריהם ולתרבות בה גדלו, והם חווים תלישות מסוימת, מפני שעדיין אינם שייכים

לחלוטין לתרבות החדשה אליה נחשפו. החשיפה לתרבות האחרת מובילה לתובנות שכבר אינן מאפשרות לחזור אחורה, ולהמשיך באותו אורח חיים של משפחתם הביולוגית, יחד עם זאת רגשית עדיין חשים לעיתים מאוד קשורים למשפחת המוצא.

מפגש הילדים החיים באומנה עם שתי משפחותיהם מלווה בקשר עם גורם נוסף- מערכת הרווחה הכוללת את משרד הרווחה (הגוף המממן), מחלקת הרווחה (המלווה את ההורים הביולוגיים) ושירות האומנה (המלווה את המשפחות האומנות). צלע נוספת זו בהתערבות המורכבת הקרויה אומנה וכפי שהיא משתקפת בעיניהם של בני הנוער החיים באומנה, תידון בעולם התוכן הבא.

קשר עם מערכת הרווחה

תמה זו עוסקת בקשר עם שירות האומנה ורשויות הרווחה המלוות את המשפחות. שירותי הרווחה מופקדים של שלומם של ילדים בסיכון, ומתפקדים לבחון את התאמת המשפחות לשמש כמשפחות אומנות לילדים ולבני הנוער, וכן ללוות את סידור האומנה לאורך זמן. ניתוח הראיונות העלה התייחסויות שונות של המשתתפים למערכת הרווחה המלווה את סידור האומנה. רבים מהמשתתפים דיברו על חשיבות הקשר עם מנחת האומנה שליוותה אותם:

עצם זה שב' [העו"ס] באה אלי ומתעניינת, פעם בחודש חודשיים, הנוכחות כבר מראה. אפילו אם היא לא באה ומתקשרת, זה כבר מראה על אכפתיות. מראה שלמדינה שאכפת ממני, שאני לא זרוקה. ששמו אותי במשפחה וברחו. הלכו. למרות שגם אם לא היו מתעניינים אני יודעת שהיה לי טוב פה. דודה שלי לא עושה את זה בגללם. אם היא לא הייתה רוצה היא מההתחלה הייתה אומרת (תמר, עמי 13). היא הייתה באה לפה פעם בשבוע, אני זוכר בימי שלישי, והייתה יושבת איתנו שעה ושואלת: איך אנחנו מרגישים, אם הכל בסדר, מדברת איתנו, אם אנחנו רבים לפעמים. הייתה באה ושומעת הכל וממש עוזרת לנו ומכוונת אותנו... הליווי נרא חשוב לדעתי. צריכים את העובדת הסוציאלית שתעזור לילדים. היא זו שיכולה לפקח על הילד, לראות שהוא גדל כמו שצריך. אם לא עובדת סוציאלית, אז מי? (אלון, עמי 10).

לעומתם היו שלא חשו צורך בקשר הזה עם מנחת האומנה, למעט תקופת הליווי הראשונית: *העובדת הסוציאלית הייתה מאוד נחמדה אלי, היתה מה זה ממי. כי את יודעת, בכל זאת הייתי ילדה קטנה. בשנה הראשונה היה קשר, היא רצתה לראות איך אני*

נכנסת לעיניינים, אחר כך כבר לא היה צורך בשבילי. כיום אמא שלי בקשר איתה,
אבל אני לא זקוקה. אני לא מרגישה צורך (אורית, עמ' 9).

היו כאלה שחוו את הקשר עם מנחת האומנה כמעיק בתקופות מסוימות, בייחוד לאחר שחשו כבר
שייכות בבית המשפחה האומנת:

אם הכל בסדר והכל טוב, אני לא רואה בזה איזושהו צורך. היה גם פעמים שהיה
נמאס לי מזה, עוד פעם, עוד שאלות. אין צורך בזה. היתה תקופה שזה היה ממש
מוגזם, פעם בחודש... מוגזם שכל חודש באים ושואלים איך אני ואיך בלימודים.
מה כבר יכול להשתנות בחודש?! זה קצת מציק... אני חושבת שפעם בשנה צריך
לבוא לעשות ביקור. עם המשפחה אפשר לשמור על קשר ולשאול אותם מה
העניינים, אבל איתי אני חושבת שפעם בשנה מספיק (ליאת, עמ' 7).

והיו שראו את הקשר עם המערכת כממוקד בן הכספי בלבד:

בתכלס הרגשתי שהאומנה זה בשביל לשלם לדודה שלי שאני כאן וזהו. לא מעבר
לזה. כאילו היא עושה את העבודה, וקיבלה את המשכורת (חלי, עמ' 15).

קולות רבים העלו את חשיבות התמיכה הכלכלית שנותנת המערכת: "בכלל כל מה
שנותנים זה יפה מאוד כל העזרה וההטבות, ההחזרים וכאלה" (משה, עמ' 18). משה דיבר על
חשיבות ההכרה בדודים כהורים אומנים (מה שלא היה מקובל כשהגיע לבית המשפחה והוכר על
ידי המשרד רק לאחר מספר שנים):

... בטח שצריך לעזור להם ולהכיר בהם כמשפחה אומנת, להם גם זה לא קל. היו
הרבה אנשים שלא הבינו איך בבת אחת היא מכפילה את הכמות של הילדים שהיא
מטפלת בהם. ממש קשה, צריך הרבה כוחות נפשיים ובכלל ופיננסיים, בלי העזרה
הזאת איך הם היו מסתדרים? גם ככה היה קשה (משה, עמ' 21).

בצד השבחים על תרומת התמיכה הכלכלית עלתה גם ביקורת סביב נושא זה. הביקורת סבבה
סביב קצב קבלת החזרים הכספיים:

כשהם צריכים לקבל כסף זה תמיד מתעכב הרבה. גם כאן, גם לקודמים, זה
התעכב הרבה... זה לא פגע בי, אבל זה פגע בהם... הם כעסו על העו"ס (מירי, עמ'
24).

חוסר נחת בהקשר להיבטים הכלכליים של האומנה, הובעה גם סביב סיום האומנה הפורמלית

בגיל 18:

מה שקורה זה שדודה שלי צריכה לשלם פה שכר דירה. היא מפסיקה לקבל עלי את התמיכה ברגע שאני בן 18. אז נראה אולי אני יעזור לה בכסף, אולי, היא לא רוצה שאני יעזוב את הבית. עד שהצעתי את זה בשביל להקל עליה אבל היא לא רוצה. נראה מה נעשה. אני חושב שצריך להמשיך [את התמיכה הכספית] לפחות עד הגיוס, ואז מגיעים ואז כבר הצבא יכול לעזור. העתודה או השרות הרגיל. כי בין הזמן שהילד בן 18 והוא מפסיק את האומנה ובין הזמן שהוא מתגייס למשל אצלי – זה יהיה 5 או 4 חודשים. זה הרבה זמן שאתה בלי מסגרת (משה, עמ' 16).

אני חושבת שהיו צריכים להאריך את זה ולא לצאת בגיל 18 וזהו, כי בכל אופן זה רק יב', ועדיין אין לך זמן לפתח את עצמך, לפחות עד גיל אחרי צבא או שירות, או משהו כזה, שאז אפשר כבר לבנות לעצמך את החיים. אתה מגיע לכתה יב', אין לך אמצעים ואין לך כלום, אומרים לך לך תחפש את עצמך, לך תמצא עבודה או משהו. אני חושבת שהיו צריכים להאריך את זה לפחות בשנתיים שלוש (ליאת, עמ' 10).

ביקורת קשה על תפקוד המערכת הועלתה ע"י נועה. היא הושמה במשפחה אומנת למשך מספר שנים, והצליחה בכתה יא' להוציא את עצמה מהמשפחה ולעבור לאומנה בבית אחת מחברותיה. ביקורת זו הייתה קול ייחודי ושונה מקולותיהם של המשתתפים האחרים במחקר. הביקורת של נועה הייתה על עצם השמתה במשפחה אומנת זו:

איך עובדים סוציאליים או מי שאחראי על זה נותן לילדים להיכנס למשפחה כזו? ... אני לא מבינה עובדים סוציאליים: למה אתם נותנים לילדים להיכנס למקום כזה, שאין בו חום, אין בו אהבה (נועה, עמ' 4).

נועה מספרת שליווי העו"ס היה מינימלי:

מה מתרחש בתוך המשפחה אין לכם מושג... בקושי, בקושי, בקושי. היו מרימים טלפון, הכל בסדר: טוב יופי, ביי (נועה, עמ' 14).

נועה העלתה את החשיבות בהקשבה לילד הנמצא באומנה:

ילד אני לא חושבת שיגיד "לא טוב לי", אבל אם יבואו באמת באופן אינטנסיבי וישאלו את הילד אם טוב לו, ואם הוא מרוצה איפה שהוא גר. אני חושבת שאם ילד הוא עוד קטן ואומר לא טוב לי, אז משהו באמת לא טוב לו. משהו באמת מפריע לו, כי הוא לא סתם יגיד דבר כזה... אני בטוחה שיש ילדים שמרגישים אותו דבר. שלא

טוב להם, אבל הם סותמים את הפה כי הם מפחדים. הם מפחדים לעבור עוד משפחה אומנת, כי הם מפחדים ממה שיקרה להם (עמ' 14).

גם בשלב שכבר העזה, לאחר שנים, לבטא את תחושותיה, חשה נועה שהמערכת אינה קשובה לה, ולא התגיסה במהירות מספקת לאפשר לה לצאת מהאומנה הפוגעת:

העובדים הסוציאליים לא עשו משהו בשבילי, שאני ארגיש שהם חסרים. הם די פגעו בי ודי נפגעתי מכל המערכת הזו. כל אחד שבאתי אליו אמר שהוא לא אחראי וצריך הלאה לבדוק את זה. די כבר עם ההלאה הזה! די כבר עם הלדחות דברים..... הם יכולים לקחת את הזמן שלהם בחודשים ושנים. עד שאת לא עושה משהו, שאת אומרת: אני עכשיו לא מעניין אותי ואני עוזבת, רק אז הם עושים. אז הם אומרים: אוי, מה קרה? באמת! רק אז הם עושים. עד אז הם אמרו, בסדר, בסדר. לוקחים את הזמן שלהם. די לקחת את הזמן. אולי הילד אוכל שם חרא? אולי לא טוב לו? מה הם מחכים, שאיזה ילד במשפחה אומנת יקרה לו משהו והוא יחליט שהוא עומד להתאבד, כי הוא לא מסוגל יותר?! הם בינתיים ייקחו את הזמן שלהם. לא ככה עושים!... תשמעי, באותו יום שאמרתי שאני עוזבת, באותו יום עברתי משפחה! איך זה יכול להיות?! כי עמדת על שלי ולא ויתרתי (נועה, עמ' 15).

למול הביקורת הנוקבת של נועה את מערכת שירותי האומנה, ראוי לציין כי מרבית המשתתפים ציינו את החשיבות של ליווי שירות האומנה ותרומתו לפיקוח על מצבו של הילד באומנה ועזרה בהשתלבותו בבית המשפחה האומנת. עלתה גם חשיבות התמיכה הכלכלית שמעניק משרד הרווחה למשפחות האומנה, אשר מאפשר למשפחות להעניק לילדים את צורכיהם. ביקורת עלתה סביב הפסקת הליווי בגיל 18, שלב מוקדם מדי לדעת המשתתפים, בו הם עדיין אינם עומדים ברשות עצמם. בסיכום זה אין כדי לבטל או להמעיט בחשיבות הביקורת שהעלתה אחת המשתתפות, אשר שהתה באומנה שלא סיפקה את צרכיה ופגעה בה, ולא קיבלה מענה מספק מצד המערכת.

בחירת מערכת שירותי הרווחה באומנה כפתרון התערבות עבור ילדים ובני נוער, נובעת מאמונה מקצועית שחיים בחיק משפחה הם זכות בסיסית של ילדים ובני נוער(האמנה לזכויות הילד, סעיף...), וכי במסגרת זו יוכלו להתפתח, להיתרם ולהיחשף למודל משפחתי אשר יתרום להם בבגרותם (בן שלמה, 1990; Redding, Fried & Britner, 2000). התמה הבאה עוסקת בפנטזיות של בני הנוער באומנה. פנטזיות אלו הן בחלקן תולדה של המודל המשפחתי החיובי אליו

נחשפו, והבסיס היציב שמרביתם קיבלו באומנה. קיימות גם פנטזיות ומשאלות לב שמלוות את בני הנוער לאורך השנים, אולם אינן מתגשמות. פנטזיות אלו ידונו כאמור בתמה הבאה.

פנטזיות

תמה זו כוללת משאלות לב, הרהורים ופנטזיות שונות שעלו בראיונות, ומעסיקים את בני הנוער שגדלו באומנה. ניתוח הראיונות העלה קולות רבים של משאלות, שאיפות ותקוות של בני הנוער באומנה בנוגע לעתידם, לצד הרהורים "מה היה קורה אילו", כמיהה נסתרת לילדות שונה מזו שחוו בפועל, עד להשלמה עם העובדה שהוריהם לא ישתנו, גם אם בליבם היו רוצים לשנותם. הם מלאי שאיפות ותקוות בנוגע לעתידם, שאיפות טבעיות, נורמטיביות, שהן בהישג ידו של כל אחד מאיתנו, על פי רוב, אלא שלא היו נחלתם של בני נוער אלו בילדותם; בני הנוער מקווים לבנות לעצמם משפחה נורמטיבית, לגדל את ילדיהם ולהעניק להם אהבה, ביטחון ויציבות שהם עצמם לא זכו לה כילדים. עוד הם שואפים לרכוש לעצמם מקצוע ולזכות בעצמאות כלכלית. מן הממצאים ניתן לראות כי הפנטזיה מהווה חלק מעולמם הפנימי של בני הנוער לאורך כל הדרך; עוד בשלב שלפני הוצאתם לאומנה, כאשר הם מבינים שבינם אינו מתפקד כראוי, כפי שמתארת ענבל את כמיהתה לעבור לבית דודתה, עוד בימים בהם חיה בבית הוריה הביולוגיים:

כשהייתי קטנה, בגלל שהיה קשה, אז רציתי לבוא לפה, היו ימים שפשוט הייתי יושנת בלילה והייתי חולמת לבוא לפה, ממש לדודה שלי, כי ידעתי שיש להם את האמצעים לתחזק אותי (ענבל, עמ' 2).

הפנטזיה ממשיכה ללוות גם בהמשך, לאורך תקופת שהותם באומנה, בה חולמים לעיתים על חזרה לחיק ההורים הביולוגיים. קרן ומירי תיארו את חלומותיהן כילדות לחזור ולגדול עם ההורים הביולוגיים:

אני זוכרת שתמיד כשהייתי קטנה הייתי חולמת שיום אחד אני אקום ואני אהיה בבית עם אמא, אבא, אחי, אני והכלב. אני זוכרת שתמיד הייתי חולמת את זה (קרן, עמ' 13). בגיל 15, 14, הייתה לי פנטזיה לעבור לאמא. לא, זו הייתה מן אשליה כזו שאמא שלי תאהב אותי ותחבק אותי (מירי, עמ' 3).

הכמיהה לחיים בחיק ההורים הביולוגיים, להיות ככל הילדים, עלתה בעוצמה בראיונות. אחדים מהמשתתפים אמרו שאילו היו יכולים, היו מעוניינים לשנות את משפחתם הביולוגית:

הייתי משנה את ההורים שלי, כדי שהם היו יכולים להעניק לי את הכל, ולא הייתי עוזבת את הבית. זה הכי הייתי רוצה (חלי, עמ' 17). הייתי משנה הכל. הכל. כאילו כל מה שעברתי, לא יודעת. הייתי משנה הכל. הייתי רוצה לשנות את הילדות שלי,

את הילדות. לחיות בבית עם אמא שאוהבת אותי ודואגת לי, אמא שמכירה בבת שלה. כל הפגיעות שנפגעתי מאנשים. פשוט להיות תינוקת במשפחה אחרת (מירי, עמ' 25).

נועה, אשר הגיעה למשפחה אומנת לא מוצלחת, לאחר תאונת הדרכים של אמה, השלימה עם העובדה שלא תוכל לגור עם האם, אולם ביטאה את העדפתה להישאר במחיצת בן זוגה של האם: הייתי מעדיפה לגור עם הבן זוג של אמא שלי. זה היה כמו לגור עם אמא. (נועה, עמ' 2).

פנטזיות נוספות של בני הנוער מתייחסות לכמיהה לשייכות ולבית. ענבל, אשר לא הצליחה ליצור התקשרות משמעותית עם משפחתה האומנת, העלתה את כמיהתה לקשר אנושי קרוב: האמת היא שהייתי רוצה... אין מה לעשות, זה צורך בסיסי של אדם שהוא רוצה שיהיו לו אנשים שקרובים אליו... הייתי רוצה שיהיה לי מישהו שאני אדאג לו... (ענבל, עמ' 9).

רבים מבני הנוער ביטאו כמיהה להקים משפחה מתפקדת, ולגדל בעצמם את ילדיהם, בניגוד לחזויותם שלהם:

בעתיד אני אנסה לסגור מעגל בזה שאני אתחתן ויהיו לי ילדים, ואהיה נשואה, ולילדים שלי כן יהיה אבא, וכן תהיה אמא. את מבינה. (תמר, עמ' 9) ... אני רוצה להקים משפחה, משפחה בריאה, נורמלית... ואני אשתדל להיות אמא טובה שתספק להם בטחון עצמי, וכל מה שהם צריכים (תמר, עמ' 15). שאני אצליח בכל מה שאני רוצה! בהכל! שיהיה לי את הכוח להעניק למשפחה שלי מה שאני לא קבלתי. זה מה שהכי חשוב (חלי, עמ' 16).

שאיפות נוספות שעלו נגעו ברכישת מקצוע, בן זוג תומך ומבין, ועצמאות כלכלית: אני רוצה לטייל בעולם. אני רוצה שיהיה לי מקצוע מעניין, לא להיות סגורה בחדר 24 שעות, כמו בנק. משהו כמו רופאה, בשטח, לטפל בפצועים. משהו עם אקשן... (תמר, עמ' 15). [אני רוצה] שמי שיתחתן איתי יהיה גבר שרוצה אותי ללמוד, לעבוד. (סמירה, עמ' 8). היום אני מאחלת לעצמי רק עבודה מסודרת ושאני אדאג לעצמי ואף אחד לא יצטרך לדאוג לי. שאני אהיה עצמאית לכל דבר... (קרן, עמ' 13). שתהיה לי עבודה קבועה, מקצוע או משהו, ומשפחה לבנות, דברים כאלה. (ארנון, עמ' 11).

בראיונות עלו פנטזיות שונות הקשורות לאומנה. חלי מדמינת לעצמה את המפגש שלה עם דודתה האומנת לאחר שתעזוב את ביתה. בדמיונה מפגש זה יהיה חם ומלבב, בניגוד לריחוק שהיא חשה כיום כלפי דודתה ומשפחתה:

אני רואה שאני אבוא לבקר אותה עם המדים, והם יתלהבו. וגם אחר כך, בטח שאני אבוא! אני אהיה בקשר מצוין איתה. אני בטוחה. לדעתי הקשר שלי יהיה פי אלף יותר טוב מאשר עכשיו. כשאתה בפנים אתה לא רואה מה יש לך. כשאתה יוצא בחוץ אתה רואה מה היה לך. אני יודעת מה יש לי, אבל אני לא יודעת מספיק טוב. אני יודעת טוב מאוד שאני לא יודעת מספיק. כשאני אהיה בחוץ אני יותר אעריך, יותר זה, ואני אבוא, וזה יהיה מדהים, זה יהיה מדהים! (חלי, עמ' 15).

נועה ביטאה משאלה לשמש בעצמה כאם אומנת לילד בעתיד, ודמינה כיצד תהיה כאם אומנת. באמצעות דבריה ניתן לחוש את הכמיהה שלה עצמה לשייכות ובטחון בחייה, ואולי אף את שאיפתם הכמוסה של ילדי אומנה לשייכות בבית המשפחה האומנת:

אני חושבת שהילד שיהיה אצלי במשפחה האומנת הוא יהיה בדיוק כמו הילדים שלי. אני אתיחם אליו, הוא יהיה הבן שלי לכל דבר, ואני אדאג שיהיה לו כל דבר, גם אם הוא יהיה ילד באומנה, הוא לא יהיה שונה, הוא יהיה כמו ילד שלי. ולא משנה, כי הוא ילד. אני חושבת שזה מה שילדים רוצים. את היחס בדיוק כמו ההורים שלהם (נועה, עמ' 17).

לסיכום, תמה זו הביאה את משאלות הלב, ההרהורים והפנטזיות השונות שעלו בראיונות, ומעסיקים את בני הנוער שגדלו באומנה. ניתוח הראיונות העלה פנטזיות שונות של המשתתפים – למן הפנטזיה לצאת מהבית הביולוגי הפוגע, דרך הפנטזיה לחזור ולחיות עם הוריהם הביולוגיים ועד לפנטזיות באשר לעתידם, בו רובם מבקשים להיות בעלי משפחות והורים טובים לילדיהם. ההרהורים נוגעים גם בתקווה להמשך קשר חם עם המשפחה האומנת בעתיד. אחת המראיינות הביעה משאלה להיות בעתיד אם אומנת, ולהעניק לילד שיושם אצלה את התחושה שהוא בנה לכל דבר ועניין, ולא שונה מילדיה שלה. בדבריה אלו היא מבטאת את כמיהתה שלה לשייכות ובטחון, וכן כמיהה של ילדי אומנה נוספים לחוש חלק מהמשפחה האומנת, כמו ילדים "רגילים". פנטזיות אלו מייצגות את משאלת הלב הלא מדוברת של בני נוער אלו, הנגזרת מחזונית חייהם הבסיסית, כפי שעלתה בראיונות; הם מקווים להגיע לשלב בו לא

יידרשו להמשיך ולשרוד. הם כמהים לרגע בו תהיה להם משפחה שלהם, נורמלית, בריאה ומתפקדת, בה יהיו הם וילדיהם חלק אינטגרלי ממנה.

סיכום פרק הממצאים

מתוך הממצאים המתארים את חויית החיים באומנה עולה כי מדובר בחוויה מורכבת, מגוונת ורב מימדית, אשר בבסיסה צורך של בני הנוער לשרוד בתוך עולם בו משענתם המקורית היא משענת קנה רצוף. חויית החיים באומנה אינה אחידה והיא עשויה ללבוש צורות שונות ומגוונות. היא עלולה להיות חוויה טראומטית, פוגעת ומנצלת, כפי שתיארו חלק קטן מן המשתתפים. בחלק מן המקרים היא עשויה להיות חוויה טובה, בונה ומגדלת, אשר יכולה להוות תיקון לחויית החיים המקורית בבית המשפחה הביולוגית. במקרים אחרים יכולה חויית החיים באומנה להיחוו כפרדוקסלית וקונפליקטואלית; היא משלבת תחושות קשות של אמביוולנטיות כלפי המשפחה האומנת בפרט וחויית החיים באומנה בכלל, כאשר המושמים באומנה חווים בו זמנית תחושה של טיפוח, חיזוק והעצמה וביחד עם זאת תחושת זרות, חריגות ולעיתים אף קיפוח.

ממצאי המחקר מעידים על כך שילדים ובני נוער הנאלצים לגדול בחיק משפחה שונה ממשפחתם הטבעית, תהא טובה ככל שתהא, מתמודדים, בחוייתם הסובייקטיבית, בחזיתות שונות, על מקומם, זהותם ועתידם. מניתוח דברי מרבית המשתתפים עולה כי מספר מרכיבים מרכזיים משותפים להם; חויית הבדידות הבסיסית של חייהם, הצורך להתמודד בכוחות עצמם עם מציאות חיייהם, ותחושתם הפנימית שהם יכולים לסמוך בעיקר על עצמם. הצורך לשרוד ככוח מניע ודוחף הלאה הוא, לפיכך, חוויה מרכזית שעלתה מן המשתתפים.

ההכרח לשרוד אינו עוסק רק ברמה היומיומית, ואינו מקושר בהכרח למאבק, אלא כולל בחובו גם את היכולת של בני נוער אלו לשמור על אופטימיות, לחפש ולמצוא את הטוב, גם בסיטואציות קשות ועצובות, וכן יכולת להיעזר בסביבה, לזהות את היד המושטת אליהם – ולהתכוונן אליה. ההכרח לשרוד כמאפיין מרכזי בחויית החיים באומנה מאפשר לבני הנוער לזהות בעצמם כוחות עצומים של חוסן נפשי, אשר דוחפים קדימה, להתפתחות, גדילה והצלחה. מניתוח הראיונות עלו חמש תמות מרכזיות: 1. "תעודת הזהות" של בני נוער באומנה. 2. אופן ההשתלבות בבית המשפחה האומנת. 3. בין שתי משפחות, בין שתי תרבויות. 4. קשר עם מערכת שירותי הרווחה. 5. פנטזיות. תמות אלו מייצגות את מרכיבי חויית החיים באומנה. הסוגיות המשמעותיות העולות מן הממצאים יידונו בפרק הדיון.

דיון

מטרת המחקר הייתה להבין, מתוך התנסותם האישית של בני הנוער, את חויית החיים במשפחה אומנת. מפרק הממצאים עלתה שונות רבה בין משתתפי המחקר; חויית החיים באומנה, כפי שהיא משתקפת מתוך ממצאי המחקר, אינה אחידה, והיא מצטיירת כרב מימדית, רב גונית וקונפליקטואלית. קולות שונים ואף מנוגדים עלו בממצאים כאשר השונות באה לידי ביטוי בהשוואה בין משתתפי המחקר השונים, ולעיתים מתגלה אצל אותו משתתף עצמו כאשר הוא מעלה תחושות סותרות בנוגע לחוייתו הוא. הפרדוקס של חיים במחיצת משפחה שונה, אשר מחד אמורה לשמש כמסגרת משפחתית לכל דבר ועניין, ומאידך אינה המשפחה הביולוגית, מעוררים תחושות בלבול ואמביוולנטיות, אשר באים לידי ביטוי בממצאים. למרות סיפור חייהם השונה של כל אחד מן המשתתפים, קיימת חוויה בסיסית ומרכזית, המשותפת להם, והיא חוויה של הישרדות. ילדים ובני נוער הגדלים באומנה מתמודדים, בחוייתם הסובייקטיבית, בחזיתות שונות, על מקומם, על זהותם ועל עתידם.

מהתבוננות בהישגיהם של משתתפי המחקר נראה כי הדחף לשרוד קידם אותם; כל המשתתפים סיימו 12 שנות לימוד, וכמעט כולם (למעט שניים) ניגשו לכל בחינות הברורות. מרבית המרואיינים ציינו כי בכוונתם להתגייס לשירות המדינה (תשעה לצה"ל ושתי נערות דתיות שמתעתדות להתגייס לשירות לאומי) למעט שתיים (נערה ערביה ונערה שסיימה את לימודיה בכתה יג' ובחרה להמשיך במסלול מקצועי).

בבנישתי ושיף (2004) בדקו את מצבם של מתבגרים באומנה בישראל, ואת תפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים בתום השהות באומנה. הם בדקו 157 סיכומי תיקים ומתוכם ראינו 66 בני נוער. מחקרם מצביע על נתונים דומים לממצאים שעלו במחקר הנוכחי הן ביחס למאפייני השהות באומנה והן ביחס למצבם של המשתתפים:

- רוב בני הנוער היו בהשמה החוץ ביתית הראשונה שלהם (כ- 60%). מבין משתתפי המחקר הנוכחי 76% (עשרה מתוך שלושה עשר) היו בהשמה החוץ ביתית הראשונה שלהם.
- 45% מן הנחקרים היו בהשמה אצל קרובי משפחה, לעומת 60% מן המשתתפים במחקר זה (שמונה מתוך שלושה עשר).
- כ- 90% מן הנחקרים דיווחו שהם יודעים כיצד להכין עבודות ולהתכונן למבחנים. 84% מן המשתתפים במחקר זה סיימו את לימודיהם עם בגרות מלאה (אחד עשר מתוך שלושה עשר). השניים הנותרים סיימו 12 שנות לימוד וניגשו לבגרות חלקית.

- 77% מן הנחקרים דיווחו על כך שבכוונתם להתגייס לצה"ל, לעומת 84% מן המשתתפים במחקר זה (אחד עשר מתוך שלושה עשר, מתוכם שתיים לשירות לאומי, ולא לצה"ל).

הגיוס לצה"ל/שירות לאומי ותעודת הבגרות מהווים מדדים משמעותיים לתפקוד אדפטיבי ולנקודת פתיחה משמעותית לחיים עצמאיים של בוגרים צעירים בישראל. הישגיהם המרשימים של משתתפי המחקר בתחומים אלו משקפים, ככל הנראה, את מצבם של בני נוער באומנה בישראל כיום (בנבנישתי ושיף, 2004). עולה הרושם כי תמונת המצב בישראל שונה בהשוואה למצבם של בוגרי האומנה בארה"ב, שם מחקרים רבים מדווחים על אחוז גבוה של מחוסרי דיור, מעורבות בפשיעה, בעיות נפשיות, בעיות תעסוקה וכד', בקרב בוגרים שגדלו במשפחות אומנות (Cook-Fong, 2000; Courtney et al., 2001; Maluccio et al., 1990; Mangine et al., 1990; Reily, 2003; Susser et al., 1991). סיבות אפשריות לפערים הללו בין הממצאים מהארץ וממצאים בארה"ב נעוצות ביציבות המאפיינת את ההשמה בארץ, כלומר האומנה בארץ כוללת בדרך כלל שהות ארוכה באותה משפחת אומנה, כמו גם יחסי קרבה טובים יותר בין בני הנוער למשפחות אומנה בארץ, בהשוואה לאלו בארה"ב, וזאת בהתאם לדיווחי המושמים עצמם (בנבנישתי ושיף, 2004).

למרות ההישגים הגבוהים של משתתפי המחקר, המתעצמים למול בחינת הספרות העולמית בתחום מצבם של בני נוער באומנה, ראוי להדגיש כי חויית החיים במשפחה אומנת הנה מורכבת ורב-ממדית. באופן כללי חוויה זו אינה ניתנת לסיכום כ"חיובית" או "שלילית". משתתפי המחקר תיארו כאמור, הן חוויות חיוביות והן חוויות שליליות מתקופת שהותם באומנה. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הספרות הקיימת המתעדת חוויות חיים של אנשים שגדלו באומנה (בן שלמה, 1990; Courtney et al., 2001; Desetta, 1996; Hallas, 2000; Miller, 2002; Toth, 1997). מניתוח דברי מרבית המשתתפים עלו מספר מרכיבים מרכזיים משותפים, אשר גם להם סימוכין בספרות; הצורך להתמודד בכוחות עצמם עם מציאות חייהם (Desetta, 1996; Toth, 1997), תחושתם הפנימית שהם יכולים לסמוך בעיקר על עצמם (McWey, 2004), חויית בדידות שמשותפים רבים דיווחו עליה (Courtney et al., 2001; Rest & Watson, 1984), ועל אף כל זאת - יכולתם של בני נוער אלו לשמור על אופטימיות, לחפש ולמצוא את הטוב, גם בסיטואציות קשות ועצובות (Miller, 2002).

למול ממצאים אלו להם סימוכין בספרות, עלו מתוך הממצאים שלוש סוגיות מרכזיות בעלות מאפיינים ייחודיים, שלהן יוקדש פרק זה. הסוגיה הראשונה עוסקת ביכולת העמידות (resilience) של משתתפי המחקר, שעלתה בעוצמה בנייתו הראיונות. יכולת זו אפשרה להם להתמודד עם מצוקות חייהם, לתפקד ולהתקדם מבחינה אישית, חברתית ולימודית. הסוגיה השנייה עוסקת בקונפליקט הנאמנויות, שאותו חווים הגדלים במשפחה אומנת. קונפליקט זה מאלץ אותם לתמרן בלולייניות בין שתי משפחות ולעיתים בין שתי תרבויות. הסוגיה השלישית עוסקת באסטרטגיות להתמודדות עם קונפליקט הנאמנויות ומורכבות השהייה באומנה. משתתפי המחקר הנוכחי שהו באומנה עד הגיעם לבגרות (גיל 18), שהוא פרק הזמן המקסימלי שמאפשר משרד הרווחה סידור חוץ ביתי באמצעותו, ובמובן זה כולם סיימו את התהליך, ולא נשרו במהלכו. בכדי להצליח ולשרוד את התקופה הזו יש להניח כי בני נוער אלו אימצו לעצמם אסטרטגיות, אשר עזרו להם להתמודד עם מורכבות השהייה באומנה, תוך כדי תפקוד והתמודדות עם משימות נורמטיביות לשלב ההתפתחות בו הם נמצאים. השערות בנוגע לאסטרטגיות שאימצו לעצמם משתתפי המחקר יפורטו בסוגיה השלישית. כמו כן יתוארו מגבלות המחקר, השלכות המחקר לפרקטיקה והצעות למחקרים בהמשך.

עמידות (resilience)

החוויה המרכזית שעלתה מתוך ממצאי המחקר היא ההכרח לשרוד. ע"פ מילון אבן שושן (1985), "שרד" פירושו: "ניצל מאסון, נשאר" (עמ' 741). ע"פ מילון ספיר (1997), "שרד" פירושו: "נשאר בחיים אחרי מלחמה, או אסון, שנהרגו בהם רבים, ניצל" (עמ' 1038). הגדרות אלו מבטאות חוויה קשה, טלטלה המאיימת על הקיום הפיזי של האדם, שבה הוא נחשף לסכנה ממשית, ומצליח להינצל.

חזיונית ההישרדות של בני הנוער, כפי שעלתה מממצאי המחקר, אינה מסתכמת בהגדרה הלשונית הצרה של המונח "לשרוד". ההישרדות מבחינתם אינה רק הישארותם בחיים ו"היאחזותם בציפורניים" בגורמי התמיכה בכדי לא ליפול. היא מתוארת על ידי בני הנוער באופן מקיף יותר, אשר כולל גם את המאבק להגיע להישגים, ואת התמדתם וחתירתם לקראת המטרה של בניית עתיד טוב ובטוח יותר לעצמם, תוך יכולת להיעזר בסביבה לצורך כך. יכולתם של בני הנוער להתמודד עם נסיבות חייהם הקשות וכנגד כל הסיכויים להגיע למקום בו הם נמצאים כיום, מתוארת בספרות כעמידות (resilience).

המושג התיאורטי "עמידות" זכה בספרות להגדרות שונות; Garnezy (1993) מגדיר עמידות כ"יכולת לחזור לאותם דפוסים של הסתגלות וחיוניות אשר אפיינו את היחיד בתקופה שקדמה לתקופה המשברית" (עמ' 129). לדבריה של Miller (2001), "עמידות היא מושג המכיר בהסתגלות בריאה של יחידים בתגובה למצבי לחץ שונים בחיים" (עמ' 50). קיימת הסכמה בין החוקרים שעמידות כוללת שני תנאים: חשיפה לאיום משמעותי או למצוקה חמורה, והגעה להסתגלות טובה (Garnezy, 1993; Luthar & Zigler, 1991; Masten, Best & Garnezy, 1990).

מתוך הגדרות אלו עולה כי עמידות הינה יכולת להתמודד כנדרש ולהמשיך ולתפקד, על אף מצבי מצוקה שבהם נתקל היחיד. סיטואציה זו משקפת את מצבם של משתתפי המחקר אשר נאלצו להתמודד עם נסיבות חיים מורכבות, הוצאו מביתם בלית ברירה, והשתלבו בחיק משפחה אחרת. בני נוער אלו, למרות חשיפתם למצבי סיכון, הצליחו להתגבר עליהם ולהפנות אנרגיות לכיוון למידה, יצירה והשתלבות חברתית. יכולתם זו נדמית מפתיעה בהתחשב בנסיבות חייהם וברקע ממנו הגיעו.

יכולת העמידות נבנית על יסוד של אינטראקציה בין גורמי סיכון (risk factors) לבין

גורמים מגינים (protective factors) (Garnezy, 1993; Patterson, 2002). גורמי סיכון מתייחסים למשתנים כגון יחסי אישות קשים בין ההורים, עבריינות הורים, מחלות נפש של אחד/שני ההורים, משפחה מרובת ילדים והוצאה חוץ ביתית (Garnezy, 1993). אוכלוסיית המחקר נחשפה בוודאות לגורמי סיכון שנבעו מהזנחה ופגיעה, אשר הובילו להוצאתם מבית הוריהם לאומנה. כמו כן עצם ההוצאה החוץ ביתית לאומנה כשלעצמה מהווה גורם סיכון להתפתחותם של בני הנוער. יכולתם לפתח עמידות מרמזת על כך שלמרות גורמי סיכון אלו היו הם בעלי מספיק גורמים מגינים, אשר חיזקו אותם ואפשרו להם להתמודד ביעילות עם מצבם.

גורמים מגינים, על פי Garnezy (1993), כוללים אינטליגנציה גבוהה, כישורים

חברתיים, קשרים משפחתיים תומכים ומערכות תמיכה קהילתיות כגון מרכז דתי (בית כנסת, כנסייה), תנועת נוער, חוגים וכדומה. Harden (2004) מוסיפה לגורמים מגינים ומפתחי עמידות גם את מנת המשכל של הילד ואת הטמפרמנט שלו. לדבריה מנת משכל גבוהה וטמפרמנט נוח הינם גורמים המחזקים עמידות. Miller (2001) מוסיפה לגורמים המגינים את היכולת לפתרון בעיות, ויכולת ללמוד ולהסתמך על ניסיון העבר. מחקרה בחן מהם המכניזמים

המאפשרים פיתוח של יכולת עמידות בקרב ילדים הגדלים באומנה. היא מצאה כי מכניזמים מגינים הנוכחים בחייהם של משתתפי מחקרה מגיעים ממשאבים פנימיים וחיצוניים, והשילוב של השניים הוא אשר אפשר להם לפתח יכולת עמידות.

Miller (2001) מדגישה את חשיבות הימצאותם של משאבים פנימיים, אשר בלעדיהם לא

היו מסוגלים אותם יחידים להתמודד עם המצוקות שאליהן נקלעו. גורמים מגינים עשויים להסביר את ההבדל בהתפתחותם של אחים, אשר גדלו בסביבה דומה - לעיתים באותה משפחה אומנת - וכל אחד מהם התמודד באופן שונה והתקדם בקצב שונה. יחד עם זאת מצינת Miller (2001) כי למבוגר מלווה, ובכלל זה גם למשפחה האומנת, יכולת לפתח משאבים פנימיים וזאת ע"י הכוונה, הצגת פרספקטיבה נכונה ומקדמת של הדברים ומתן אפשרויות לניתוח, שיחה ולמידת האירועים בחיי הילד, שמהם הוא יכול ללמוד ולשכלל את יכולתו לפתור בעיות ולהסתמך על ניסיונו שלו. מניתוח דברי המרואיינים במחקר הנוכחי עולה כי בתפיסתם הם אכן בעלי משאבים פנימיים. הם תיארו את עצמם כאחראיים, מסוגלים להתמודד עם קשיים ולפתור בעיות, בוגרים ביחס לגילם ומתורגלים בהתמודדות מרובות. רבים מהם חוו משברים, גם בעת שהותם בבית המשפחה האומנת, והם השכילו להתמודד עם המשברים בעילות יחסית, כך שיכלו להמשיך ולהתגורר בבית המשפחה, לתפקד ולהמשיך בתלם, כמו קבוצת השווים.

מרכיב משמעותי נוסף, שעלה מן הממצאים ומזוהה כמשאב פנימי לפיתוח יכולת עמידות

הוא יכולת ראייה אופטימית (Miller, 2001). המשתתפים במחקר גילו יכולת מרשימה לאופטימיות ולהתבוננות ב"חצי הכוס המלאה". על פי תפיסתם הם מודעים לכך שהרע קיים, אולם בתוכו נמצא גם הטוב, ויש להתאמץ כדי לגלותו. ראייה אופטימית וכן היכולת לראות את הסיטואציות המתרחשות באור חיובי (reframing) מחזקות את היחיד, ועוזרת בבניית תחושת שליטה, אשר מגדילה את יכולת העמידות (Miller, 2001).

פרנקל (1981) בספרו "האדם מחפש משמעות" מעניק חשיבות לאופן בו בוחר האדם להתייחס אל הגורל שלא ניתן לשנותו. לדבריו ברגע שעולה בידי אדם לשנות את יחסו אל הגורל שאין לשנותו, הוא רואה פשר בסבלו. פרנקל אינו משתמש במונח עמידות, אולם הוא מדבר על יכולתו של האדם להתמודד עם סבל ומצוקות שהוא חווה. יכולת ראייה אופטימית, וכן מציאת משמעות לחיים, מאפשרים ליחידים לשרוד בסיטואציות בלתי אפשריות של סבל. מציאת משמעות לחיים מתורגמת למטרה שאדם קובע לעצמו, ומטרה זו מעניקה לו את הכוח לשרוד ולהמשיך להתמודד, ולמעשה מחשלת את יכולת העמידות שלו.

במחקר זה, מעבר ליכולת הראייה האופטימית של המשתתפים, ובחירתם לבחון את חייהם באור חיובי, המשתתפים זיהו מטרות שהן משמעותיות עבורם. המשתתפים ראו את הלימודים כמטרה משמעותית עבורם, ויתכן שמטרה זו היוותה עבורם תקווה ואתגר אשר חישלו את יכולת העמידות שלהם ואפשרו להם להמשיך ולשרוד. גם הפנטיזיה שלהם לבית, משפחה וילדים, ותקוותם להעניק לילדיהם מה שהם עצמם לא זכו לו, עשויה להוות עבורם מטרה המעניקה משמעות לסבל שחוו, ולחזק את יכולת עמידותם.

יכולת העמידות של משתתפי המחקר לא נבנתה על יסוד משאביהם הפנימיים בלבד; הם

זכו במכניזמים מגינים חיצוניים ואף ידעו להיעזר בהם. ע"פ Miller (2001) מכניזמים מגינים חיצוניים מתייחסים לתמיכה משפחתית, יחסים בינאישיים תומכים וקרובים, וחשיפה לפעילויות שונות (כגון ספורט, תנועת נוער). עבור ילדים הגדלים באומנה וחסרים את התמיכה של משפחתם הביולוגית, המשפחה האומנת עשויה להוות מקור תמיכה חיצוני, אשר בונה ומחזק את יכולת העמידות שלהם (Hallas, 2000; Harden, 2004).

הממצאים מלמדים על כך שמשותפי המחקר הנוכחי נעזרו במשאבים חיצוניים, אשר חיזקו את יכולת העמידות שלהם ואפשרו להם להתמודד. רוב רובם של משותפי המחקר שהו במשפחה אומנת אחת יציבה, אשר ממנה שאבו תמיכה, חיזוק ועידוד. גם המשתתפים שחוו חוויות מורכבות באומנה, תיארו בצידן גם חוויות חיוביות, אשר מהן יכלו לשאוב כוחות ולפתח יכולת עמידות; נועה, אשר שהתה באומנה בה לא זכתה למענה פיזי ורגשי לצרכיה, תיארה קשר עם יועצת בית הספר ופסיכולוגית אשר תמכו בה. כמו כן היא יצרה קשרים חברתיים ענפים שחיזקו אותה, ולבסוף עברה לאומנה לבית אחת מחברותיה, ובמשפחה זו זכתה לקבל מקום, ביטחון, ורשת משפחתית משמעותית ויציבה, אשר תמשיך ללוותה להמשך חייה. מירי, אשר נוצלה ע"י האם האומנת לצורך טיפול בבית ובילדיה הביולוגיים, תיארה גם חוויות חיוביות שחוותה עם אותה אם, בהם חשה אהבה וחום אנושי, אותם לא חוותה מעולם קודם לכן. היא קיבלה חיזוקים ליכולותיה האקדמיות ואכן הצליחה לקדם את עצמה לימודית. גם במשפחה האומנת השנייה, אליה הגיעה, זכתה ליחס מכבד מצד בני המשפחה, אשר אפשר לה להמשיך ולהתקדם, גם אם לא זכתה אצלם לחוויה מושלמת של שייכות וקביעות. מדוגמאות אלו ניתן להסיק כי יכולת העמידות של משתתפות אלו אפשרה להן, ככל הנראה, ליהנות מן המשאבים החיצוניים הטובים אליהן נחשפו, לצד דברים שליליים וקשים שחוו באומנה.

חוויות של "עוגן" בחיים – חוויות שונות המחזקות את תחושת היחיד שאינו תלוש, שיש

לו גב ותמיכה, אף הן מתוארות ע"י Miller (2001) כאחד מן המכניזמים של גורמים מגינים.

חזיונות אלו הן בסיס להזדמנויות של "נקודות מפנה" – צמתים המתוארים כמשמעותיים אשר חוללו מהפך בתפיסת בני הנוער באומנה את עצמם, את חייהם ואת קשריהם עם הסביבה (ראה גם אצל Hallas, 2000). נקודות מפנה כאלה תוארו ע"י ממשותפי המחקר:

כשהגעתי לתיכון זו הייתה נקודת המפנה הגדולה בחיים שלי. ממש מעבר מילדות לבגרות. פתאום התבגרתי ממש. ופתאום הבנתי יותר דברים (תמר, עמ' 4-5).
הייתה תקופה שרציתי לעזוב כאן בכלל. זה היה בסוף כיתה י'. אמרתי שזהו אני עוזבת כאן, נמאס לי. ואז דווקא בעלה אמר לי, תראי כמה יש לך, תראי כמה היא מתאמצת בשבילך, חבל לעזוב הכל, ודווקא בעלה אמר את זה, וזה מה שנתן לי לחשוב, ואשכרה לא עזבתי. נשארתי, והייתה לי שנה יותר טובה בכיתה יא', גם מבחינה חברתית, יותר נפתחתי, וזה, ועכשיו – זה 'סוף הדרך' כבר (חלי, עמ' עמ').

.(3)

Ventegodt (1999) בדק את השפעת אירוע טראומטי בילדות, על המשך תפקודם של אנשים בבגרותם. הוא מצא שאותם ילדים אשר זכו לטיפול טוב ומסור לאחר האירוע הטראומטי, הצליחו לתפקד היטב בבגרותם. באופן ספציפי יותר מצאו מחקרים כי ביכולתה של המשפחה האומנת לחזק את יכולת העמידות באמצעות טיפול מסור (Lemon et al., 2003; Cameron & Dent, 2004). המחקר הנוכחי תורם לחיזוק ההבנות של מחקרים אלו, ומעיד על יכולתם של בני הנוער להיעזר בסביבתם התומכת, לחיזוק יכולת העמידות שלהם.

מחקרם של Flynn et al. (2004) השווה בין ילדים באומנה לילדים באוכלוסייה הכללית. ממצאי המחקר מעידים על יכולת עמידות גבוהה יותר אצל ילדי האומנה, מאשר אצל הילדים באוכלוסייה הכללית, בכל אחד מן המימדים שנבדקו. יכולתם של ילדים באומנה לפתח יכולת עמידות היא הכרחית בכדי לאפשר להם לשרוד ולהתקדם, כפי שעולה מן המחקר הנוכחי. לצורך כך עליהם להתמסר למערכת התמיכה המוצעת להם באומנה ולהיעזר בה. סיטואציה זו, של התמסרות למשפחה האומנת, מובילה אותם למציאות בה הם נמצאים בתווך, בין שתי משפחות. קונפליקט הנאמנויות אליו הם נקלעים בעל כורחם, יידון בסוגיה הבאה.

התקשרות וקונפליקט נאמנויות

חויית החיים באומנה מתקשרת, כפי שתואר בסוגיה הקודמת, ליכולת העמידות של בני הנוער ולמידת נכונותם להיעזר בסביבתם החדשה, קרי המשפחה האומנת. היכולת להיטמע בסביבה החדשה, ולהיעזר בה, מובילה לשני מושגים מרכזיים נוספים, אשר עלו מן הממצאים, ומהווים מרכיבים משמעותיים בחויית החיים באומנה, והם "התקשרות" ו"קונפליקט נאמנויות". מושגים אלו באים לידי ביטוי בעיקר בתמה השנייה (אופן ההשתלבות בבית המשפחה האומנת) ובתמה השלישית (בין שתי משפחות, בין שתי תרבויות).

"התקשרות", אשר מוגדרת כקשר ייחודי בין שני אנשים, שהוא ספציפי ונצחי (Klaus &

Kannell, 1976), באה לידי ביטוי במחקר זה בקשר עמוק שיצרו מרבית המשתתפים עם דמויות ההורים במשפחותיהם האומנות, בהן גדלו. חלק מן המשתתפים תיארו במקביל ליצירת ההתקשרות עם המשפחה האומנת גם המשך קשרים רגשיים עמוקים עם משפחותיהם הביולוגיות (נועה, יובל, משה, אורית, קרן ותמר). חלק אחר מן המשתתפים (ארנון, אלון, סמירה וליאת) יצרו התקשרות משמעותית עם המשפחה האומנת, ואין להם התקשרות משמעותית עם משפחתם הביולוגית (ויתכן שמעולם לא הייתה), ואילו אחרים (חלי וענבל) תיארו המשך התקשרות משמעותית למשפחתם הביולוגית, ללא התקשרות משמעותית למשפחה האומנת, למרות שנות חייהם במחיצתה. משתתפת אחת (מירל) סיימה את האומנה ללא התקשרות בטוחה למשפחתה הביולוגית או למשפחתה האומנת. בחוייתה היא יצרה התקשרות משמעותית לאם האומנת הראשונה אצלה גרה, אולם היא תארה התקשרות זו כהתקשרות אמביוולנטית, המהולה בתחושת ניצול של האם אותה, בניגוד להתקשרויות הבטוחות שתוארו ע"י המשתתפים האחרים. היכולת להתקשר למשפחה, שאינה המשפחה הביולוגית הגרעינית, או לחילופין המשך התקשרות למשפחה הביולוגית במקביל לחיים במחיצת משפחה אומנת, נובעים, בין השאר, ממידת הנאמנות שחש היחיד כלפי משפחתו (Leathers, 2003), ומעוצמת קונפליקט הנאמנויות אליו הוא נקלע עם ההשמה באומנה (Poulin, 1985). קיים קשר בין המושגים "התקשרות", "נאמנות" ו"קונפליקט נאמנויות", ובכדי להבינו ראוי להבהיר ראשית את המושג "נאמנות" ואת הסיטואציה של קונפליקט נאמנויות:

מושג ה"נאמנות" הינו בסיסי להבנת המבנה של משפחות וקבוצות סוציאליות, ולהבנת

הסיטואציה אליה נקלעים ילדים המושמים באומנה. (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1984)

עוסקים במושג נאמנות, בהקשרו למערכת היחסים בין היחיד ומשפחתו. לדבריהם היחיד כמה

לתחושת קבלה, חיבה, הכרה ואהבה, להן הוא זוכה בהיותו חבר בקבוצה. הוא נדרש להיות חבר נאמן לקבוצה, להפנים את רוח ציפיות הקבוצה ממנו, ולהיענות להן. חברים בקבוצה עשויים לנהוג בנאמנות כלפי הקבוצה באופן מודע, כתוצאה מהכרה באינטרס שלהם להיות חברים בקבוצה, אולם לעיתים יחידים פועלים בנאמנות כלפי הקבוצה מתוך רצון לא מודע לחוות שייכות. במשפחות, כמו בקבוצות אחרות, המחויבות הבסיסית ביותר היא לקיומה של הקבוצה עצמה, אולם מכיוון שכל דור מצמיח דור נוסף, מחויבות הנאמנות למשפחת המוצא מתנגשות מול מחויבות הנאמנות השונות למשפחה הגרעינית החדשה, ויוצרות קונפליקטים הדורשים שוב ושוב מציאת איזון מחודש.

גם מנושין (1974) מתייחס לסוגיה של נאמנויות בתוך המשפחה, אשר משפיעות ומושפעות ממערכות היחסים בה, ומן הגבולות בתוך המערכת המשפחתית ומחוצה לה. תת המערכות בתוך המשפחה מייצגת הירארכיה בתוך המערכת, הכוללת גם ציפיות ונאמנויות מצד חברי המערכת. למשל תת מערכת הורית הכוללת אם וילד הורי מבטאת הפרה של גבולות המערכת הרצויה ע"פ מנושין, וכורכת בחובה גם נאמנויות הדדיות של הילד ואמו, אשר משמרות את המצב הקיים. גם שאר חלקי המערכת (האב, האחאים האחרים) משמרים ע"י נאמנויותיהם את המבנה המשפחתי הספציפי. דוגמה נוספת; הורים עשויים לדרוש נאמנות מילדיהם בעת מאבק ביניהם, סיטואציה זו לוכדת את הילד בקונפליקט נאמנויות אשר עלול לשמש קרקע פורייה להיווצרות סימפטומים שונים (מנושין, 1974).

קונפליקטים של נאמנויות מתרחשים גם בהקשרים נוספים בתוך המשפחה, כאשר דוגמא בולטת למצבים אלו היא בעת גירושין בין ההורים; סיטואציה של גירושין, בה לעיתים קרובות קיים סכסוך קשה בין ההורים, עלולה ללכוד את הילד במצב של קונפליקט נאמנויות (סמילנסקי, 1990; Stuss, Pfeiffer, Preuss, & Felder, 2001). הילד נאלץ, בכדי לשרוד ולשמור על מקומו אצל שני ההורים, לתמרן בין שני הוריו, בכדי שלא לפגוע ברגשות אף אחד מהם. במצבים אלו הילדים חווים חרדה לקראת המפגש עם ההורה האחר, ויכולים לפתח הפרעות שונות כגון הפרעות אכילה, דיכאון ועוד (Stuss et al., 2001). מקרים קיצוניים של "סרבנות קשר" של ילדים עם אחד מהוריהם, מיוחסים לסיטואציות של קונפליקט נאמנויות. במקרים אלו אחד ההורים דורש, באופן לא מודע, נאמנות מן הילד, ואינו מעניק לגיטימציה לקשר עם ההורה האחר. חלק מהילדים מגיב במקרים אלו בהתנגדות נחרצת לכל קשר עם ההורה האחר, מחשש לבגוד בהורה, שהוא בדרך כלל המשמורן, ולאבד את הקשר גם איתו, לאחר שהורה אחד כבר עזב את הבית (לויטה ואחרים, 1997).

ילדים הגדלים באומנה צפויים להיקלע לסיטואציה של קונפליקט נאמנויות בין משפחתם הביולוגית למשפחתם האומנת. פיתוח קשרים קרובים עם המשפחה האומנת עשוי להיתפס על ידם כבגידה בהוריהם הביולוגיים. יחד עם זאת, במידה והם חשים התקשרות עמוקה למשפחתם הביולוגית, הם עשויים לחוש שהם בוגדים בהורים האומנים, המטפלים בהם ביומיום (Leathers, 2003). הצורך להשתייך לקבוצה, הוא כאמור צורך בסיסי של כל אדם (Boszormenyi-Nagy & Spark; 1984), ואכן השוהים באומנה מתחבטים בין הכמיהה להמשיך ולהיות חלק ממשפחתם הביולוגית, לבין הרצון להשתייך למשפחה האומנת בה הם חיים.

קונפליקט נאמנויות שחווים בני הנוער באומנה עלה ממשתתפי המחקר בעוצמות שונות בראיונות. היו שביטאו אותו ישירות: "לא רציתי להרגיש שייכת, כי הרגשתי שזה יהיה לבגוד בהורים שלי... אם הגעת ממשפחה שאתה כן קשור אליה ואתה אוהב אותה..., אתה נקרע איפשהו" (חלי, עמ' 7, עמ' 11). ואחרים נגעו בו באופן עקיף, בין השורות: "הוא [האב הביולוגי] רצה שאני אהיה איתו, לחזור לגור אצלו... אני זוכרת שאני התנגדתי ואמרת לי לו שאני לא רוצה, שאני רוצה להיות אצל האמא הזו [האם האומנת]" (ליאת, עמ' 3). "אמנם אני אוהבת את דודה שלי לא פחות מאמא שלי, אך להציג, ברור שאני אציג [לסביבה] את אמא שלי בזמן שהיא לידי. היא האמא הביולוגית שלי. היא ילדה אותי והיא מסכנה, בסך הכל יש לה רק אותי, אז שאני לא אציג אותה, אז מה נשאר לה?" (תמר, עמ' 5).

Poulin (1985) בדק במחקרו את הקשר בין מידת ההתקשרות של ילדים ומתבגרים באומנה למשפחותיהם הביולוגיות ולמשפחותיהם האומנות, לבין מידת קונפליקט הנאמנויות שחוו הילדים. מממצאי המחקר עולה כי ככל שההתקשרות למשפחה הביולוגית היא חזקה יותר, כך עולה הסבירות שהילד יחוש קונפליקט נאמנויות. גם תגובתם הראשונה של הילדים בעת השמתם באומנה נמצאה קשורה למידה בה יחושו קונפליקט נאמנויות; ילדים אשר התקשו מאוד בפרידה ממשפחתם הביולוגיות צפויים יותר מאחרים לחוש קונפליקט נאמנות בעת שהותם באומנה. ככל שהילדים זכו ליותר ביקורים, כך הם נטו לחוש יותר תחושות של קונפליקט נאמנויות. כמו כן, ככל שהילדים היו בעלי התקשרות חזקה יותר למשפחה האומנת, כך היו חשופים פחות לקונפליקט נאמנויות בין המשפחות. לעומת זאת משך שהותם של הילדים באומנה לא נמצא קשור למידה בה הם חווים או לא חווים קונפליקט נאמנות. כ- 25% מן הילדים, אשר חוו קונפליקט נאמנויות חריף, התקשו להשתלב ולהשלים עם סידור האומנה, והתקשו לתפקד כנדרש.

מחקרה של Gardner (1998) תומך אף הוא בטענה כי קיים קשר בין אופי ועוצמת ההתקשרות, לבין המידה בה חש הילד קונפליקט נאמנויות. ממחקרה, אשר נערך בקרב בוגרי אומנה, עולה כי חלק מן הילדים באומנה מאבדים את התקשרותם למשפחתם הביולוגית, ובונים התקשרות משמעותית עם המשפחה האומנת, אשר הם ממשיכים להתייחס אליה כאל "משפחה" לא רק בעת שהותם באומנה, אלא גם לאחר סיומה. ממצא משמעותי נוסף במחקרה נוגע לאותם ילדים אשר לא הצליחו ליצור התקשרות משמעותית עם המשפחה האומנת. מרביתם לא היו בעלי התקשרות משמעותית אף למשפחתם הביולוגית, וכך למעשה עזבו את האומנה ללא כל מסגרת משפחתית תומכת, אליה הם יכולים להתייחס כמשפחה. מחקרה של Gardner (1998) ומחקרה של Hallas (2000) מצביעים על החשיבות המרובה של יצירת התקשרות משמעותית בין השוהים באומנה למשפחה האומנת. התקשרות זו אינה אוטומטית (Gardner, 1998; Penzerro & Lein, 1995), ואינה קשורה למשך השהות באומנה (Poulin, 1985).

מחקרה של Leathers (2003) מצביע על קושי של מתבגרים צעירים באומנה לשמור על קשר קרוב הן עם ההורים הביולוגיים והן עם ההורים האומנים. נוכחות קבועה של האם הביולוגית בחייהם הובילה לקושי ביצירת קשרים עמוקים עם המשפחה האומנת. אלו ששמרו על קשר קרוב עם שתי המשפחות, הביולוגית והאומנת, היו נתונים לקונפליקט נאמנויות. ממחקרים אלו עולה כי קונפליקט הנאמנויות אינו קיים במידה שווה אצל כל השוהים באומנה. אחוז ניכר מהם מצליחים ככל הנראה ליצור התקשרות משמעותית עם המשפחות האומנות, בייחוד כאשר התקשרותם למשפחתם הביולוגית מלכתחילה לא הייתה מאוד משמעותית (Gardner, 1998), או במקרים בהם המשך הקשר עם המשפחה הביולוגית לא היה אינטנסיבי וכרוך בקונפליקט נאמנויות חריף (Leathers, 2003; Poulin, 1985). אלו מצליחים, במידה רבה, לראות במשפחה האומנת את משפחתם שלהם.

ממצאים אלו תואמים באופן חלקי את ממצאי המחקר הנוכחי; בדומה למחקרים שתוארו גם משתתפי המחקר הנוכחי חוו עוצמות שונות של קונפליקט נאמנויות, ומרביתם הצליחו ליצור קשרים משמעותיים עם המשפחות האומנות. חלק מאלו שיצרו התקשרות עם המשפחה האומנת אכן הגדירו את עצמם ככאלה שאינם בעלי התקשרות משמעותית למשפחתם הביולוגית (לדוגמה סמירה). אולם בניגוד לממצאי המחקרים האחרים, כל משתתפי המחקר דיווחו על קשרים שהם שומרים לפחות עם חלק מבני משפחתם הביולוגית (שני ההורים או אחד מהם, אחים, סבים ודודים). אצל רובם ניכר כי לא רק שהם שומרים על קשר של ביקורים עם

משפחתם הביולוגית, הם גם הצליחו לשמר התקשרות משמעותית למשפחתם הביולוגית, ובה בשעה יצרו התקשרות משמעותית גם עם משפחתם האומנת.

יכולתם של חלק ממשפחתפי המחקר לשמור על התקשרותם העמוקה למשפחתם הביולוגית וכן לבנות התקשרות משמעותית עם המשפחה האומנת מרשימה ביחס לתוצאות מחקרים אחרים שנעשו בתחום. הסברים טנטטיביים לכך הם ראשית יכולת התקשרות בסיסית טובה, כתוצאה מהתפתחות ראשונית טובה בילדות המוקדמת ובסיס בטוח ששימשו הדמויות הראשוניות, אשר אפשרו בניית יחסים משמעותיים עם דמויות נוספות (Bowlby, 1973). הסבר נוסף אפשרי הוא מערכת יחסים חיובית בין המשפחה האומנת למשפחה הביולוגית, אשר הפחיתה משמעותית את קונפליקט הנאמנויות ואפשרה לבני הנוער הן תפקוד והן יצירת קשרים ללא גשות אשם ובגידה. כמו כן העובדה שרובם גדלו באומנת קרובים יכולה אף היא להסביר את מערכת היחסים החיובית והלגיטימציה שחשו בני הנוער להתקשרות עם משפחה האומנת, שהיא גם משפחה בעלת קשר דם אליהם.

ממצא מעניין נוסף שיכול להוות הסבר טנטטיבי לעניין הוא, שרוב משפחתפי המחקר היו יתומים מאם, או ננטשו ע"י אמם הביולוגית (8 מתוך 13). רק אחת מבין המשפחתפים שהיו בעלי התקשרות משמעותית הן למשפחה הביולוגית והן למשפחה האומנת, הייתה בעלת התקשרות משמעותית לאמה (האחרים היו בעלי התקשרות משמעותית לדמויות אחרות במשפחה הביולוגית). מאידך, אלו שלא יצרו התקשרות משמעותית עם המשפחה האומנת ודיווחו על התקשרות משמעותית למשפחתם הביולוגית היו אלה שאמהותיהן נוכחות בחייהן (למרות מוגבלותן). ממצא זה מחזק את ממצאיה של Leathers (2003) בנוגע לקושי ביצירת התקשרות משמעותית עם משפחה אומנת בעת נוכחות קבועה של אם ביולוגית. ייתכן כי הדומיננטיות של האם האומנת, כפי שעלתה בממצאים, מחזקת את קונפליקט הנאמנויות כאשר קיימת אם נוכחת בחייהם של בני הנוער באומנה. יתכן שבמידה ודמות האם נעדרת, יכולים בני הנוער לאפשר לעצמם להתקשר למשפחה האומנת, מבלי לחשוש שהתקשרות זו תהווה בגידה במשפחתם הביולוגית. יתכן אף שהיעדרותה המוחלטת של האם מקלה על המשפחה הביולוגית לקבל ולהשלים עם סידור האומנה, ובכך נוצרת שותפות טובה יותר בין המשפחה האומנת והמשפחה הביולוגית, אשר מפחיתה את קונפליקט הנאמנויות ומאפשרת הסתגלות טובה יותר של הילדים ובני הנוער לאומנה. השערות והסברים חלופיים אלו ראוי שייבחנו בעתיד באופן אמפירי.

יכולתם של ארבעה ממשפחתפי המחקר (ארנון, אלון, סמירה וליאת) ליצור התקשרות משמעותית בטוחה עם המשפחה האומנת, למרות שאין להם בדיווחם התקשרות משמעותית

בטוחה עם משפחתם הביולוגית, וככל הנראה מעולם לא הייתה, מחזקת את הטענה התיאורטית ואת המחקרים הנלווים לה בנוגע ליכולתם של ההורים האומנים לשמש "אחר משמעותי" לילדים ובני נוער באומנה, ולאפשר להם לחוות חויית התקשרות מתקנת (Fahlberg, 1981; Hallas, 2000; Howes, 1999)

מעבר ליכולתם המרשימה של מרבית המשתתפים ליצור התקשרות משמעותית עם המשפחה האומנת, מעידים ממצאי המחקר על יכולת טובה של משתתפי המחקר להשתלב בחברת בני גילם, ללמוד, לתפקד בבית המשפחה האומנת ולמלא אחר המשימות הנורמטיביות לשלב ההתפתחותי בו הם נמצאים. בכדי להצליח לשרוד ולהגיע לרמת תפקוד זו, בסיטואציה המורכבת של מסגרת החיים באומנה, ניתן להניח כי בני הנוער השתמשו במנגנוני הגנה ואסטרטגיות גם לפתרון הקונפליקט. מנגנונים ואסטרטגיות אלו יידונו בסוגיה הבאה.

אסטרטגיות לפתרון קונפליקט הנאמנויות

כל משתתפי המחקר גילו יכולת עמידות גבוהה ותפקוד טוב בהתאם למצופה מהם לשלב ההתפתחותי בו הם נמצאים. יכולתם לפתח יכולת עמידות, לתפקד, ולהתקדם בכל התחומים, וכן להתמודד עם קונפליקט הנאמנויות בין המשפחות, מצריך פיתוח ושימוש באסטרטגיות ובמנגנוני הגנה בכדי להפחית את רמת החרדה בה הם נתונים, ולאפשר להם להתפנות ללמידה ותפקוד. מתוך הממצאים ניתן לזהות שימוש בשלושה מנגנונים מרכזיים, עליהם יורחב הדיבור, והם: הכחשה, פיצול וסובלימציה.

אנה פרויד (1977) מתארת את מנגנוני ההגנה כמנגנונים בהם משתמש האדם בכדי להתרחק מתחושת חרדה. החרדה היא קיומית מפני שהיא מאותתת ומזהירה מפני סכנה, אולם מכיוון שהאדם מתקשה לשאת לאורך זמן את תחושת החרדה, הוא משתמש במנגנוני הגנה, על מנת להגן על ה"אני". פעילותם של מנגנוני ההגנה מתרחשת ברמה הלא-מודעת, והיא צורכת אנרגיה נפשית. מנגנוני ההגנה מפני החרדה הם חיוניים והכרחיים לכל אורגניזם מסתגל ובריא, ועוזרים לאדם להמשיך ולתפקד גם בסיטואציות מורכבות. פרויד (1977) מבחינה בין מנגנונים פרימיטיביים באופן יחסי, כגון הכחשה והשלכה, אשר צורכים אנרגיה רבה ויעילותם לאורך זמן מוטלת בספק, לעומת מנגנונים משוכללים יותר, כדוגמת רציונליזציה וסובלימציה, אשר מאפשרים את צמיחתה והתפתחותה של האישיות.

קיימים רמזים לכך שחלק מן המשתתפים עשו, באופן מודע או לא מודע, שימוש במנגנון ההכחשה. ההכחשה, ע"פ פרויד (1977), מאפשרת לתוכן המאיים לעלות למודע, אך טוענת שהתוכן אינו נכון. מנגנון זה מסלף או מעוות את המציאות, וצורך אנרגיה נפשית. הוא בלט בקרב

משתתפים אשר בחרו להתייחס אל המשפחה האומנת כאל משפחתם שלהם, תוך הכחשת תחושות כאב או כעס על משפחתם הביולוגית שנטשה אותם. בני נוער אלו מתכחשים לעובדה שהם חיים במשפחה אחרת ממשפחתם; מבחינתם המשפחה האומנת היא משפחתם, ולא נגרם להם כל נזק כתוצאה מכך שעברו אליה ולא גדלו במשפחתם שלהם. כך לדוגמה בחרה ליאת, אשר נמצאת בנתק מוחלט מאמה הביולוגית, להחליף את שם משפחתה לשם המשפחה של המשפחה האומנת, אותה היא רואה כמשפחתה לכל דבר. ליאת לא שיתפה באקט של שינוי שם המשפחה אף אחד, גם לא את המשפחה האומנת עצמה, שאת שמה בחרה לשאת. מזווית ראייה פסיכו-דינאמית ניתן לשער שהיא בוחרת לראות את עצמה בכל מחיר כבתם הביולוגית של המשפחה האומנת, ויתכן שהיא חוששת מלהעלות את העובדה ששינתה את שמה (מעשה שהוא כשלעצמו מרגש ביותר, ויכול להוות בסיס לחגיגה משפחתית כללית), מחשש להתמודד עם ה"אמת", אותה היא בוחרת להכחיש. אורית, אשר התייממה מאמה, בחרה להתעלם כליל מן הכאב על מות אמה ומהחסר של אמה בחייה כיום. לדבריה מבחינתה אין הבדל בין אמא ביולוגית או אמא אומנת. גם אמירות אלו ניתנות לפרשנות מפריזמה של הכחשה בטענה שהיא מכחישה במובן מסוים את האובדן שחוותה ואת הקושי לגדול ללא אם. בכדי להתמודד ולתפקד היטב היא פועלת כאילו לא חוותה אובדן ממשי. מעשה זה מסייע לה להתמודד באופן יעיל מבחינתה.

מנגנון נוסף אודותיו נמצאו עדויות בראיונות הוא מנגנון הפיצול. מנגנון זה שייך לקבוצת המנגנונים ה"פרימיטיביים", אשר צורכים אנרגיה מרובה. מלאני קליין (1952) מתארת את מנגנון הפיצול כחלק טבעי מתהליך התפתחותו הרגשי של התינוק. התינוק, לדבריה, מבחין בין "השד הטוב" ל"שד הרע". השד הטוב הופך לאבטיפוס של כל האובייקטים המסייעים, המרכיבים את תחושת הסיפוק של התינוק, כגון: הקלה ברעב, העונג שביניקה, החופש מאי-נוחות ומתח וחזונית היותו נאהב. השד הרע הופך לאבטיפוס של כל האובייקטים הרודפים, ולכן כל תסכול ואי-נוחות מיוחסים לו. אחדים ממשתתפי המחקר בחרו לפצל בין הטוב והרע, ולראות באחת המשפחות את "המשפחה הטובה" ובמשפחה השנייה, או בדמות מתוך המשפחה את "המשפחה הרעה". השימוש במנגנון זה מאפשר, מתוך תפיסת העולם המיוצגת בכתביה של קליין, לפתור לעת עתה את בעיית הקונפליקט, להיות מחוברים רגשית לאחת המשפחות ולהיות פנויים למשימות חייהם האחרות. כך לדוגמה קרן הנמצאת בנתק מוחלט מאמה הביולוגית, אותה חווה כנוטשת ואכזרית, בעוד סביה היו עבורה טובים ומעניקים. בהמשך, עם גיל ההתבגרות, עקב סכסוך קשה עם הסב, בוחרת קרן להיות בנתק מוחלט גם עם הסב האומן, הנתפס כעת כרע. מנגנון הפיצול מקשה לחוות את האדם כטוב וכרע בו זמנית, ולכן מעשה הנחשב כ"רע" מצד אותו אדם מוכלל יהפכו ל"רע" באופן

אבסולוטי. דוגמא נוספת לפיצול עלתה אצל אלון; הוא חווה את סבתו, אם האב, כטובה, וכך את כל משפחת האב, ולעומת זאת דוחה ואינו מסוגל להתחבר כלל למשפחת האם. פיצול זה מאפשר לו, ככל הנראה, להתמודד עם חיי היומיום ולתפקד. חיבור חיובי למשפחת האם יתכן ועשוי לערער את שיווי המשקל שהצליח להשיג בעמל רב, להתפרש כפגיעה במשפחת האב, לה הוא כה זקוק, ולעורר בו שאלות מפחידות בנוגע לגורלה של אמו, אשר מוגדרת כנעדרת.

מדברי המשתתפים ניתן לפרש כי חלקם השתמשו במנגנון ההגנה "עידון" (סובלימציה). מנגנון זה הוא מקבוצת המנגנונים המשוכללים עליהם מדברת פרויד (1997), המעיד על התמודדות בריאה ויצירתית. עידון משמעותו הפניית הדחפים היצריים לכיוון שיש בו תועלת תרבותית או חברתית, כגון יצירה אומנותית או עיסוק מקצועי.

שימוש אפשרי במנגנון זה קשור למוטיבציה הגבוהה של משתתפי המחקר להצלחה בלימודים. נסיבות חייהם של משתתפי המחקר עוררו בהם, מן הסתם, רגשות קשים של זעם, שנאה, כעס ועלבון: "אני לא יודעת אם אני כועסת עליה, כמו שאני שונאת אותה. בעבר תמיד רציתי להתקרב אליה, לספר לה. כל שהשנים תמיד חיפשתי אותה. אך עכשיו כל האהבה שהייתה לי הפכה לשנאה (קרן, עמ' 12). הם בחרו לתעל את האנרגיה היצירתית האדירה הזו לעבר מטרה חיובית של הצלחה לימודית: "אני אף פעם לא הרגשתי מה זו אהבה אמיתית... יכולתי להידרדר, אבל לקחתי את עצמי בידיים... למדתי!" (מירי, עמ' 17). מטרה זו היא מטרה מועילה, מקובלת חברתית ואף מקדמת אותם לקראת עתיד חיובי יותר.

תיעול אנרגיות לכיוון זה, במקום לכיוון של הרס עצמי, התפרצויות זעם, אלימות כלפי אחרים או כלפי עצמם, כפי שנוקטים לעיתים אחרים בסיטואציות דומות, יכול להוות סוג של סובלימציה, במובן הרחב של המילה – ולא במובן הצר שעליו מדברת פרויד (1977), אשר מתייחסת לקשר ישיר בין הדחף המיני והדרך בה בוחר האדם לבטאו, כך שיהיה מקובל מבחינה חברתית, ואף מועיל ומקדם. הדוגמה שהובאה לעיל כוללת, כמו בסובלימציה, תיעול של אנרגיות שליליות לכיוון חיובי. יתרונו הנוסף של השימוש במנגנון זה הוא שאינו מצריך השקעה מתמדת של אנרגיה כדי למנוע את ביטויי הדחף, אלא מביא לידי ביטוי את הדחף עצמו, באופן מקובל ונורמטיבי.

לסיכום, בסוגיה זו תוארו מנגנוני הגנה אשר ניתנים לפרשנות בהתבוננות בהתנהגותם של בני הנוער, כפי שעלה מדבריהם בראיונות. השימוש במנגנוני הגנה מטבעו אינו שימוש מודע, ולכן אף אחד ממשתתפי המחקר לא ביטא ישירות את האופן בו הוא/היא עושה שימוש באסטרטגיות

אלו. הדברים שנאמרו מובאים כפרשנות בנוגע לאסטרטגיות שפיתחו לעצמם בני הנוער בכדי להתמודד עם מציאות חייהם. המיקוד נערך סביב שלושה מנגנונים; הכחשה, פיצול וסובלימציה, אשר בלטו באופן יחסי מדברי המשתתפים. סביר להניח שקיים שימוש במנגנונים נוספים, אולם ההתמקדות הייתה בשלושת אלו בלבד, בכדי להימנע ככל הניתן מפרשנויות הרחוקות מן הקול האותנטי אותו השמיעו המשתתפים. מנגנוני הגנה צורכים אנרגיה רגשית (פרויד, 1977), ולכן יש לתת את הדעת על המחיר שבני נוער אלו עלולים לשלם, ואולי אף משלמים, עבור השימוש במנגנונים אלו.

השלכות לפרקטיקה

מתוך ממצאי המחקר והסוגיות שנדונו לעיל עלולות הבנות הנוגעות לחזוית החיים באומנה, אשר ניתן לתרגמן לעבודת השדה היומיומית:

חזוית החיים באומנה. חזוית החיים באומנה, כפי שהיא משתקפת מתוך ממצאי המחקר, אינה אחידה, והיא מצטיירת כרב מימדית, רב גונית וקונפליקטואלית. החזויות השונות אשר עלו מן הממצאים מחייבות את אנשי המקצוע להבחין בין אותם ילדים אשר השתלבו היטב באומנה, חשים שייכות וחווים חזוית התקשרות בטוחה ומיטיבה עם משפחתם האומנת לעומת סידורי אומנה כושלים ופוגעים, כפי שתיארה אחת מן המשתתפות, אשר סביר כי אינם עונים על צרכי הילדים ובני הנוער, ויש להביא לסיומם.

יכולת העמידות של הילדים ובני הנוער באומנה, מידת התקשרותם למשפחותיהם הביולוגיות ולמשפחות האומנה, וכן עוצמת קונפליקט הנאמנויות עמו הם מתמודדים, הינם מושגי מרכזיים, אשר ראוי כי ייטמעו בלקסיקון המקצועי של אנשי המקצוע העוסקים בתחום, וישמשו כאבני בוחן להערכת מצבם של הילדים ובני הנוער באומנה.

במקרים בהם בולטת אמביוולנטיות מצד הילד/ה כלפי המשפחה האומנת ו/או מצד המשפחה האומנת כלפי הילד/ה, יש לבחון לעומק את עוצמת האמביוולנטיות ואת מניעיה, וכן את שאלת המחיר אותו נאלצים לשלם אותם ילדים ובני נוער החיים בסיטואציות אלו, בהשוואה לרווח אותו הם מפקים מן האומנה. תחושות קונפליקטואליות, בהן משתלבות בו זמנית חזויות טובות ומספקות של השקעה, טיפוח והעשרה לצד חזויות קשות של דחייה, אפליה וניצול, עלולות לאורך זמן להסב נזק רגשי לילדים ובני נוער המושמים באומנה, יחד עם זאת לעיתים עצם הקביעות של המשפחה האומנת בחייו של הילד, תורמת להמשך התפתחותו התקינה (Avery, 2000). רצוי כי מנחת האומנה תזהה את אותם מקרים בהם מופיעה אמביוולנטיות מהסוג

המתואר, ותאבחן האם ניתן בעזרת הדרכה ליצור שינוי במערכת המשפחתית. במקרים של אמביוולנטיות קיצונית לא יהיה מנוס לעיתים מסיום סידור האומנה.

שלב ההשמה. מממצאי המחקר עולה כי שלב ההסתגלות למשפחה האומנת הוא שלב מורכב גם כאשר קיימת היכרות מוקדמת עם המשפחה האומנת. יחד עם זאת דיווחו משתתפי המחקר אשר היו בעלי התקשרות משמעותית לבני המשפחה האומנת עוד לפני השמתם בביתם, על הסתגלות מהירה וטובה. משתתפים אלו חוו גם בהמשך תחושת שייכות במסגרת המשפחה האומנת ומתכוונים להמשיך ולגור בבית המשפחה. מכאן נובע כי חשוב שאנשי מקצוע יעניקו עדיפות להשמה אצל דמויות ההתקשרות הקיימות כבר בחיי הילדים, במידה והן מסוגלות לקבל על עצמן את משימת גידולם. כמו כן יש להכין את משפחות האומנה המיועדות לקשיים הצפויים כבר בשלב ההשמה וההסתגלות, ובמיוחד משפחות של קרובי משפחה, אשר עלולות להסיק שעצם היכרותם עם הילדים תאפשר להם להסתגל לביתם ללא קשיים. שירותי האומנה נדרשים ללוות את המשפחה ליווי מאסיבי בשלב משמעותי זה.

קשר עם המשפחה הביולוגית. מחקרים שונים מצביעים על חשיבות שמירת הקשר עם המשפחה הביולוגית ותרומתו לתפקוד של הילדים ובני הנוער המושמים באומנה (וינר ווינר, 1990; מוסק, 1992; Salahu-Din, & Bollman, 1994). שמירת הקשר עם המשפחה הביולוגית מהווה אחת המטרות המרכזיות באומנה (תע"ס, 1997), ושירותי האומנה רואים חשיבות בשמירת הקשר זה, ופועלים לחזקו. מדיניות זו באה לידי ביטוי במיומנויות קורס בחירה, מיון והכנה למשפחות אומנה, אשר אחת המיומנויות אליהן מוכשרים ההורים האומנים היא "חיזוק הקשר בין הילד להוריו". מן הממצאים עולה כי כל משתתפי המחקר שמרו על קשר עם משפחותיהם הביולוגיות, או לפחות עם חלק מבני המשפחה (הורים, אחים, סבים ודודים). רבים הצליחו לשמר התקשרות משמעותית עם משפחתם הביולוגית ואף ליצור התקשרות משמעותית עם המשפחה האומנת. יחד עם זאת, חלק מבני הנוער גילו התנגדות לקשר עם דמויות מסוימות במשפחותיהם הביולוגיות. לאור ממצאי המחקר נראה כי במקרים בהם קיים שימוש נוקשה במנגנון פיצול, וקיימת התנגדות נחרצת לקשר עם משפחה ביולוגית או דמות מסוימת במשפחה יש להפעיל שיקול דעת זהיר במידת הלחץ שכדאי להפעיל בכדי לבנות את הקשר עם המשפחה הביולוגית. יש צורך ככל הנראה, לאבחן מיהם הילדים אשר רצוי וניתן לשמר את קשריהם עם משפחותיהם הביולוגיות, ומיהם הילדים ובני הנוער שאין להם התקשרות משמעותית עם משפחותיהם או שקיימת התקשרות בעייתית המעכבת את תפקודם, ורצוי לכבד את בחירותיהם; כלומר לאפשר להם לרכז את כוחותיהם בהתמודדות היומיומית הנורמטיבית בה הם מצליחים

היטב, ולא להשקיע אנרגיה בשלב זה בחיזוק הקשר המשפחתי אותו הם שוללים. ממחקר זה עולה בבירור כי חלק מבני הנוער אשר היו בנתק מוחלט עם דמויות במשפחתם הביולוגית הצליחו לתפקד היטב בחיי היומיום ובחרו לא להתמודד בשלב זה עם מערכת היחסים הטעונה עם ההורה הנוטש או הפוגע.

ליווי שירות האומנה. ממצאי המחקר מעידים על החשיבות שמעניקים בני הנוער לליווי

של שירותי האומנה ומעורבותו של משרד הרווחה בסידור האומנה. מרבית בני הנוער ביטאו שביעות רצון מן הקשר עם מנחת האומנה, וחשו שהם יכולים לבטוח ולהיעזר בה. שביעות רצון מליווי שירותי האומנה נמצאה גם במחקרים נוספים (בנבנישתי ושיף, 2004; Courtney et al., 1997; Dumaret, Coppel-Bathch, & Couraud, 2001). הביקורת הקשה של אחת המשתתפות כלפי מערכת הרווחה הייתה סביב חוסר פיקוח והיעדר ליווי מספק לטעמה, שחוותה במהלך שהותה בבית משפחה אומנת בה לא זכתה לטיפול נאות. מכאן עולה שנוכחות משמעותית של שירות האומנה וליווי לאורך השנים הוא חיוני ונחוץ.

יש לציין כי לא כל משתתפי המחקר חשו צורך בליווי של שירות האומנה. אורית, אשר חיה בבית דודתה, המהווה ביתה לכל דבר ועניין, ציינה שאינה זקוקה לליווי מנחת האומנה. לדבריה בקטנותה היא נהנתה מליווי זה, והיא יודעת שהליווי משמעותי לדודתה, אשר נמצאת בקשר רציף עם מנחת האומנה, אולם היא באופן אישי לא רואה מקום להמשך קשר זה כיום, משבגרה.

תגובה קיצונית יותר עלתה מצידה של ליאת, אשר ביטאה התנגדות לקשר עם מנחת האומנה; "אם הכל בסדר והכל טוב, אני לא רואה בזה [בקשר עם מנחת האומנה] איזשהו צורך. הייתה תקופה שזה היה ממש מוגזם, פעם בחודש... נמאס לי מזה, עוד פעם, עוד שאלות. אין צורך בזה" (ליאת, עמ' 7). אותם ילדים ובני נוער, הדומים לליאת, אשר מגלים התנגדות לקשר עם מנחת האומנה, ויחד עם זאת מגלים יכולת עמידות, ומתפקדים היטב בחיי היומיום, הם אלו שנכון, כפי הנראה, "לעזוב אותם לנפשם" ולאפשר להם להמשיך בדרך אותה מצאו בכוחות עצמם, ללא התערבות מאסיבית. מתן כבוד לסוג ההתמודדות שנבחרה היא בעלת השלכות בעת בניית תוכנית טיפולית ובעת קביעת סוג הליווי של מנחת האומנה. בני נוער אשר בחרו במשפחה האומנת כמשפחתם ומבטאים התנגדות לקשר ישיר עם מנחת האומנה, המהווה מבחינתם עדות חוזרת ונשנית לכך שהם באומנה ולא חלק ממשי מהמשפחה, זקוקים ככל הנראה לסוג שונה של ליווי. יש לחשוב על מענה יצירתי וגמיש יותר ביחס אליהם, אשר ימזער את הטלטלה, ויערער פחות את ההגנה בה הם משתמשים, וכאמור משמשת אותם היטב בתפקודם היומיומי. באותם

מקרים בהם קיימת התנגדות נחרצת לקשר עם השירות, יש לפתח דרכי פיקוח אלטרנטיביים; הליווי המקצועי של מנחת האומנה יכול להיות עם ההורים האומנים ולא ישירות עם בני הנוער. אינדיקציה נוספת למצבם של בני הנוער ניתן לקבל באמצעות צינורות נורמטיביים הקיימים בקהילה, עימם יכולה מנחת האומנה לשמור על קשר, כגון יועצת ביי"ס, מחנכת הכתה, מורים לשיעורי עזר, מדריכים בתנועת נוער וכדומה.

קשר עם קבוצת השווים. חלק ממשותפי המחקר ביטאו צורך בקשר עם בני נוער נוספים,

השוהים אף הם באומנה: "אני חושבת שצריך לעשות יותר מפגשים של בני נוער שנמצאים במשפחה אומנת. לראות אנשים שנמצאים באותו מצב שלך. שיוכלו לספר ולדבר.. זה יכול להועיל למצב, להרגשה" (תמר, עמ' 11). מומלץ כי שירות האומנה יזום מפגשים קבוצתיים, אשר יאפשרו לבני נוער החשים בדידות עקב הסיטואציה הייחודית בה הם נמצאים, למצוא תמיכה בקרב קבוצת השווים שלהם.

תמיכה כספית מטעם משרד הרווחה. בני הנוער ביטאו שביעות רצון מסל שירותי האומנה

ממנו נהנו, אשר בחווייתם אפשר להם להתקדם ולממש את יכולותיהם. הם ציינו בייחוד שירותים של שיעורי עזר, חוגים וטיפול פסיכולוגי. מרבית בני הנוער ביטאו חוסר שביעות רצון מסיום האומנה הפורמלית בסוף כיתה י"ב. למרות שרובם נשארו לגור בבית המשפחה האומנת, חשו בני הנוער אי נוחות כתוצאה מן העובדה שיהפכו לנטל כלכלי על המשפחה, אשר תפסיק לקבל את דמי האחזקה, בעוד הם ממשיכים להתגורר בביתה, ואינם יכולים לסייע כלכלית עם התגייסותם לצבא. ראוי לבחון אפשרות של הארכת השהות באומנה עד גיל 21, גם אם במתכונת שונה ומצומצמת, אשר תאפשר לבני הנוער לסיים את שירותם הצבאי ולהתחיל לבסס את חייהם העצמאיים תוך גיבוי ותמיכה של שירותי האומנה.

הכנה לחיים עצמאיים. בארה"ב קיימות תוכניות נרחבות של הכנת בני נוער באומנה

לקראת חיים עצמאיים (Cook, 1988; Lemon et al., 2004; Maluccio et al., 1990), ואילו בישראל לא קיימות כיום כלל תוכניות בתחום זה. מדברי רוב משותפי המחקר לא עלה צורך בהכנה לקראת חיים עצמאיים. ממצא זה תואם את ממצאיהם של בנבנישתי ושיף (2004), ואני נוטה לקבל את הצעתם, להבחין בין בני נוער שנקלטו היטב בבית המשפחה האומנת, ויכולים לקבל את ההכנה לקראת חיים עצמאיים באמצעות המשפחה האומנת, בדרך יותר נורמטיבית, לבין אותם בני נוער שלא הצליחו ליצור התקשרות משמעותית, ועם סיום האומנה הפורמלית הם נדרשים "לעמוד על רגליהם" בכוחות עצמם, ללא כל גב כלכלי או תמיכה רגשית. בני נוער אלו זקוקים בדחיפות למענה המשך שיכלול פתרונות דיור, סיוע בלימודים ותעסוקה.

מגבלות המחקר

המחקר התמקד בבני נוער השוהים באומנה מעל 3 שנים, ונמצאים בשנתם האחרונה (הפורמלית) באומנה. מחקר זה אינו מלמד על חזויתם באומנה של בני נוער שנשרו במהלך התהליך, ולא סיימו אותו. כמו כן היו משתתפים אשר סירבו להשתתף במחקר זה, וקולם, הלא ידוע, חסר בו. עובדות אלו גרמו לכך שהתקבלה תמונה חלקית בלבד. כמו כן, נקודת המבט המוצעת במחקר הנוכחי כוללת את זווית ראייתם של בני הנוער בלבד, מבלי להתחשב בזווית שונות משמעותיות כגון: המשפחה האומנת, המשפחה הביולוגית, מנחת האומנה וכו'.

הצעות למחקרי המשך

מחקר זה הינו מחקר איכותני ראשון מסוגו אשר נערך בישראל ומביא את קולם האותנטי של בני הנוער השוהים באומנה. קול זה, אשר נעדר עד כה מן השיח המקצועי, הוא משמעותי להבנה טובה ועמוקה יותר של האומנה כהתערבות. מחקר זה התמקד בבני נוער שגדלו באומנה עד לסיומה הפורמלי. יש מקום להמשך מחקר עתידי אשר יביא את קולותיהם של אלו שלא סיימו את האומנה, ועברו ממנה חזרה לבית הוריהם, או למסגרות חוץ ביתיות אחרות. זוויות נוספות ומשמעותיות של האומנה הכוללות את הורי האומנה, ילדיהם הביולוגיים, ההורים הביולוגיים של ילדי האומנה והאחאים שלהם (אשר נשארו בבית או הוצאו למסגרות אחרות) אף הן זוויות אשר ראוי כי ייבחנו באופן אמפירי, להבנת חזוית החיים באומנה. הראיון של בני נוער בשלב בו הם עומדים לקראת סיום האומנה מלמד על תפיסתם את חזוית חייהם באומנה נכון לשלב זה בלבד. מחקר המשך אשר ימשיך ויעקוב אחר משתתפי המחקר, ויבחן את חזוית חייהם באומנה לאחר פרק זמן ומפרספקטיבה שונה, עשוי אף הוא לתרום להבנה התיאורטית ולשדה.

רשימת מקורות

- אבניאון, א. (עורד). (1997). *מילון ספיר: מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה*. תל אביב: הד ארצי הוצאה לאור בע"מ ואיתאב בית הוצאה לאור בע"מ.
- אבן שושן, א. (1985). *המילון העברי המרוכז*. ירושלים: הוצאת "קריית ספר" בע"מ.
- אופק, א. (2005). *מחקר ההפרטה החלקית של שירותי האומנה – דו"ח מחקר*. רמת השרון: מכון אופק.
- אלטמן, ר. (1992). *תפיסות של מתבגרים באומנה והשוואתם לתפיסות מתבגרים החיים בפנימיות ומתבגרים החיים בבית הוריהם הטבעיים*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- אריקסון, א.ה. (1965). *ילדות וחברה: פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן*. מרחביה: ספריית הפועלים.
- אריקסון, א.ה. (1987). *זהות: נעורים ומשבר*. תל אביב: ספריית הפועלים.
- בנבנישתי, ר. ועוזרמן, ד. (1991). *מערכת מידע קלינית לשירותי האומנה בישראל. חברה ורווחה, י"א, 148-155*.
- בנבנישתי, ר., עוזרמן, ד. ובן רבי, ד. (1991). *ילדים באומנה - רקע משפחתי ומצב בעת ההשמה. חברה ורווחה, י"א, 227-248*.
- בנבנישתי, ר., עוזרמן, ד. ובן רבי, ד. (1990). *ילדים באומנה בישראל: רקע ומצב נוכחי. מערכת המידע לטיפול באומנה. ירושלים: האוניברסיטה העברית, ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד*.
- בנבנישתי, ר. ושיף, מ. (2004). *מצבם של מתבגרים באומנה ותפיסתם מוכנות לחיים עצמאיים בתום השנות בה (דו"ח מחקר)*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד.
- בן שלמה, נ. (1990). *תפקוד הורי של הורים שהושמו כילדים בסידור חוץ-ביתי*. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- בראל, מ. (2001). *מקצועיות תפקיד האומנה – א. בחינת הקשר בין מרכיבי תפקיד האומנה ב. השוואת הגדרות התפקיד בין הגורמים העוסקים באומנה*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- הצהרת זכויות הילד בישראל, סעיף 2. אוחר מ: <http://www.children.org.il/full.pdf>
- הצעת חוק האומנה (1999). בשיתוף משרד העבודה והרווחה, השירות לילד ולנוער והמועצה הלאומית לשלום הילד. טיוטה בהכנה – לא פורסם.
- השירות למען הילד (2005, מרץ). *דיווח סטטיסטי בנושא ילדים מיוחדים בשנת 2004*. לא פורסם.
- וינר, א. ווינר, י. (1990). *ילדים בחסות אנוש*. ירושלים ותל אביב: שוקן.
- חוק הכשרות המשפטית, תשכ"ב-1962.
- טאוס, ר. (1990). *אומנה משפחתית למתבגר – הניתכן הצלחה? בתוך: נ. גלוק (עורכת). השמת ילדים במסגרות אומנה משפחתית: כנס מדעי פברואר 1990*. (עמ' 13-15). ירושלים: האוניברסיטה העברית.

- טולמץ, ר. (2003). תיאורית ההתקשרות והשלכותיה על השמה : אומנה מול פנימייה. הרצאה מיום עיון של מכון סאמיט, אשדוד 28.7.03. אוחר מ : <http://www.sammit.org.il>
- יפה, א. ד. (1981). השמה ארוכת טווח של ילדים והורים. *מגמות, כ"ו (3)*, 22-26.
- יפה, א. ד. (1986). סיפורה של ילדה באומנה. *חברה ורווחה, ו'*, 336-345.
- יפה, א. ד. (1990). על האומנה בישראל. בתוך : נ. גלוק (עורכת). *השמת ילדים במסגרת אומנה משפחתית (עמ' 13-19)*. ירושלים : האוניברסיטה העברית והמפעל להכשרת ילדי ישראל.
- לאופר, ז. (1979). לקראת תכנון בגיוס משפחות אומנה. *חברה ורווחה, ב'*, 401-406.
- לוטן (דוד), ע. (1999). *מאפיינים ומנבאים של קשר בין ילד באומנה למשפחתו הביולוגית*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך. האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- לויטה, ז. עציין, נ., ויטלי, פ., אברמוביץ, או., קוסלר, פ., וניר, מ. (1997). "סרבנות קשר" – קונפליקט ביחסי הורה-ילד במצבי פרידה וגירושין. *שיחות, 11*, 106-101.
- מבקר המדינה (1997). דו"ח שנתי 48 לשנת 1997 לחשבונות שנת הכספים 1996. ירושלים : משרד מבקר המדינה.
- מוס, ר. א. (1988). *תיאוריות על גיל ההתבגרות. תל אביב : ספריית הפועלים*.
- מוסק, ע. (1992). קשר בין ביקורי הורים ורווחתם של ילדים באומנה. *חברה ורווחה, י"ב*, 312-322.
- מוסק, ע., טאוס, ר. ושומודי, י. (1998). משמעותו של שינוי ארגוני בפנימייה לילדים : מעבר ממסגרת קבוצתית למשפחתונים. *חברה ורווחה, י"ח*, 303-327.
- מורג, ת. (1990). חקיקת חוק משפחות אומנה בישראל. *השמת ילדים במסגרת ואמנה משפחתית*. כנס מדעי – חוברת הרצאות. ירושלים : האוניברסיטה העברית.
- מנושין, ס. (1974). *משפחות ותראפיה משפחתית*. בן שמן : מודן.
- משרד הרווחה (2003). חוזר מנכ"ל מיוחד. 31 ביולי 2003.
- משרד הרווחה (2005). הסיבות להפרטה החלקית. אוחר מ : <http://www.molsa.gov.il>
./Revacha/ YeladimAndNoar/
- סולברג, ש. (1994). פסיכולוגיה של הילד והתבגר : מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית. ירושלים : משכל.
- סמילנסקי, ש. (1990). *פסיכולוגיה וחינוך של ילדים להורים גרושים*. תל אביב : הוצאת מסדה.
- פלום, ח. (1995). *מתבגרים : היבטים אישיים, משפחתיים וחברתיים*. אבן יהודה : הוצאת רכס.
- פראנקל, ו. (1981). האדם מחפש משמעות : מבוא ללוגותרפיה (מהד' 11). תל אביב : דביר.

פרויד, א. (1977). האני ומנגנוני ההגנה. תל אביב: דביר.

צבר בן יהושע, נ. (1990). *המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה*. גבעתיים: מסדה.

קליין, מ. (1952). מסקנות תיאורטיות אחדות אודות חייו הרגשיים של התינוק. בתוך: י. דורבן (עורך). (2002). *מלאני קליין – כתבים נבחרים*. תל-אביב: תולעת ספרים.

שגב, ד. (1997). *ילדים באומנה בישראל: מאפיינים ומנבאים של משך השהות באומנה ושל יעד היציאה מהטיפול*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך. האוניברסיטה העברית, ירושלים.

שליו, א. (1988). *הטיפול באומנה בישראל*. ירושלים: משרד העבודה והרווחה, האגף לשירותים אישיים וחברתיים בשירות לילד ולנוער.

תע"ס (1997). *תקנון לענייני סעד*. פרק 8. אוגוסט.

Ainsworth, M. D. (1973). The development of infant-mother attachment. In: B.M. Caldwell & H. N. Ricciuti (Eds.), *Review of child development research*. Chicago: University of Chicago Press. 1-94.

Ainsworth, M. D., Blehar, M. C., & Waters, E. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of strange situation*. Morristown, NJ: Erlbaum.

Aldgate, J., Maluccio, A., & Reeves, C. (1989). *Adolescents in foster families*. London: Batsford Academic. 13-31.

Aldgate, J. (1994). Graduating from care – a missed opportunity for encouraging successful citizenship. *Children and Youth Services Review*, Vol 16, No.3-4. 225-273.

ASFA (1997). Retrieved from: http://www.nccor.org/index_fiels/page0006.html

Avery, R. J. (2000). Perceptions and practice: Agency efforts for the hardest-to-place children. *Children and Youth Service Review*, 22, 399-420.

Benbenishty, R. & Oyserman, D. (1991). A clinical information system for foster care in Israel. *Child Welfare* 70, 229-242.

Benbenishty, R., & Oyserman, D. (1995). Children in foster care: their present situation and plans for their future. *International Social Work*. 38, 117-131.

Boszermenyi-Nagy, I., & Spark, G. M. (1984). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. New York: Brunner/Mazel, Inc.

Blos, P. (1967). The second individuation process of adolescence. *The psychoanalytic study of the child*, 22, 162-186.

Blos, P. (1979). *The adolescent passage: development issues*. New York: International Universities Press.

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss volume I: Attachment*. New-York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss volume II : Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss volume I: Attachment (2nd ed.)*. New-York: Basic Books.
- Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: Security, communication and internal working models. In J., D. Osofsky (ED.), *Handbook of infant development*. (PP. 1061-1100) New- York: Wiley.
- Cameron, R. S., & Dent, R. J. (2003). Developing resilience in children who are in public care: The educational psychology perspective. *Educational-Psychology-in-Practice*, 19, 3-19.
- Chapman, M.V., Wall, A., Barth, R.P., (2004). Children's Voices: The Perceptions of Children in Foster Care. *American Juornal of Orthosychiatry*. 74, 293-304.
- Child Welfare League of America (1995). *Standards of excellence for family foster care services*. Washington: Child Welfare of America.
- Choca, M. J., Minoff, J., Angene, L., Bymes, M., et al. (2004). Can't do it alone: housing collaborations to improve foster youth outcomes. *Child Welfare*, 83, 469-493.
- Coffman, S. (1992). Parent and infant attachment: Review of nursing research 1981-1990. *Padiatric Nursing*, 18, 421-425.
- Clausen, J. M., Landsverk, J., Ganger, W., Chadwick, D., & Litrownik, A. (1998). Mental health problems of children in foster care. *Journal of Child and Family Studies*, 7, 283-296.
- Cook, R.(1988). Trends and needs in programming for independent living. *Child Welfare*, 67, 497-514.
- Cook-Fong S. K. (2000). The Adult Well-Being of Individuals Reared in Family Foster Care Placements. *Child & Youth Care Forum*, 29 (1), 7-25.
- Courtney, M.E., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., & Nesmith A. (2001). Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 80, 685-718.
- Crittenden, P. M., & Ainsworth, M. DS. (1989). Child maltreatment and attachment theory. In: V. Carlson (Ed), & D. Cicchetti (Ed). *Child maltreatment: Theory and research on causes and child consequences of child abuse and neglect*. New York: Cambridge University Press. 432-463.

- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (Eds.). (1994). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- DeSetta, A. (Ed.). (1996). *The heart knows something different: teenage voices from the foster care system*. New York: Persea Books.
- Dumaret, A. C., Coppel-Bathch, M. & Couraud, S. (1997). Adult outcome of children reared for long-term periods in foster families. *Child Abuse & Neglect*, 21, 911-927.
- Erikson, E. H. (1965). *The challenge of youth*. Garden City, N. Y.: Doubleday/Anchor Books.
- Fahlberg, V. (1981). *The child placement: Common behavior problems*. Michigan: Department of Social Services.
- Flynn, R. J., Ghazal, H., Legault, L., Vandermeulen, G., & Petrick, S. (2004). Use of population measures and norms to identify resilience outcomes in young people in care: an exploratory study. *Child & Family Social Work*, 9, 65-79.
- Gardner, H. (1996). The concept of family: Perceptions of children in family foster care. *Child Welfare*, 75, 161-182.
- Gardner, H. (1998). The concept of family: Perceptions of adults who were in long-term out-of-home care as children. *Child Welfare*, 77, 681-700.
- Garnezy, N. (1993). Children in poverty: resilience despite risk. *Psychiatry: International and Biological Processes*, 56, 127-136.
- Goerge, R. M. (1990). The reunification process in substitute care. *Social Service Review*, 64, 422-457.
- Goldstein, J., Freud, A., & Solnit, A. (1973). *Beyond the best interests of the child*. New- York: Free press.
- Goldstein, J., Freud, A., & Solnit, A. (1979). *Before the best interests of the child*. New- York: Free press.
- Hallas, M. D. (2000). The attachment relationship between foster care parents and foster children. *Dissertation Abstracts International*, 60 (11B). 5432. (UMI no. 9949191).
- Harden, B. J. (2004). Safety and stability for foster children: A developmental perspective. *The Future of Children*, 14 (1), 30-47.
- Howes, C. (1999). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. In J. Cassidy, & R., P. Shaver (EDS.), *Handbook of attachment* (pp. 671-687) New- York: The Guilford Press.

- Johnson, P. R., Yoken, C., & Voss, R. (1995). Family foster care placement: the child perspective. *Child Welfare*, 74, 959-974.
- Kimmel, D. C. (1990). *Adulthood and aging: an interdisciplinary, developmental view* (3rd ed.). Oxford, England: John Wiley & Sons.
- Klass, D., Silverman, P. R., & Nickman, S. L. (1996). *Continuing bonds*. 3-27.
- Klaus, M.H., & Kennel, J. H. (1976). *Maternal-infant bonding*. St. Louis: Mosby.
- Leathers, J. S. (2003). Parental visiting, conflicting allegiances, and emotional and behavioral problems among foster children. *Family-Relations: -Interdisciplinary-Journal-of-Applied-Family-Studies*, 52, 53-63.
- Lemon, K., Hines, A. M., & Merdinger, J. (2004). From foster care to young adulthood: The role of independent living programs in supporting successful transitions. *Children and Youth Services Review*, 27, 251-270.
- Leslie, L. K., Landsverk, J., Ezzet-Lofstrom, R., Tschann, J. M., Slymen, D. J., & Garland, A. F. (2000). Children in foster care: Factors influencing outpatient mental health service use. *Child Abuse & Neglect*, 24, 465-476.
- Levin, K. (1988). The placed child examines the quality of parental care. *Child Welfare*, 67. 301-310.
- Levin, K. G. (1990). Time to morn again. In: A. N. Maluccio, R. Krieger, & B, A, Pine (Eds.). *Preparing adolescents for life after foster care* (pp. 53-72). Washington DC: Child Welfare League of America, Inc.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Lincoln, Y. S. (1995). Emerging criteria for quality in qualitative and interpretive research. *Qualitative Inquiry*, 1, 275-289.
- Luthar, S. S. & Zigler, E. (1991). Vulnerability and competence: a review on resilience in childhood. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61. 6-22.
- Lyman, S. B., & Bird, G. W. (1996). A closer look at self image in male foster care adolescents. *Social Work*, 41, 85-97.
- Mahler, M. S. (1963). Thoughts about development and individuation. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 18. 307-324.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representative. *Monograph Social Research Child Development*, 50 (1-2, Serial No. 200:66-104).

- Main, M., & Solomon, J. (1986). Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern. In: M. W. Yogman (Ed), & T. B. Brazelton (Ed). *Affective development in infancy*. Westport: Ablr Publishing. 95-124.
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures of identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth strange situation. In: D. Cicchetti (Ed), & M.T. Greenberg (Ed). *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention*. Chicago: University of Chicago Press. 121-160.
- Maluccio, A. N., Krieger, R., & Pine, B. A. (1990). Adolescents and their preparation for life after foster family care: an overview. In: A. N. Maluccio, R. Krieger, & B, A, Pine (Eds.). *Preparing adolescents for life after foster care (pp. 5-17)*. Washington DC: Child Welfare League of America.
- Maluccio, A. N., Warsh, R., & Pine, B. A. (1993). Family reunification: An overview. In: B. A. Pine, R. Warsh, & A. N. Maluccio (Eds.). *Together again: Family reunification in foster care*. Washington, DC: Child Welfare League of America.
- Mangine, S. J., Royse, D., Wiehe, V. R., & Nietzel, M.T. (1990). The community adjustment of mentally adults placed in group and foster homes: A correlational study of environmental factors and community adjustment. *Psychological Reports, 67*, 739-745.
- Masten, A., Best, K. & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology, 2*. 425-444.
- McWey, L.M. (2004). Predictors of attachment styles of children in foster care: an attachment theory model for working with families. *Journal of Marital and Therapy, 30*, 439-452.
- Miller, M. K. (2002). *The development of protective mechanisms and the promotion of resiliency in children in foster care: retrospective case studies*. Unpublished doctoral dissertation, California school of professional psychology, San Diego.
- Mosek, A., & Adler, L. (2001). The self-concept of adolescent girls in non-relative versus kin foster care. *International Social Work 44*, 149-162.
- Moss, S. Z., & Moss, M. S. (1984). Threat to place a child. *American Journal of Orthopsychiatric, 54*, 168-173.
- Orme, J. G., & Buehler, C. (2001). Foster family characteristics and behavioral and emotional problems of children: A narrative review. *Family Relations, 50*, 3-15.
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family, 64*. 349-360.

- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage. 35-61.
- Pearce, J. W., & Pezzot-Pearce, T. D. (2001). Psychotherapeutic approaches to children in foster care: Guidance from attachment theory. *Child Psychiatry and Human Development*, 32, 19-44.
- Peled, E. & Leichtentritt, R. (2002). Ethics of qualitative social work research. *Qualitative Social Work Research*, 1, 145-169.
- Penzerro, R. M. & Lein, L. (1995). Burning their bridges: Disordered attachment and foster care discharge. *Child Welfare*, 74, 351-366.
- Poulin, J. E. (1985). Long term foster care, natural family attachment and loyalty conflict. *Journal of Social Service Research*, 9, 17-29.
- Reilly, T., (2003) Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare*, 82, 727-746.
- Rest, E. R. & Watson, K. W. (1984). Growing up in foster care. *Child Welfare*, 63, 291-306.
- Salahu-Din, S. & Bollman, S. R. (1994). Identity development and self esteem of young adolescents in foster care. *Child and Adolescent Social Work*, 11, 123-135.
- Schaffer, H. R., & Emerson, P. E. (1964). The development of social attachment in infancy. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 29, 3-75.
- Schatz, M. S., & Faust, T. P. (1991). Exploring attachment to primary care givers. *Fostering families*. (pp. 1-52). Dept. of Social Work: Ft. Collins: Colorado State University.
- Schofield, G. (2002). The significance of a secure base: a psychosocial model of long-term foster care. *Child & Family Social Work*, 7, 259-272.
- Schofield, G. & Beek, M. (2005). Providing a secure base: parenting children in long-term foster family care. *Attachment & Human Development*, 7, 3-25.
- Spitz, R. A. (1946). Hospitalism; a follow-up report on investigation described in Volume I, 1945. *Psychoanalytic Study of the Child*, 2, 113-117.
- Stuss, M., Pfeiffer, C., Preuss, U., & Felder, W. (2001). Adolescents from divorced families and their perceptions of visitation arrangement and factors influencing parent-child contact. *Journal of Divorce & Remarriage*, 35, 75-89.

- Susser, E., Lin, S., Conner, S., & Struening, E. (1991). Childhood antecedents of homelessness in psychiatric patients. *American Journal of Psychiatry*, 148, 1026-1030.
- Toth, J. (1997). *Orphans of the living: stories of America's children in foster care*. New York: Simon & Schuster.
- Triseliotis, J. (1980). *New Development in Foster Care & Adoption*. London: Routledge & Paul.
- Ventegodt, S. (1999). A prospective study on quality of life and traumatic events in early life – a 30-year follow up. *Child: Care, Health & Development*, 99, 213-222.
- Wasserman, S. & Rosenfeld, A. (1986). Decision making in child abuse and neglect. *Child Welfare*, 65, 515-529.
- Wilkes, J. R. (1992). Children in limbo: Working for the best outcome when children are taken into care. *Canada's Mental Health*, 40, 2-5.
- Winnicott, D. W. (1971). Adolescence struggling through the doldrums. In: S. Feinstein, P. Gioracnini & A. Miller (Eds.). *Adolescent Psychiatry*. (pp. 40-50). New York: Basic Books.
- Zeira, A. (2004). Policy digest: New initiatives in out-of-home placements in Israel. *Child and Family Social Work*, 9, 305-308.

נספח מס' 1: רקע על משתתפי המחקר

תמר

נולדה מחוץ לנישואין לאם חולת נפש. גדלה עם האם והסבתא עד תחילת גיל ההתבגרות, אז נפטרה סבתה. עברה לאומנה לאחת מדודותיה, עמה לא היה כל קשר עד לשלב זה. הדודה, אם לילדים בגירים ונשואים, קלטה אותה, לדעתה של תמר, בחום ואהבה. בעלה של הדודה התנגד לסידור האומנה, אולם הסתגל אליו במשך השנים. תמר שומרת על קשר שבועי עם האם הביולוגית. היא מסיימת תיכון עם בגרות מלאה, מתכננת להתגייס לצה"ל ולהמשיך לגור כחיילת בודדה בבית הדודים.

נועה

בת להורים גרושים. בגיל 10 אמה נפגעה בתאונה ולאחר מספר שנים נפטרה. מיד לאחר התאונה עברה עם אחת מאחיותיה לתקופה קצרה למשפחת קלט, ולאחר מכן למשפחה אומנת. אחיה הבוגרים היו במסגרות אחרות. עם אביה לא היה לה כל קשר עד כתיבת ח', ומאז יש לה קשר רופף איתו. אחותה של נועה לא הסתדרה בבית המשפחה האומנת, ולאחר מספר שנים עזבה ועברה לפנימייה. נועה אף היא סבלה בבית המשפחה אולם לדבריה מכיוון שניסתה לרצות אותם ואת הסביבה, לא ביטאה את תחושותיה. המצב בבית המשפחה החמיר עם כניסתה של נועה לגיל ההתבגרות. נועה מתארת מריבות קשות עם המשפחה האומנת, ורצון עז לעבור למקום אחר. באחת מן המריבות קבעה נועה עובדה, עזבה את בית המשפחה ועברה לבית של אחת מחברותיה, אשר הוכרה בהמשך כמשפחה אומנת עבורה. חויית החיים בבית משפחה זו היא חיובית וטובה עבור נועה. המשפחה קיבלה אותה כבת בית, והיא מתכננת להמשיך ולהתגורר בבית המשפחה גם לאחר סיום האומנה הפורמלית. נועה מסיימת כתיבת י"ב עם בגרות מלאה, ומתכוונת להתגייס לצה"ל.

ארנון

שני מבין 4 ילדים. כשהיה בגיל ההתבגרות נפטרה אמו וארנון עבר לגור בביתה של חברת האם, אישה חד הורית בעלת ילדים בגירים משלה, המשמשת לו אם אומנת. לאחר מספר שנים הצטרפו גם אחיו להתגורר עמם. לארנון אין כל קשר עם אביו ועם משפחתו מצד האב. הוא השתלב היטב בבית המשפחה האומנת וחש שייכות אליה. הוא מסיים תיכון עם בגרות חלקית, מתכנן להתגייס לצה"ל ולהמשיך לגור בבית המשפחה האומנת.

ענבל

בת צעירה מבין 3 בנות לאם חולת נפש ואב עם קשיי תפקוד. עברה לבית הדודים, עמם לא היה לה כמעט קשר קודם לכן, בגיל ההתבגרות לאחר מריבות קשות עם האב ואלימות שלו כלפיה. ענבל מתארת התקדמות משמעותית שלה בבית הדודים אולם קשר מרוחק ומנוכר איתם. שומרת על קשר חם עם משפחתה ומתגעגעת לשכונה בה גדלה, אליה כבר פחות שייכת כיום. מסיימת בגרות מלאה בכיתה ומתגייסת לצה"ל. לא בטוחה עדיין לגבי מגוריה בעתיד – יודעת שאינה יכולה לחזור לבית הוריה אולם מתלבטת בין המשך שהייה בבית הדודים לבין הכרה ע"י הצבא כחיילת בודדה.

אלון

בן יחיד לאב נרקומן. אמו נעלמה בהיותו בן רך בשנים ומאז גדל בבית הסבים, הורי האב. אינו נמצא בקשר עם משפחת האם. בהיותו בתחילת גיל ההתבגרות נפטר סבו. אלון קשור מאוד לסבתו ורואה בה אם לכל דבר. משבר נוסף שחוה היה סביב שחרור של האב מהכלא ורצונו של האב שיעבור לגור איתו, למרות התנגדותו של אלון ושל המשפחה המורחבת. החלטת בית המשפט הייתה להשאיר את אלון עם סבתו, והיא אף מונתה כאפוטרופוס שלו. אלון מסיים כתיב' עם בגרות מלאה, במגמת אומנות. הוא מתגייס לצה"ל ומתכנן להמשיך ולחיות עם סבתו, גם לאחר נישואיו בעתיד הרחוק.

ליאת

בת להורים גרושים. הוצאה מהבית בגיל הרך עם אחותה הקטנה בגלל חוסר תפקוד האם. האחות הקטנה נמסרה לאימוץ והיא נשארה באומנה. לכל אחד מההורים ילדים נוספים מנישואים אחרים. כשהייתה בת 5 לערך נישא אביה בשנית ונעשה ניסיון להחזירה לבית האב. ליאת לא הצליחה להשתלב וכמהה לחזור לאם האומנת, אותה חוותה כאם. היא חזרה למשפחה האומנת ושומרת על קשר טוב עם האב, אשתו ובתם המשותפת. את אמה הביולוגית היא מכירה אולם אין לה כל קשר אתה. ליאת חשה שייכות מלאה לבית משפחתה האומנת ורואה את ההורים האומנים כהוריה. היא מתכננת להמשיך ולחיות בבית עד לנישואיה. מכיוון שגדלה באורח חיים דתי אינה מתכוונת להתגייס לצבא אלא ללמוד במכללה. היא מסיימת תיכון עם תעודת בגרות מלאה.

סמירה

ערביה, בת להורים גרושים. לאם לא היה פתרון דיור ולכן הושמה עם אחיה באומנה בהיותה בת 3. אחיה עזב את המשפחה האומנת לאחר מספר שנים ועבר לפנימייה, בגלל בעיות התנהגות. התקופה הראשונה באומנה זכורה לסמירה כתקופה קשה עקב הפרידה מהאם. היא התנגדה להיות במשפחה האומנת, ובהדרגה התרגלה. בכתיב' ט' נעשה ניסיון להחזירה לבית האם. משפחת האם ביקשה לחתן אותה וסמירה התנגדה בכל תוקף והתעקשה לחזור לבית המשפחה האומנת. סמירה חשה קשר עמוק ושייכות למשפחה האומנת שגידלה אותה ועודדה אותה ללמוד ולהתקדם. כיום כשהיא מסיימת יב' (עם בגרות מלאה) היא נאלצת לחזור למשפחתה הביולוגית בניגוד לרצונה, שם ככל הנראה תינשא ולא תוכל להמשיך ללמוד ולצאת בהמשך לעבוד, כפי שהייתה רוצה.

אורית

בהיותה בגן חובה נפטרה אמה ממחלת הסרטן. דודתה של אורית, אשר הייתה קרובה מאוד לאם ז"ל וטיפלה באורית במהלך תקופת מחלת האם, הוכרה כמשפחה אומנת עבורה. אורית שומרת על קשר קבוע עם אביה, אשר נישא בשנית ויש לו ילדים נוספים. אורית מתארת חוויה טובה בבית הדודים, בו גודלה לדבריה כבתם לכל דבר ועניין, עם הרבה חום, השקעה ואהבה. היא חשה שייכות למשפחתה האומנת ומכנה את הדודים "אמא ואבא". אורית מסיימת 12 שנות לימוד בתיכון. היא מתחילה בספטמבר שירות לאומי, ומתכננת להישאר בבית ההורים האומנים "עד לחתונה".

מירי

עלתה לארץ ממדינות חבר העמים בגיל 6.5. הוריה התגרשו על רקע אלכוהוליזם של האב. עם אביה לא היה לה כל קשר במשך השנים. הוא נפטר במהלך שהותה באומנה בהיותה בכיתה יב'. נשלחה ע"י אמה לפנימייה בהיותה בכיתה א'. עברה מפנימייה לפנימייה עד גיל ההתבגרות. סולקה מהפנימייה האחרונה בה שהתה וביקשה לחזור לבית אמה. ניסיון החיים עם האם נכשל לאחר תקופה קצרה. יועצת ביה"ס של מירי, שהכירה אותה באחת מהפנימיות בהן שהתה, ונקשרה אליה, הציעה לה לבוא לגור בביתה ולהפוך למשפחה אומנת עבורה. מירי מתארת את החיים בביתה של יועצת זו כחוויה מורכבת; מצד אחד זכתה לאוון קשבת ותמיכה מצד האם האומנת, ומצד שני הוטלו עליה תפקידים רבים בבית ובטיפול בילדי המשפחה הקטנים. מירי חשה מנוצלת בבית זה, בו נדרשה למלא תפקידים רבים והוגבלה ביציאות חברתיות. בשלהי גיל ההתבגרות, ובעקבות משבר ביחסיה עם המשפחה האומנת, עברה למשפחה אומנת אחרת בה שהתה במהלך לימודיה בכיתה יב'. מירי השתלבה היטב בבית המשפחה האומנת, אולם ידעה מראש שמדובר על סידור זמני לשנה אחת בלבד, ובתום שהותה שם תתפוס נערה אחרת את מקומה בבית האומנה. מירי מסיימת כיתה יב' עם תעודת בגרות מלאה. היא מתכננת להשתלב בשירות לאומי ולהתגורר בדירה שכורה עם חברה.

חלי

בת למשפחה מרובת ילדים, החיה בשכונת מצוקה ובמצב כלכלי קשה. יצאה בגיל ההתבגרות לפנימייה, אולם נפלטה ממנה עקב בעיות התנהגות לאחר שנתיים. הפסיקה ללמוד ולתפקד למשך כחצי שנה, ואז נלקחה לאומנה ע"י דודתה, עמה היה קשר רופף עד לשלב זה. הדודה הייתה נשואה ואם לבנות קטנות. במהלך שנות שהותה באומנה הדודה התגרשה מבעלה. לחלי קשר רגשי חזק להוריה ואחיה הביולוגיים. היא מלאה הערכה ואסירת תודה לדודתה אשר העניקה לה הזדמנות לעתיד טוב יותר וקידמה אותה באופן משמעותי, יחד עם זאת אינה חשה שייכת בבית הדודה, ותכופות חשה מופלית לעומת בנותיה הביולוגיות של הדודה. חלי מסיימת תיכון עיוני עם בגרות מלאה, ומתגייסת לצה"ל. היא אינה מתכוונת להישאר בבית דודתה לאחר הגיוס, אלא להיות מוכרת כחיילת בודדת ע"י הצבא לצורכי דיור.

שרה

בת לאב נרקומן ואם לא מתפקדת. בגיל שנתיים עברה עם אחיה, הגדול ממנה בשנתיים, לבית הסבים, הורי האב. קרן מתארת את הסבים כהורים אכפתיים ודואגים. הם טיפלו בה ובאחיה וחינכו אותם היטב. הסב מתואר כדמות נוקשה ופרימיטיבית. כשקרן הגיעה לגיל ההתבגרות התגלעו חיכוכים רבים בינה לבין הסב, שהתקשה לקבל את העובדה שקרן מתבגרת. בעקבות משבר קשה עם הסב עזבה קרן את בית הסבים, ועברה להתגורר באופן עצמאי ביחידה נפרדת בחצר הסבים. כספי האומנה מגיעים ישירות אליה והיא מכלכלת את עצמה באופן עצמאי. קרן שומרת על קשר עם אביה, ועם משפחת האם הביולוגית. עם האם עצמה אין לה כל קשר. היא סיימה 12 שנות לימוד והמשיכה ללימודי יג' ו-יד'. מתכוונת בעתיד להתגייס לצה"ל.

יובל

התייתם מאמו בהיותו בגיל גן, ועבר לגור באומנה בבית דודיו. הדודים נשואים ובעלי ילדים בוגרים. שימשו משפחה אומנת לילדים נוספים, לדבריו של יובל, והם עזבו את האומנה זמן מה לאחר כניסתו של יובל. הוא שומר על קשר הדוק עם אביו, אולם יודע כי אביו אינו אדם יציב ואינו מסוגל לגדלו. יובל השתלב בבית הדודים ומביע שביעות רצון מסידור זה, למרות שהיה מעדיף, אילו זה היה אפשרי, לגור עם אביו. הוא סיים 12 שנות לימוד עם בגרות מלאה, הוא מתגייס לצה"ל ומתכנן להמשיך ולגור בבית הדודים.

משה

אמו נפטרה עם כניסתו לביה"ס. משה ואחיו, הגדולים ממנו, עברו לבית הדודה, אחות האם. הדודה הייתה נשואה ואם לילדים, בגילאים קרובים לגיל של משה ואחיו. משה שומר על קשר קלוש עם אביו, שהיה בכלא במשך שנים רבות. לאחיו אין קשר עם האב. משה מבטא הערכה רבה לדודים שגידלו אותם, ודאגו לשמור אותם כיחידה משפחתית אחת. הדודים התגרשו לפני זמן מה, והילדים התחלקו, כולל גם אחיו של משה, בין בית הדוד לבית הדודה. הם דואגים לשמור על קשר בין כל יחידת האחים, והדוד האומן ממשיך לשמש דמות אב עבורם ורואה אותם כילדיו לכל דבר ועניין. משה מסיים כיתה יב' עם בגרות מלאה, ומתכנן להתגייס לצה"ל. הוא מתכוון להמשיך ולגור בבית הדודה.

נספח מס' 2: מכתב למשפחות האומנות

לכבוד

_____
_____

משפחה אומנת יקרה,

אוניברסיטת תל אביב, בשיתוף עם משרד העבודה והרווחה, עורכת מחקר על חויית החיים של בני נוער באומנה בישראל. מטרת המחקר היא להעשיר את הידע הקיים בתחום זה, ולפתח תוכניות טיפוליות ומענים טובים יותר עבור בני נוער באומנה לקראת יציאתם לחיים עצמאיים. במסגרת מחקר זה ירואיינו בני נוער שנמצאים בשנתם האחרונה באומנה. משך הראיון הוא כשעה וחצי.

בימים הקרובים אפנה אליכם לצורך קביעת מועד ראיון עם המתבגרת/ החיים בביתכם. שיתוף פעולה מצדכם ומצד בני הנוער במחקר זה יתרום לקידומו של מחקר זה בפרט ולפיתוח שירותי האומנה בכלל. סודיות מלאה מובטחת לכל משתתפי המחקר. המידע שיעלה בראיונות יפורסם ללא כל פרטים מזהים של המשפחות האומנות או של בני הנוער עצמם.

במידה והנכם מעוניינים במידע נוסף בנוגע למחקר הנכם מוזמנים לפנות אלי לטל. 056-434391.

בתודה מראש ובכבוד רב,

רונית אדלר – חוקרת
מנחת אומנה בלניי

נספח מס' 3: מדריך ראיון

שאלות אינפורמטיביות:

גיל, כנה, משך שהייה באומנה, אופי האומנה (האם אומנת קרובים?) תחביבים ועיסוקים עיקריים, מהי התחושה כעת לקראת הראיון, עמדות כלפי האומנה וכו' (שאלות חימום – ליצירת אווירה נעימה לראיון).

חזוית החיים באומנה:

1. ספרי את נסיבות הגעתך למשפחה אומנת (גיל, רקע משפחתי).
2. מה זכור לך מהתקופה הראשונה של שהייה אצל המשפחה האומנת? (כיצד קלטו אותך, מה הרגשת, קשיים שאפיינו את התקופה הראשונה).
3. כיצד נבנה הקשר עם המשפחה האומנת במשך השנים? האם היו רגעי משבר מיוחדים?
4. מערכת היחסים עם הילדים הביולוגיים של המשפחה האומנת, או ילדים אחרים באומנה אצל המשפחה.
5. מערכת היחסים עם המשפחה הביולוגית – כיצד נשמר הקשר לאורך השנים? האם היו תקופות משבר? האם זכורה תחרות בין המשפחה האומנת או המשפחה הביולוגית? האם חשו קונפליקט נאמנויות בשלב כלשהו?
6. האם בשלב כלשהו עלתה האופציה של חזרה הביתה למשפחה הביולוגית? אם כן, באילו נסיבות: מי יזם, כיצד הגיבה הסביבה לאפשרות זו (המשפחה האומנת, מנחת האומנה, המשפחה הביולוגית, המתבגרת/עצמם). מה גרם לכך שאחרי הכל נשארו באומנה?
7. מנקודת ראותם מה זה אומר להיות ילד במשפחה אומנת? האם יש לדעתם משהו שמאפיין את החוויה הזו, והוא משותף לכל הילדים באומנה? האם יש מרכיבים שהם ייחודיים? מהחוויה האישית שלהם, מה לדעתם הוא מרכיב ייחודי ומה עשוי לאפיין ילדים בכלל באומנה?
8. מה לדעתם חשוב שאנשי מקצוע ידעו על החיים של ילדים ובני נוער במשפחה אומנת?
9. מעדויות של אנשים שגדלו באומנה ניתן ללמוד כי רבים מדווחים על תחושת קיפוח שלהם אצל המשפחה האומנת ביחס לילדים הביולוגיים של המשפחה – האם זה תואם את חזויתם הפרטית?
10. מחקרים על ילדים באומנה מדווחים על כך ששהייה של ילד במשפחה אומנת תורמת לו בכך שהוא נחשף למודל של משפחה תקינה, אולם מצד

- שני הוא אינו חש ממש חלק מהמשפחה האומנת, ולמעשה נקרע בין המשפחה האומנת למשפחתו הביולוגית. כיצד הם פתרו לעצמם את הקונפליקט הזה? האם הם חשו את הקושי הזה בזהות ובשייכות שהספרות מדווחת עליו? כיצד הם מגדירים את עצמם כיום?
11. כיצד מגיבה הסביבה לעובדה שהם חיים אצל משפחה אומנת? האם זכור להם במהלך השנים תגובות מיוחדות שהשפיעו עליהם (למשל בביה"ס, עם חברים וכו'), מי יודע שהם נמצאים במשפחה אומנת, ולא אצל "משפחתם האמיתית"? כיצד הם מציגים את עצמם בפני אנשים זרים? האם הם מספרים שהם במשפחה אומנת?

מדדים בהתנסותם העכשווית:

1. האם הם יכולים לתאר את עיסוקיהם כיום? מהו סדר יומם? מה עושים בזמנם הפנוי? באיזו מסגרת לומדים? תחביבים? קשרים חברתיים? קשר עם בני המין השני?
2. למי הם חשים קרובים כיום? בשעת משבר למי פונים, את מי הם יכולים לשתף?

כיצד הם צופים את עתידם?

1. כיום כשהם נמצאים מספר חודשים לפני סיום האומנה הפורמלית, מה תוכניותיהם לעתיד? מה יעשו בשנה הבאה?
2. היכן הם מתכוונים להתגורר לאחר סיום האומנה הפורמלי?
3. האם העובדה שהאומנה הפורמלית מסתיימת היא נושא לשיחה במסגרת כלשהי? במידה וכן, מי משוחח עימם על כך? במידה ולא, מדוע לדעתם לא מדברים על כך?
4. מה זה אומר עבורם העובדה שהאומנה הפורמלית מסתיימת? האם לדעתם זה עומד להשפיע על אורח חייהם?
5. מה דעתם על כך שהאומנה מסתיימת בסיום כיתה י"ב?
6. האם הם סבורים שמערכת האומנה צריכה לדאוג להכנה לבני הנוער לקראת עזיבת האומנה?
7. מהם להערכתם הצרכים המיוחדים של בני נוער שעומדים לעזוב את האומנה? האם הם יכולים לחשוב על דרכים שבעזרתן ניתן יהיה לעזור או להקל על בני הנוער בשלב זה?
8. האם יש להם תוכניות לעתיד הרחוק יותר? מה רוצים להיות "כשיהיו גדולים"?
9. כיצד הם רואים את המשך קשר עם המשפחה האומנת לאחר סיום האומנה?
10. מה הם רוצים לאחל לעצמם לעתיד?

לסיכום

1. כיום, במבט לאחור, כשהם בוחנים את תקופת שהייתם באומנה, מהם תחושותיהם ביחס לתקופה זו?
2. מה לדעתם הייתה תרומתה של האומנה עבורם?
3. מה דעתם על המשפחה האומנת שלהם : האם הם חושבים שהם משפחה מתאימה? האם הם חושבים שכדאי שילדים נוספים יקלטו בה?
4. האם יש להם ביקורת כלשהי על שירות האומנה?
5. אם ניתן היה, מה היו מעוניינים לשנות? לעשות אחרת?
6. פידבק על הראיון – האם הרגישו בנוח? כיצד ניתן לשפר? מה חשוב לשאול ולא שאלתי?

נספח מס' 4: עולמות תוכן

שליטה
איבוד שליטה
לבד
ציפיות לא ברורות
קשיי הסתגלות
בלבול
געגועים למשפחה הביולוגית
געגועים לסביבה המוכרת
חלום שהתגשם
פחד מהלא מוכר
איך אני אציג את עצמי?
האם אומרים לי את זה כי אני אצלם באומנה?
געגועים לאמא האמיתית
כעס על האם הביולוגית
חוסר אונים מול המערכת
תחושת ניצול בבית המשפחה האומנת
פענוח הקונטקסט החדש
זו דודה שלי, זה לא מישהו זר!
המשפחה שלי התפרקה
משבר בגיל ההתבגרות
רציתי לעזוב, אבל בסוף נשארתי
יש לי מזל שנפלתי פה
אני מנסה לסחוט את הטוב מכל הרע
אם אין אני לי מי לי
אם הייתי רוצה להיות שייכת, הייתי נהיית שייכת
החיים לימדו אותי להתמודד לבד
ביקרות על שירות האומנה
חשיבות הליווי של העו"ס
הארכת האומנה מעבר לגיל 18
מתכון למשפחה אומנת טובה
האם האומנת היא דמות דומיננטית
אני כמו הבן שלה
אפילו לעומת הילדים הביולוגיים
זמניות האומנה
חשיבות התמיכה והקבלה של המשפחה האומנת
אני מרגישה שהיא כמו אמא שלי, אבל בכל זאת היא לא אמא שלי.
במשך השנים רכשתי בטחון עצמי

אני כמו ילדה אמיתית
ידיעה שיילחמו עלי ולא יפקירו אותי
כמו בכל בית רגיל
תרומת האומנה
היא הצילה לי את העתיד
אין לכל אחד מישהו שירים אותו
מי שהכיר אותי לפני, לא מכיר אותי היום
יכולתי להידרדר
להיקרע בין המשפחות
לא רוצה לבגוד בהורים שלי
זה לא אותו דבר כמו ההורים
אי אפשר לחזור אחורה
מנטליות שונה של המשפחה הביולוגית לעומת המשפחה האומנת
אני לא רוצה להתחתן, אבל המשפחה הביולוגית שלי לא מסכימה
מה שיפה זה שיש לי שתי משפחות
המשפחה האומנת מעודדת קשר עם המשפחה הביולוגית
תמיד חשוב להיות אופטימי
כל אחד והגורל שלו
יש לי כוח רצון
חשוב לי להצליח
אני מרגיש בוגר יותר מאחרים
אני כבר פרצתי את המעגל
לקחתי את עצמי בידיים
יש לי אחלה הורים
אני אמא של ההורים שלי
כל האהבה שהייתה לי הפכה לשנאה (כלפי האם הביולוגית)
רצון לשנות את ההורים הביולוגיים
כמיהה למשפחה משלי
אומנה צריכה להיות איזשהו מקום להיות בו
האמנה בגדר סוד
חוסר רצון לחזור למשפחה הביולוגית

נספח מס' 5: חלוקה ראשונית לתמות

1. הדינאמיקה של החיים באומנה :
  - זרות
  - פענוח הקונטקסט החדש
  - בלבול
  - מוכר
  - התרגלתי / קשיי הסתגלות
  - פאסיביות / חוסר אונים
  - אקטיביות
  - משברים באומנה
2. קשר עם המערכת :
  - ביקורת על המערכת
  - קבלת תמיכה מהמערכת
  - הצעות ייעול
  - מתכון למשפחה אומנת טובה
  - תחושה שהמערכת לא יכולה להושיע
  - קשר עם המערכת סביב הפן הכספי
  - הערכה והכרת תודה למערכת
3. קשר עם המשפחה האומנת
  - האם האומנת – מדמות בזויה לדמות הראויה להערצה
  - קשר עם אחים אומנים – מדחייה והשפלה ועד פרגון ואהבה
  - דמו האב האומן – מדמות דוחה או נעלמת ועד דמות אוהבת ומגינה
  - חושות כלפי ההורים האומנים
  - המקום שלי במשפחה
  - אפילויות
4. האומנה כמנוף :
  - היא הצילה לי את העתיד
  - נורמטיביות
  - התפתחתי
  - קבלתי את הלימודים
  - חינכו אותי טוב
5. בין שתי משפחות, בין שני עולמות
  - להיקרע בין המשפחות
  - לא רוצה לבגוד בהורים שלי
  - זה לא אותו דבר כמו ההורים
  - אי אפשר לחזור אחורה
  - מנטליות שונה של המשפחה הביולוגית לעומת המשפחה האומנת
  - אני לא רוצה להתחתן, אבל המשפחה הביולוגית שלי לא מסכימה
  - מה שיפה זה שיש לי שתי משפחות
  - המשפחה האומנת מעודדת קשר עם המשפחה הביולוגית
  - קבלת המשפחה הביולוגית

6. השפעת החוויה על העצמי :

- בדידות / לבד
- תמיד חשוב להיות אופטימי
- כל אחד והגורל שלו
- יש לי כוח רצון
- חשוב לי להצליח
- אני מרגיש בוגר יותר מאחרים
- אני כבר פרצתי את המעגל
- לקחתי את עצמי בידיים

7. קשר עם הורים ביולוגיים :

- חידוש הקשר עם האב הביולוגי
- תחושות כלפי המשפחה הביולוגית

8. פנטזיה / משאלה

9. עמדות ותחושות בנוגע לאומנה כהתערבות :

- השלמה עם המקום שלי באומנה למרות המורכבות.
- זמניות האומנה
- ציפיות מהאומנה
- האומנה בגדר סוד או לא סוד

נספח מס' 6: מכתב לבני הנוער המשתתפים במחקר

טופס הסכמה

הנני פונה אלייך בבקשה להשתתף במחקר הנעשה במסגרת לימודי המוסמך באוניברסיטת תל-אביב. נושא המחקר הוא חויית החיים באומנה של בני נוער בישראל.

מטרת המחקר היא ללמוד על חויית האומנה מזווית ראייתם של המתבגרים עצמם, ולהעניק להם הזדמנות לבטא את רחשי ליבם. מחקרים רבים בתחום האומנה נעשו בישראל, אולם מעולם לא נעשתה פניה ישירה לבני הנוער במטרה לקבל את חוות דעתם, וללמוד מניסיונם האישי על האומנה. במסגרת מחקר זה ניתנת לך הזדמנות ייחודית לבטא את השקפותיך ולספר את סיפורך כנער/ה אשר התנסו באופן אישי בחוויה זו, ונמצאים כיום לקראת סיום האומנה.

כעו"ס וכמנחת אומנה אשר מלווה משפחות אומנות, ילדים ובני נוער, אני מאמינה שלמחקר זה חשיבות רבה, והוא יאפשר לאנשי המקצוע להעניק מענה טוב יותר לילדים ולבני הנוער באומנה.

כל האינפורמציה שתיאסף תישמר בסודיות מירבית על ידי, תוך שמירה על חסיון מירבי של זהותך, ושל המשפחה האומנת בה את/ה חיה. במידה ותהיה מעוניין/נת, תוכלי לראות את ממצאי המחקר עם סיומו.

אבקשך לחתום על הסכמה להשתתף במחקר זה.

בברכה,

רונית אדלר – חוקרת

שם המשתתף: _____ חתימה: _____

נחתם בנוכחות:

שם: _____ תפקיד: _____ חתימה: _____

SUMMARY

It is the right of each child to grow up in his parents' home, and there to receive food, education, protection, love and understanding (Declaration of Children's Rights in Israel, paragraph 2), but when the family's situation endangers or may endanger the child's welfare, removing him from his home to out of home care, including foster family, is considered (the Ombudsman, 1977; Mosek, Taus and Shumodi, 1998). Removal to foster care is intended to provide the child with a temporary, protective and safe environment, and to provide the social services with the possibility to plan and undertake continuation of treatment of the child and his family (Yafe, 1981). The biological parents continue to be a substantial figure in the child's life and the bond with them is an integral part of the fostering (Shalev, 1988). Research proves that in Israel, in contrast to the official policy, fostering service is not a temporary service and children placed in foster homes are expected to continue staying there till reaching adulthood (Benbenisty & Oyserman, 1995).

In Israel there exists the direction of substantial increase in the number of foster families and the number of children placed in foster homes (Ofek, 2005). This increase sharpens the need of widening the knowledge about fostering intervention. The purpose of this study is to understand the life experience in foster family, from the point of view of adolescents who grew up in foster homes. This point of view is neglected in professional literature, this study is therefore the first of its kind in Israel, which expresses the authentic voice of the youth. In order to observe life in the foster home, use has been made of qualitative methodology, which deals with understanding of phenomena in a holistic manner (Denzin & Lincoln, 1994; Patton, 1990). The study focused on adolescents during the last years of their stay in foster care, with the

understanding that the transfer stage from fostering towards independence, awakens and sharpens conflicts and substantial questions which are the basis of fostering (Aldgate, 1994). Thirteen youths were interviewed (boys and girls), through half-structured interview, directed by an interview guide (Patton, 1990).

Findings: Life experience in foster home, as reflected by the findings of this study, are not consistent, and is revealed as multi-dimensional, multi-shaded and conflicting. The difference is expressed by the participants of the study, and sometimes appears with the same participant himself, which raises conflicting feelings about his own experience. Nevertheless, a central and common experience with all the youth, is the need to survive, which is a driving force. It is not necessarily connected with a struggle, but includes the ability of those youth to remain optimistic, to seek and find the good, also in difficult situations, and likewise the ability to be assisted by the surroundings, to identify the hand stretched out to them – and to direct themselves towards it. The achievements of the participants teach that the urge to survive progressed them, they all completed twelve years of study, the majority with full matriculation. Most of them remarked that they intend to serve in the army. In the interview material, five main themes were identified, where the main pattern of the will or the need to survive, passes throughout all the themes. which present the components of the life experience in foster homes:

"Identity card" of youth in foster homes. This theme is divided into two parts; the first part deal with the identity o the interviewed youth and the manner in which they presented themselves in the interview. The other part focuses on the manner in which they choose to present themselves before society in general.

Mixing in the home of the foster family. This theme is divided into three parts; adaptation, my place in the family home, and – normal family "like everyone" opposite fostering as a "pea under the mattress".

Between two families, between two cultures. The complicated situation of fostering compels the youth to maneuver between the worlds, in order to live in peace, to function as required, to survive and to progress.

Contact with the welfare system. Some of the youth represent an attitude that in order to survive they have to be helped and to gain benefit from the basket of fostering services. With others, who are characterized with active effort of belonging in the foster home, resistance was revealed to the connection with professional factors, which acts as a reminder that they are not an integral part of the family. Others survived through their struggle against the system to transfer them to an alternative place

Fantasies. This theme brings the wishes of the heart, passing thoughts and the fantasies which were raised in the interviews, and among them the fantasy to leave the harmful home, the fantasy to return and live with the biological parents, and the fantasy regarding the future, where the majority request to have a family and be good parents to their children.

Discussion and conclusions: From the data analysis of the findings three main issues arose having special characteristics. The first issue deals with the resilience of the participants, which arose in the interviews. This ability made it possible for them to deal with their life adversities, to function and to progress individually, socially and from a study point of view. The second issue deals with attachment and loyalty conflict. Most of the participants of the study managed to create significant attachment with the foster families that raised them. They all kept in

touch in some way with their biological families and dealt with loyalty conflicts. The third issue deals with strategies which the participants of the study adopted to deal with the loyalty conflict. Assumptions are brought regarding the use of defense mechanism of sublimations, denial and split.

The study raised recommendations and ramifications to practice and among them massive accompaniment during placement, identity of loyalty conflict which may raise ambivalence regarding fostering, sensitivity in the professional accompaniment according to the different needs of the youth, necessity of continuation the fostering arrangement beyond the age of 18 and the need of some youth to have contact with their pier group.